1995

УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ

ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

1985-1995

УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ

ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

ЧИСЛО 6 (25)

ХАРКІВ

1995

ЗМІСТ

Робітня

Спогад у річницю події

Історичні студії

Наші розпити

Правничий лікнеп

Бібліоґрафічні нотатки

Заснований 1942-го року
Поновлений 1992-го року
Рік видання VI-ий
ч. 6 (25) 1995

Адреса редакції:
Україна,
310022, Харків,
вул. Сумська, ч. 43

На 1-ій стор. обкладинки: Василь Стус (6.01.1938 - 4.09.1985)

Редакція застерігає за собою право пропонувати теми для висвітлення, скорочувати статті і виправляти мову

Реєстраційне свідоцтво КВ число 1286 від 28-го лютого 1995-го року
Сучасний засновник видання: Фундація ім. О.Ольжича
Компутерний склад здійснений у видавничому центрі «Український Засів»
Красноградська міжрайонова друкарня
313050, м. Красноград, вул. Полтавська, 62 «а»

Святослав Гординський

CREATOR

Велика міць захована в серцях;
Ти мусиш бути міці тій послушний,
Бо лиш вона дає у дар борцям
Відчайний порив і розважну мужність.

Від них і очі, і уста горять,
І вчать вони витати смерть, мов гостя;
Вставайте радісні тоді, краї, моря,
Нового привітати переможця!

З пливких мряковин, з невиразних форм,
Руки своєї доторком незборним
Ласкавий і жорстокий командор
Витворює тверді й суворі форми.

Ти, що, кохаючи, жорстокість полюбив,
Життям прорвавши мертвий тиск інерцій,
Підводиш стяг над безрухом юрби:
Своє звитяжне і велике серце.

На нім ім'я твоє - найбільша з правд!
Бо є бунтарська й пристрасна краса в цім
І є найвище із найвищих прав -
Собі самому бути правдодавцем.

Тоді серця, людські серця малі,
Падуть тобі, даровані, під ноги,
І їм, земним, на скоренім землі
Тоді встаєш ти - сповником і богом!

1936

Слово головного редактора

Ігор Бондар-Терещенко

ШУКАЮЧИ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ДОН КІХОТОМ

...І через те я тужуся пригадати
твоє напівзабуте лицарське обличчя -
і в очах мені стоять сльози.

З відкритого листа Василя Стуса до Івана Дзюби.

На одному з нещодавніх поважних наших зібрань, поміж мало не всіма представниками 18-ти областей України, що були там присутні, широко дискутувалося питання: чи варто було Редакції «Українського Засіву» саме сьогодні, під час демократичного зростання нашої національної свідомости, друкувати «Відкритий лист Василя Стуса до Івана Дзюби»?* Мовляв, не випадає нам, Українцям, про себе ж торохту пускати, нагадувати про неславні «справи» наших шанованих дисидентів тощо. Найперший голос, як правило, при тому мають колишні свідки тих подій, призабуті «подєльщики» нині знаних на ввесь український світ чорноволів та лук'яненків чи не менш шанованих «літературних» сапеляків, що якраз про лаґерне буття своїх високих колеґ вони чомусь не розводяться. Втім, поштовхом до написання цих рядків було інше, а саме - бажання роздивитися на таку проблєму теперішнього (чи колишнього) дисидентства, що нині вона є за надібок до культурного чи навіть громадознавчого вивчення, коли на очі стає необхідність порівнювати ролю дисидентства з тією реакцією на нього, що існує в теперішній Україні. І тому не з гнівним патосом осуду, а саме «крізь пітьму, скло і крізь самого себе» (О.Ірванець) - а насправді крізь бруд, христопродавство та «чесність з собою» - випадає нині вдивлятися в твоє обличчя, хоробрий наш Дон Кіхоте, намагаючись зрозуміти, як виникла потреба зраджувати Ідею, з часом і собі гратися «в совєти», пакуючи нардепівські ряди своїм високим колись Іменем та «представляти Україну» закордоном. Де шукати початку тієї Зради? Що стало за причинки

* Див.: В.Стус. Хто ж ти єси, Іване? (Відкритий лист до Івана Дзюби). - Український Засів. - ч. 4 (8). - 1993. - с. 90 - 92.

до процесу твого переінакшення на «кающогося дворянина», що, як свідчив В.Липинський ще у 1920-му році, якраз він і розпочав «епоху так званого відродження Української Нації»?

Подібного кшталту делікатні заспіви, спонукувані чи не жалощами до шляхетного і отже безборонного предмету розмови, стають чимраз популярні в періодиці теперішнього часу. Щось таке, розумієте, коїться віднедавна і в санчопанчовій політиці виставляти свого духового господаря перед замовниками Сьогоднішнього Міту. Не думаю, що завдяки повному занику дисидентства (фізичного та морального) у сучасній Україні не лишилося тих, хто може противитися Лжі. Подібне твердження спростовує хоч би й сама ознака «дисидентства», що її запропонував І.Шафаревич у своєму інтерв'ю кореспондентові часопису «Франкфуртер Альґемайне Цайтунґ» травнем 1978-го року: «Під те, що на Заході тлумачать як «дисидентство», у нас підпадають лишень люди, чиї життєві засади призвели до сутички з владою... Утім, за головний мені бачиться факт не самого зіткнення, що перш за все стає на очі, не дія як така, а те, що до неї спонукає, унутрішні її причини тощо». Відтак, незамулений погляд, кинутий на історію іншодумства в СССР, свідчить про те, що якраз нині не пасує показувати у «пристойному суспільстві», а саме про незаперечну участь нашого рідного дисидентського Дон Кіхота у побудові тієї Великої Лжі!

Загалом не про якісь здогадні «рукотворні» складники тієї роблености усього, що донині було знано як дисидентський рух в СССР, ходить усім дослідникам цієї проблєми. Велику кількість доказів тому наводить, скажімо, К.Хенкін у своїм дослідженні «Русскій люд», відверто кажучи про те, що дисидентство багато в чому було здухотворено КҐБ. На те ж саме вказує і багатолітній каторжанин Й.Тереля, коли свідчить: «Не Микола Данілович Руденко, бувший майор НКВД, особистий охоронець Сталіна, військовий комісар та секретар КПСС Спілки Письменників України придумав створити «українську гельсінську ґрупу...», така вказівка була отримана в Москві після цілого ряду консультацій із такими особами: А.Ґінзбурґ, Єлєна Бонер, Валєнтін Турчін, ген. Пйотр Ґріґоренко та А.Сахаров. Як це сталося - знали три особи - покійний ген. Ґріґоренко, М.Руденко і я».[1] Факт переважно письменницького наповнення «правозахисного» руху і зокрема те, що багаторічна солженіцинова «битва з комунізмом» була нічим іншим, як «чудовим шоу, роботою ґеніяльного режисера»[2], також не вільно пускати в запомин при цій розмові. Знаний харківський сіоніст-шістдесятник Ю.Мілославський підказує, що це, мовляв, «була така гра, і всі в неї грали більш чи менш успішно». До того ж «усі це чудово розуміли: і слідчі КҐБ, і самі дисиденти, що виступали під фарисейськими гаслами».[3] При тому усім спостерігачам тієї «гри» цілком справедливо ходило про брехливу суть основного дисидентського визначення, одинокого їхнього «вірую», де

[1] Йосип Тереля. Камо грядеши? - Збірник «2000». - Буенос-Айрес. - 1990. - с. 66.

[2] Борис Парамонов. Пост как буржуа. - Ґазета «Сєгодня». - ч. 49. - Москва. - 1993. - с. 10.

[3] Віктор Малухін. Случай Мілославского. - Нєзавісімая ґазета. - Москва. - 1-ше жовтня 1993. - с. 5.

значилось таке: «Поважайте власну Конституцію!» Себто, шануйте основний закон, створений «червоним» окупантом зокрема для українського дисидентського бидла!

Мені не знати, кого саме зі згаданого угорі руху мають на увазі всі перераховані тут автори, коли значать, що люди істинно чесні та мислячі згоріли на тому кострищі протиріч, позаяк не витримали так очевидної лжі дисидентства, що роз'їдає душу. Гадаю, що недалекі в часі герої, виховані на націонал-большевицькій отруті й псевдохристиянстві (хоча натоді про християнство сверстюкам ще не ходило) просто не встигли зрозуміти всієї оманливости своїх «ідей», згодом поклавши за них власне життя. «Веди із ними кулями розмову», - подібне Василь Симоненко міг запропонувати лишень... «курдському братові». Образ ворога, окупанта, що прийшов «забрати ім'я твоє, мову», не ставав на очі. Досвід боротьби УПА та підпільної націоналістичної боївки не брався до уваги: ріжними мовами гомоніли між собою українські Дон Кіхот та Санчо Панча. «Раменами тільки здвигав» останній, «дивом дивувався, як міг прийняти Дон Кіхот стару Україну за красуню і за даму свого серця». Згадаймо, що саме на підставі ст. 17-ої Совєтської Конституції знаний правозахисник Левко Лук'яненко добивався незалежности України (на чолі Української робітничо-селянської спілки). Надалі проґрам тієї Спілки дещо «конкретизується», і вже у 1960-му році ідею самостійности заступає мрія побудувати «справжню» соціялістичну Україну на підставі власної марксистської орієнтації. З тим був взятий курс на створення леґальної орґанізації, що мала би за мету захист громадських прав.[4]

Отже, це був цікавий, як на теперішню його «героїчну» подачу, та зворушливий час. Можливо, хтось схильний розцінювати його як таку собі народницьку «леґальщину» загального правозахисного руху. І дійсно, більшина з громадських заходів 60-их років переходила на підставі офіційного дозволу «влади» та відбувалася у дозволених нею ж місцях, як це сталося, скажімо, із київським Клюбом творчої молоди (створеним під егідою обкому комсомолу), де відбувалися вечори натоді ще нереалібітованих М.Куліша та Л.Курбаса. З-поміж подібних культурницьких заходів тодішнього дисидентства слід згадати виступ Івана Дзюби на вечорі пам'яти Лесі Українки, що відбувся в київському міському парку та на мітинґу у Бабиному Яру. Слід згадати також і те, що знана книга Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» за неодинокою версією була написана на замовлення тодішнього секретаря з ідеольоґічної роботи ЦК КПУ Андрія Скиби.[5]

Посеред знаних в історії дисидентства поодиноких випадків відступництва, що, власне, цьому і був присвячений нещодавно видрукований в «Українському Засіві» відкритий лист Василя Стуса, було «звільнення» у

---

[4] Українські юристи під судом КҐБ. - Нью-Йорк. - 1968. - Видавництво «Сучасність». - с. 62.

[5] Див. про це: Людмила Алексєєва. Історія інакомислія в СССР (Новєйший періoд). - Вільнюс-Москва. - Видавництво «Вєсть». - 1993. - с. 15.

1973-му році Івана Дзюби (заарешт. у 1972-му) - і то якраз через написання ним покаянної ґазетної статті. «Певне, тяжко вигадати моторошнішу кару, аніж примусити жертву додушувати себе своїми ж руками», - нагадував Стус у своїм «Листі...», передбачаючи подальшу донкіхотову можливість «повернутися в літературу, хай це повернення і буде без права громадського голосу, почуття власного етнічного гаразду». Слід виправити: право на «громадський голос» колишні дисиденти наразі вже мають, вступивши до «українського» Уряду, щоб там «яко тайний Нікодим помагати Урядові і Санчо Панчові, коли настало царство босяка» (В.Липинський). Таким чином, шановані наші шістдесятники, засадничо підморгуючи своєму горепашному і менш вдалому Санчо, (мовляв, це, брате, лишень штукарство - насправді ж ми їм покажемо дійсно українську совєтську власть!) ідуть у большевицькі прийми. І це вже є початок розриву з традиційним типом інтеліґента, що надалі вказує на з'яву совєтського зразка (мутанта) колишнього нашого Дон Кіхота, чий теперішній нардепівський імідж є за цілком зрозумілу реакцію на колишню його лаґерну пайку. Утім, він намагається притягнути до власного світосприйняття ще й «молодече право на чин», яке щойно народилося, суто по-алтунянівськи не подаючи руки тим, хто вже нині вказує на його (Дон Алтуняна?) першість у майбутній справі заарештування того Чину. Як бачимо, наверх виходить факт злуки колишніх наших інтелектуальних ворохобників із суспільством у кращому випадку політичних споживачів. Доскочити «наукових» верховин їхніх високовчених номенклятурних колеґ (те, що Стус називав «повернутися в літературу») дисидентам-недоукам також допомагає той же совєтський устрій, що вкупі з неперебірливою нині діяспорою вчить у мюнхенському Українському Вільному Університеті як перестарків на кшталт Сверстюка й Осадчого, так і юних бандерівських неофітів. Це щодо плати за ту донкіхотівську проституцію, що, як знати, мусить бути добре оплачена.

...Нещодавно на сторінках «Літературної Росії» один із московських найближчих колеґ наших «правозахисників» бідкався з того, що молодий і талановитий випускник Літературного Інституту дозволив собі закинути йому на цілком природню з'яву не вельми ввічливих теперішніх писань на адресу шістдесятників. Мовляв, це є покара на їхні сиві голови за те, що колись виставляли себе за пророків! Український же Дон Кіхот, що нога за ногою йшов за своїм «старшим братом» Санчо Панчем, гублячи по дорозі власну національну зброю (люльку, пляшку, бандуру) і нині не пасе задніх. «Відтак тепер ми вільні, - відказує він. - Можливо, це була визвольна жертва за всіх нас, адже нині вже не треба бути дисидентами, ліберαлами, демократами тощо: цілком спокійно можна бути Санчо Панчем».

Це каже той, хто ніколи не був пророком: пишучи віршики, складаючи осанну власним катам за дешевий дозвіл ті віршики друкувати; захищаючи кримських татар і так «необхідну» натоді літеру «ґ». Це каже той, хто Великий Совєтський Міт замінив уже на свій власний, Український. Нарешті, це каже той, хто ніколи не був і, мабуть, вже не стане собою!

■

Павло Савченко

МІЖ ХАРКОВОМ І ДЕРКАЧАМИ

ДО НАРОДУ ЛУЗАЛЬНОГО

Лузають насіння й патякають,
Витягують на світ гайно.
Виходжу з юрби і ломакою
Трощу маґазинне вікно.

Хтось праведний кличе квартального,
Квартальний в потилицю б'є.
Зате для народу лузального
Сюжет незажований є.

1915

ЛИСТІВКА Р-ЇЙ

Ти думала, що я пропав,
Коли ти замісто відмови
Насупиш строго сизі брови
І скривиш ротик пурпуровий...
А я собі любенько встав,
Найшов кастора між плисами
І бриль з обвислими полями,
Як слід «добраніч» проказав,
І тільки й те, що написав
«Між Харковом і Деркачами».

1916

ДВІ ОСЕНІ

Дві осені натисло, брате,
На мене тут, на чужині...
Одна блукає вколо хати,
Друга чатує при мені.

Одна кістлявою рукою
Цяткує зелень, мов іржа, -
Друга, схилившись наді мною,
Висок мій сріблом закраша.

Я знаю: та - ген поворожe
Та й піде геть - і не жени,
А ся ось, ся ось... ся ось може
Піти зо мною й до труни...

Ба, навіть сонце України -
Чому так бариться воно! -
Не прожене сієї тіни,
Сього страшного доміно.

Ся тінь - се дим після пожежі.
А погорілець хто? Се - я.
Всьому по всьому! Лише вежі
Чорніють траурно здаля.

Та ще, та ще... ти чуєш, брате,
Сі прикрі крики ритму й рим?
Се все, на що я ще багатий
Перед порогом золотим.

1917

АТАКА

Грім і блискавка, тисяча смертей!
Що се діється, до чого йдеться?
З-поза наших ліній сорок батарей,
З-поза їх з півсотні набереться.

Наші лінії - суцільний мур.
Їх - ах! Там усюди скоростріли...
Бахи! Трахи! Стогін! Крики! Гир! Гур!..
Дим... Содом. Гоморра. Пекло ціле...

Справа! Зліва! Зверху! Спереду! Кругом!
Вуха! Очі! Серце, що з тобою?..
Що се? Хто сей? Чий се бюст з [illegible] том
Нахилився наді мною?

1918

«МАДАМ, ВАШ БІЛЕТ!»

Є шмат залізниці між Харковом і Деркачами.
Фі! Яка проза! Позіхає читач у кулак.
Чекайте, читачу! Не можна ж почати словами:
Мадам, ваш білет!
Хоч воно й починається так.

По тій залізниці суботовими вечорами
Та їздить, напевне, до драми особа одна...
- Мадам, ваш білет! - говорю я звичайно до дами.
- В мого чоловіка, - показує пальцем вона.

А очі сміються...
Такі ж, як і перед літами...
І будуть сміятись...
Помстився - кондуктором став.
Читачу! Між Харковом і Деркачами
Шайтан мою душу розп'яв...

1918

Харків. Осінь 1941-го року

Ростислав Рибальченко

ШКОЛА У ХАРКОВІ ЗА ЧАСІВ ВИЗВОЛЕННЯ 1941-43 рр.

У такому великому місті, як Харків, під час описуваних подій мешкало близько мільйона людей, тож багатьом дітям загрожувала відсутність шкільного виховання. Тому з перших днів утворення Міської Управи постала потреба відродити школу, і це була одна з найпекучіших соціяльних проблєм, для чого був утворений Відділ освіти. Втім, одразу відновити навчання в школах було дуже складно. Спочатку треба було провести значну роботу - орґанізаційну, господарську, кадрову тощо. Отож відшукали пристосовані для шкіл будинки, відремонтували їх, заготовили паливо. По тому треба було взяти на облік наявні підручники для початкових шкіл, переглянути їх, забезпечити школи елєментарним канцелярським приладдям. Були і об'єктивні перешкоди до руху тієї справи: близькість фронту, жорстока зима, летунські атаки большевиків, загроза ґолоду. Малята, звичайно, раділи таким «канікулам», швидко пізнавали «вулицю», займалися

дрібними крадіжками або ж дратували німців своїми жартівливими пісеньками, себто, нічого на світі не боялися. Саме тоді й виникло таке явище, як харківська «шпана». Відрух на те були заклики до молоди про необхідність вчитися, працювати, думати про свою майбутність, при тім нагадувалося, що бігати вулицями дітям не дозволять. Та їм усе одно було байдуже і проблєма виховання залишалася на оці. Між тим робота по відкриттю шкіл велася прискореним темпом.

У районах области також була розгорнута робота по відновленню шкільного навчання. Школи ремонтувалися за рахунок сільських господарств, і вчителі отримували платню переважно «натурою», допомагали їм і батьки, чиї діти вчилися по тих школах. Як писала «Нова Україна», мета сільської школи - стати за осередок збагачення і збереження духових скарбів народу, джерелом їх розповсюдження тощо.

Тривав пошук учителів, здатних вести навчання, бо велика кількість інтеліґенції на початку війни була «евакуйована». Значною перешкодою на шляху до відкриття шкіл була відсутність підручників, а ті, що були, не могли задовольнити вимоги школи в нових умовах, позаяк тексти цих підручників були занадто засмічені комуністичною ідеольоґією - включно до букваря й аритметики! Шукали вихід і з цього становища, і згодом він був знайдений: почалося вилучення з підручників згаданого мотлоху шляхом закреслення слів, речень, окремих оповідань, віршів, заклеюванням портретів тощо - себто всього, що мало якийсь ідеольоґічний відтінок. Ця праця була покладена на шкільну референтуру Відділа освіти. Складалися інструкції щодо користування совєтськими підручниками, з яких (підручників) викреслювали прізвища, вислови «вождів народу», численні пісні про них, про «героїв» громадянської війни тощо. Викреслювали загалом усе «лєнінське», «сталінське», «радянське», вислови на кшталт «наш клюб», «піонер», «ударник», «комсомольський», «мавзолей» та ін. «Колгосп» замінявся на «артіль», «колгоспник» на «селянина», «піонер» і «жовтеня» - на «школяра», власне ім'я «Сара» замінялось на «Лара» і т. д. Зірочка замінялась на тризуб, також була відновлена українська абетка. Численні вірші ідеольоґічного спрямування замінялись на клясичні твори з української літератури, такі теплі, людяні й зрозумілі, що вони одразу знаходили шлях до сердець. Ціла низка раніше не згадуваних письменників пропонувалася дітям. Це були твори О.Олеся («В дитинстві»), Л.Українки («Співець»), Є.Гребінки («Сонце і хмари») та багатьох інших. Діти вперше знайомилися з чудовими текстами і висловами М.Коцюбинського, І.Манжури, І. Нечуя-Левицького, А.Тесленка, Х.Алчевської, В.Винниченка, М.Вовчка, М.Вороного, Г.Квітки-Основ'яненка, О.Кониського, Г.Косинки, П.Куліша, С.Черкасенка, Я.Щоголіва, О.Маковея, А.Любченка, М.Хвильового та інших.

Таким чином провідні кола української інтеліґенції продовжували традиційний напрям у шкільництві - відмову від будь-якої ідеольоґії в навчанні. Це також підкреслив тоді щоденник «Нова Україна», вказавши, що школа повинна бути аполітичною щодо напрямку своєї роботи, що вона повинна виховувати людей, які згодом будуть здатні грати активну роль у відбудові своєї батьківщини в рямцях Нової Европи; що зразком для них

Харківська Міська Управа

Відділ Освіти

СВІДОЦТВО

Це Свідоцтво видано Хорошевському Микол[і]

про те, що він/вона 30-го червня 1943 року закінчив Початкову Народню школу № 8 в м. Харкові з такими оцінками з окремих предметів

Українська мова відмінно (5)
Німецька мова відмінно (5)
Аритметика відмінно (5)
Природознавство відмінно (5)
Географія ....
Співи ..... добре (4)
Гімнастика ....
Малювання добре (4)
Каліграфія добре (4)
Старанність відмінно (5)
Поведінка відмінно (5)

Керівник відділу Освіти Директор школи

„30" Червня 1943 р. № 16 м. Харків.

Типове свідоцтво про закінчення початкової народньої школи за підписом керівника Відділу освіти Харківської міської управи Дмитра Солов'я. (30-е червня 1943 року)

має бути німецький нарід, у якого вони мусять учитися трудолюбства, старанности, дбайливости й дисциплінованости.

«Радянську» школу не раз критикували на сторінках тодішніх часописів. Казали, що школа витруювала з дитячих душ любов до рідної мови, до України тощо, намагалася прищепити совєтський патріотизм, культ «офіційної» батьківщини.

25-го липня 1942-го року розпочали роботу курси підвищення кваліфікації вчителів шкіл, а 1-го вересня нарешті відкрилися перші двадцять початкових учбових закладів. До того ж намічалося відкрити ще 25 початкових (4-річних) та 20 народніх шкіл, а також 3 чоловічі і 3 жіночі гімназії, а також одну реальну школу. Плянували відкрити школи з семирічним державним навчанням. Безумовно, ті школи, що почали діяти, - це була частка проти 137-ми шкіл довоєнної доби. Але треба врахувати й те, що за совєтів то був здобуток 30-річної ми[illegible]і праці, а ті, що відкрилися 1942-го року, були за підсумок складної одно[illegible]ної діяльности Управи, до того ж у прифронтовому, напівзруйнованому, м[illegible]і, ще й за умов відсутности належної кількости фахівців!

По школах на чільному місці висів порт[illegible] Т.Шевченка, а наголос тоді робився тільки на українські школи - шкіл з німецьким навчанням не було, хоча мову вивчали з третьої кляси. Гадаю, що це була реакція на суцільне московщення української школи, що тоді, за совєтів, викликало підсвідоме обурення, а вибухнуло щойно тепер.

Крім загальних навчальних шкіл відкрилися й ріжні ремісничі заклади. Так працювала Харківська політехнічна школа Південної залізниці, в якій навчалося понад 600 учнів. Високі освітні заклади не працювали, хоча й були намагання відкрити сільськогосподарський інститут, Землеробну школу (ХЗВІ), та Політехнічний інститут, утім, на цьому шляху було ще багато перешкод. Також був заплянований вихід друком букваря Деполовича, Хрестоматії з української мови для 5-ої кляси, збірника української мови для 7-ої кляси.

Саме навчання по школах не відзначалось високим рівнем, дисципліною. По клясах було багато учнів-«перестарків», що вже встигли заприязнитися з «вулицею», відчути смак непослуху тощо: часто «гралися» вони з набоями, палили порох. До школи іноді доводилось ходити на значну відстань, подекоди й «на голодний шлунок». Тоді Міська Управа, щоб якось заохотити учнів, стала давати їм пайки. Справа пожвавилася, та все ж багато дітей вчитися не ходили. Загалом же подекуди давалося взнаки й колишнє «патріотичне» виховання батьків, що перекинулося й на дітей, які втратили внаслідок того три роки власної освіти.

м. Харків

Є.М.

«СПАСИБІ СТАЛІНУ ЗА ЩАСЛИВЕ ДИТИНСТВО»

Харків. 1939-40 рр. Осінній вітер гуляє вулицями міста. Дощ немилосердно січе. Промочує до кісток чергу людей коло крамниці, шелестить плякатами. Жінки, чоловіки, діти, - напівголодні, погано одягнені, - ждуть уже багато годин у черзі і мимоволі читають плякат: «Спасибі Сталіну за щасливе дитинство...»

У Харкові на вулицях багато плякатів. Багато плякатів в установах, навчальних закладах, театрах, їдальнях і навіть по дитячих садках.

Плякати, плякати, плякати... Фарби зелені, фарби сині, фарби червоні. Червоних найбільше. Червоні найстрашніші. Червоні завжди нагадують про червоний терор, про кров, пролиту за «щасливе майбутнє...»

Один плякат завжди викликає посмішку і в старого, і в малого; цей плякат усі знали напам'ять, його можна було бачити скрізь: «Спасибі Сталіну за щасливе дитинство...»

Спасибі. Спасибі. Спасибі...

Спасибі за сім'ю, яка знала не одного батька, а рідного - трапилось - зовсім не бачила.

Спасибі за школу. Велике спасибі особливо за піонерську і жовтенятську орґанізації. З восьми років тут дитина була орґанізована в колектив, щоб привчалася до суспільного життя.

З восьми років дитина просиджувала години на зборах загальношкільних і на зборах клясних, на зборах загонів.

Дитина хотіла гратись на повітрі, але вона мусіла сидіти в шкільному приміщенні і думати, як би налагодити «громадську роботу». Вона хотіла нагортати кучугури снігу, ліпити снігову бабу, але мусіла писати статті до своєї стінної ґазети і думати, як би краще написати зобов'язання про «Соціялістичне змагання».

Дитина чудово знала, що Бога немає, добре знала біоґрафію Сталіна, пісню про Ворошилова, але не вміла без помилки написати жадного речення...

Спасибі. Спасибі. Спасибі.

Часопис «Нова Україна»
Харків, 10-те липня 1942-го року

Комитет государственной безопасности УССР
Управление по Харьковской области

СПРАВКА*

7 апреля 1989 года *ЛП-2 N1016974*

2) Введенский Александр Иванович, 1904 г. р., уроженец г. Ленинграда, русский, беспартийный. 10 декабря 1931 г. был арестован в г. Ленинграде по обвинению в распространении антисоветских произведений. Решением Коллегии ОГПУ от 21 марта 1932 г. из-под стражи освобожден. В 1941 г. арестован по обвинению в проведении антисоветской агитации. Умер 20 декабря 1941 г. по пути следования из г. Харькова в г. Казань. Постановлением УКГБ по Харьковской области от 13 марта 1964 г. дело прекращено за отсутствием состава преступления.

* Тут подаємо позицію ч.2 ширшої довідки про харківських репресованих письменників, виданої КҐБ на замовлення Харківського Музею літератури у 1989-му році. - *Ред.*

Олександер Введенський і Галина Вікторова. Харків, 1936 р.

Світлана Клімова

ОЛЕКСАНДЕР ВВЕДЕНСЬКИЙ У ХАРКОВІ

У біоґрафічних замітках про О.І.Введенського (1904-1941 рр.) - російського поета, ім'я якого насамперед пов'язують з літературним Ленінґрадом двадцятих-початку тридцятих років, - Харків почасти згадується лише як місце його арешту. І мало хто знає, що приїзд Олександра Івановича Введенського до Харкова у 1936-му році відчутно змінив особисте життя письменника і в той же час відкрив останню сторінку його долі.

Величезну роботу з вивчення творчости О.І.Введенського провів у Ленінґраді Михаїл Мейлах. Зібрані дослідником твори поета, науковий та біоґрафічний коментар склали двотомне «Повне зібрання творів О.І. Введенського» (1980-1984 рр.). На жаль, це видання не побачило світу в СССР. Тож по суті, «радянський» читач був позбавлений нового знайомства з творчістю Введенського.

Короткий нарис, який ми сьогодні друкуємо, ґрунтується насамперед на документах, збережених сином поета Петром Олександровичем Введенським, що проживає у Харкові, та на спогадах харків'ян, що знали Олександра Івановича.

...Коли Олександер Введенський разом з Сергієм Міхалковим прибув до Харкова, метою його візиту були звичайні ділові контакти з Харківською

письменницькою орґанізацією. Тим більше, що у березні-квітні 1936-го року відбулися наради та дискусії з питань «радянської» дитячої літератури. Нагадаємо, що Введенський був знаний читачеві тих років як дитячий письменник. Він став членом Ленінґрадської орґанізації Спілки письменників СССР 17-го травня 1934-го року (членський квиток ч.1171), через два роки після арешту й заслання та після повернення до Ленінґраду разом з Даніїлом Хармсом.

Становище поета в Ленінґраді було невизначеним також і в матеріяльному відношенні, тож рішення залишитися у Харкові могло бути обумовлене і цією обставиною. Однак, він не повернувся до Ленінґраду - і це головна причина - тому, що зустрівся з Галиною Борисівною Вікторовою, яка незабаром стала його дружиною...

«Милі, дорогі, любі. Сьогодні нас вивозять з міста. Люблю всіх і міцно цілую. Сподіваюся, що все буде добре, і ми незабаром побачимося. Цілую всіх міцно, міцно. А особливо - Галинку та Петрика. Не забувайте мене. Саша».

Цю не датовану, написану олівцем записку з адресою «Раднаркомівська, 8, кв. 4» Галина Вікторова отримає восени 1941-го року, незадовго до вступу у Харків німецьких військ. Петрик - то їхній чотирирічний син. Про долю самого Олександра Введенського вони довго нічого не знатимуть. Так і обірветься їхнє коротке сімейне життя...

...Олександер Введенський з'явився в будинку Галини Вікторової в той час, коли життя харків'ян (як і більшости людей в СССР) нічим і ніким не було захищене. У 1937-му році заарештували батька Галини - Бориса Клементовича Вікторова, відомого спеціяліста-будівельника (реабілітований посмертно у 1956-му році). Хмари скупчувалися й над Олександром Івановичем...

Літературна ситуація в Харкові до часу створення Спілки письменників і чергової хвилі знищення діячів культури у 1937-1938 роках різко змінилася. Колишня столиця України, здавалося, спорожніла. Завмерло колись бурхливе, гучне літературне життя, центр духовного й інтелектуального руху припинив своє існування. Харківська орґанізація Спілки письменників України, клюб якої знаходився на вулиці Чернишевського, ч. 59, не зуміла та й не могла відродити духу високої полеміки літературних дискусій, гостинних зустрічей, що були характерні для республіканського Будинку літератури імені Василя Блакитного. До 1939-го року з українських літераторів, з якими Олександер Введенський міг би зблизитись, не залишилося нікого. Досить назвати імена Миколи Хвильового, Валеріяна Поліщука, Майка Йогансена, Михайля Семенка ...

З молодими літераторами Введенський практично не спілкувався, однак до кола його знайомств незабаром увійшли Наталя Забіла та Ігор Муратов. Якщо, буваючи з дружиною в Ленінґраді, він зустрічався зі своїми близькими друзями, то в Харкові його контакти з письменницькою орґанізацією були тільки професійними. Друкуючись досить рідко, він багато пише - в основному, дитячі вірші, займається перекладами та редактурою. З липня 1941-го року бере участь у виданні аґітаційних збірок «Фронт і тил».

Життя Олександра Введенського в Харкові було обмежене вузьким колом знайомств, і не доводиться сумніватися, що тривожне його людське буття несло в собі, крім творчої самотности, також і тугу за ленінґрадськими друзями. Любов до сім'ї і близьких, до самовідданих та волелюбних друзів була в природі його натури - красивої, сильної духом людини. Саме внутрішня свобода робила життя поета відкритим для будь-яких втручань, тож доля Введенського, як і долі численних справжніх творців у роки сталінського режиму, була непередбаченою...

Ось один з документів того часу:

«До приймальні НКВД. Заява. Прошу прийняти речову та харчову передачу для арештованого 27. IX. 1941 р. Введенського Олександра Івановича».

Олександер Введенський був заарештований за звинуваченням у проведенні антирадянської аґітації у Харкові. Це сталося через місяць після арешту Даніїла Хармса в Ленінґраді. Обидві ці акції носили характер підготовки до «запобіжного» заслання, як уявляла тоді Галина Вікторова. Після невдалої спроби Введенського евакуюватися з сім'єю незадовго до арешту все виглядало саме так: орґани НКВД ізолювали групу громадян, що підлягали висланню з міста, яке знаходилося під загрозою окупації. А те, що все це було звичайним актом репресії, стане очевидним тільки згодом:

«Кримінальна справа щодо звинувачення Введенського Олександра Івановича, 1904 року народження, що проживав у місті Харкові, постановою Управління КДБ при РМ УРСР по Харківській області від 30 березня 1964 року припинена по п. 2 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу СРСР, тобто за відсутністю складу злочину...»

Олександер Введенський був етапований з міста і загинув у дорозі до міста Казані.

Завдяки старанням та клопотам Г.Вікторової О.І.Введенський був поновлений у Спілці письменників. Витяг з постанови ч. 93 президії Спілки письменників України від 19-го червня 1964-го року наголошував: «У зв'язку з посмертною реабілітацією поновити тов. Введенського Олександра Івановича у правах члена Спілки письменників СРСР з 27 вересня 1941 року».

Галина Вікторова і Олександер Введенський були чесним і красивим подружжям. Галина Борисівна померла у 1985-му році і до останньої хвилини свого нелегкого життя була вірною любови й пам'яти Олександра Введенського. Вона так і не дізналася, що включений до списків смертників, він, мабуть, на якийсь час був нею врятований.

Харків у долі Введенського - що це? Дар, зупинка чи коротке нетривке щастя?..

м. Харків

Лера Сом

ЗОЛОТАВІ ДЗВІНОЧКИ У СКРОНІ

ОДИНОКА ЗІРНИЦЯ

Одинока зірниця горить
У пронизливій темінi...
Я до тебе іду, бо ти є,
Одинока зірниця!
І не стрима мене
Розуміння безкрайности шляху
І весь безум його,
Бо коли я цей шлях подолаю,
Ти не приймеш мене —
Ти цілком одинока зірниця.
Певно, дехто спита,
А чому це мене так бентежить
Нездійсненне, як марево,
І пощо так уперто шукаю
У пустелі, яку ще ніхто
Ні тепер, ні в минулому часі
Не наважився назвати —
Вона ж завелика для слова.
— Я шукаю науки, —
З усмішкою я признаюся, —
У людей, в тих, що знаю
Не було і не буде ніколи.
Люди разом живуть,
Люди разом опісля вмирають,
Я ж навчитися хочу
В зірниці
Її одинокости...
Одинока зірниця
Горить.

* * *

Там, на небі,
Я за все запитаю Тебе,
Боже.

Про святих, що вони не були
Святими.

Про коханців, що ніколи мене
Не кохали.

І про друзів, які послідовно
Кохалися в зраді.

І за себе саму, що не дав Ти їй сили
На спротив
Усьому отому.

А вже потім Ти візьмеш
На спит
І мене.

* * *

Я той, що був віддзеркаленням в люстрі,
Та вночі, в порожнечі німій,
Собі вигадав «z», як глибінь.
І, набравши опуклости,
Тріснуло скло... І не стало
Минулого дому... Я іду
Пошукати якоїсь місцини
З-поміж x, y, z,
У глибінь, in time.

* * *

Мені слова потрібні. Тільки їм
В майбутній час увірую, бо люди,
Немов круглясті яблука,
Пливуть, хвилюють і кудись зникають,
А ні — то ще й засиплють
Снігом очі...

Мені ж слова потрібні. З ними нам
Таке накоїть — затуляйте вуха!
Інакше вельми тихе божевілля
Очікує на вас, тендітні дітки.
Безкрилим скрута —
Спрага висоти.

Мені слова потрібні. Крила є.

* * *

Все, що зможу подарувати тобі, —
Це місце у Вічності.
Твоє при тобі залишаю
Цілком.
Воно не потрібне мені...
Мені стачить власної міці,
Мені стачить власної свободи.
Але... Я можу подарувати тобі
Місце у Вічності.
Тільки подумай як слід,
Чи подужаєш ти
Мій подарунок
Підняти?..

* * *

Золотаві дзвіночки у скроні...
Світ спинився, а я — іду.
І вітаю тебе — як біду,
Золотаві дзвіночки у скроні.

Що шукаю і що віднайду?
В самотині, у вічній погоні.
Золотаві дзвіночки у скроні.
Світ спинився. А я — іду.

* * *

Ми не знайомились. Мій Боже,
невже ми справді незнайомі,
Коли конаю більше року
без оцих рим і цих мельодій...
Коли і ти з думками потай
питаєш кожного з підручних,
Чи не почув він випадково
моє ім'я на перехрестях.

Питати більше не дозволить
твоє становище, для нього
Ти сам огородився муром,
складав цеглину по цеглині...
Мені ж, крутій провінціялці,
не до лиця так само буде
Поважного шукати метра,
в думках якого окликаю
Давно на «ти», а як інакше.
Ми рівні, і плювать нам, справді,
На всі статути етикету...
От тільки б глянути у вічі
Одне одному, і не треба
ні сповіді, ані тлумачень...
Але... В заміну нашим стрічам
нам сяють величаві зорі.

Тож коли-небудь... Що тут вдієш,
не відаю, коли раптово
Спіткаємося — очі в очі,
і що нам ті, що доокола —
І світ, і люди в нім, що будуть
як і належить те злостивцям,
Шукати в ньому сенс подвійний...
Ну і нехай собі шукають.

Із збірки віршів і пісень
«Блюз королівської кухні»
1994 р.

Перетлумачив з білоруської
В.Боровий

Ігар Сідарук

НА НАШІМ ДИКІМ ЄРОПЛЯНІ

ДРЕЛІ ДЛЯ НАРОДУ

В ніч з'явилась морда,
Всілась у фотелі.
Каже: «Для народу
Не стачає дрелі!»

З мордою у згоді
Сам сідаю поруч.
Зареву: «Марусе!
І яка ж ти сволоч,

Ти на білім світі
Ніжишся в постелі —
Створена для втіхи,
А живеш без дрелі?!»

І помре Маруся.
Пошук того краму
Змусить мою вірну
Плакати ночами.

А вже я ту морду
Поцілую в губи:
«Коли б не ті дрелі,
То дали б ми дуба!»

* * *

розплювались самотні поети
за доноси їм платять мізерно
ліпше Панну звеличить в сонетах
ліпше вина жлуктити в тавернах

та до Панни й вина треба грошей
і тому хоч і плата мізерна
ніби вірші натхненні хороші
компонують доноси в тавернах

і тому так живуть вони нудно
і на серці в поетів марудно

* * *

А ваш потяг проходить мимо,
А я роззявою на пероні,
І пролітають все мимо зими,
І не догнати їх і в погоні.

А ви махнули мені, нівроку,
А я вас бачу і мов не бачу.
Од снігу мокрі у мене щоки,
А хтось примітив: «Дурень, плаче!»

Звичайно, дурень. Я з ним у згоді.
Зубами вуса стис, як цигарку.
Одне болить, і справді шкода,
Що от ніхто не дасть по карку!

За те, що потяг ваш — мимо, мимо!
За те, що сам я, неначе гава!
За те, що з сміхом віддав я зимам
Те, що належить мені по праву.

* * *

ми в польоті диким єропляном
під крилом все згуби та гризоти
а зі мною — майже гола пані
а услід ескадрою сексоти

і на нашім дикім єропляні
в бензобаках повно самогону
упилася напівгола пані
не зважає на страхіття гону

бо ж за нами жахи та гризоти
моторошні прірвища для згуби
метушаться купами сексоти
ангели в іржаві трублять труби

* * *

Чекаєте... Ви знов мене чекаєте.
Мені ж до вас... І справ нема до вас!
Дарма мені зненацька так моргаєте,
Той час минув! Спорохнявів той час.

Вам невтямки... Сльозу зронили б начебто.
Дарма, хороша. Жартів тих — нема.
Сентиментальний, в унісон заплачу я.
Та все дарма.
Дарма, дарма, дарма.

І все ж — чекаєте.
Ну що ж, ну що ж, чекайте!
Хоч справді не знайти шляхів назад.
Але надвечір браму відчиняйте —
Ідіть у білому у чорний-чорний сад.

* * *

Вітре, вирви в поета язик!
Він забувсь на піснях,
від яких засинають діти.

Із збірки «Соната арґонавта»
1994 р.

Перетлумачив з білоруської
В.Боровий

Василь Боровий

ЧЕСЛАВ МІЛОШ — ПОЕТ І ЕСЕЇСТ

Чеслав Мілош зажив світової слави як визначний польський поет і есеїст. Відтак у Польщі тривалий час був майже невідомий. Після єдиної, виданої на батьківщині півстоліття тому у 1945-му році збірки вибраних поезій «Спасіння» дороги поета і соціялістичної Польщі розмежувались. Він органічно не міг сприйняти комуністичних ідей у виялві цинізму, брехні, жорстокости. Спершу замешкав в Англії, а потім майже два десятиліття в університеті Каліфорнії читав, як колись і Міцкевич, «Курс історії слов'янських літератур». І не переставав бути польським поетом. Як зауважила сучасна критика, віддаленість Мілоша, здавалось, тільки помножила силу його вислову, його лексикон, власне, прецизію слова і романтичність його поетичних візій... Він — з когорти Кохановського і Міцкевича, Словацького і Норвіда. Звідти його джерела і висока міра:

Чим є поезія, яка не береже
Народи і людей?
Співучастю в урядових брехнях,
Співанкою пияків, котрим за хвилю
підріжуть горлянки,
Читанкою у панянській світлиці...

Рядки з інтродукції, що нею відкривалася збірка «Спасіння», без якої немислима й неповна антольогія поетичного світу Польщі. Можна говорити про багатозначність метафор, клясичну гармонію, мудрість зрілости віршів Чеслава Мілоша, про його стривоженість загрозою культурі, набутій віками. Та, як у кожній істинній поезії, — у Мілоша нема готових рецептів на порятунок людини у загрозливому світі катаклізмів. Кредо його творчости — самозбереження людини в епоху струсів і стресів. Він не прибирає позу ментора, моралїста, коли створює знаменитий есей «Поневолений розум», перекладений багатьма мовами світу. Він каже про обов'язок Людини... У 1980-му році слідом за Г.Сенкевичем і В.Реймонтом Чеслав Мілош стає третім письменником, якого вшановують Нобелівською премією. Як свідчить Академія Літератури у Швеції, «за вірші, писані польською». Себто, за поезію.

Чеслав Мілош

ВТЕЧА

А як покидали ми палаюче місто,
З польових доріг назад
звертаючи очі,
Я казав: «Нехай трава
вкриє й слід геть чисто,
Хай замовкнуть у вогні
окрики пророчі.

Нехай мертві скажуть мертвим
про усе, що сталось,
Нам призначення ґвалтовне
зродить нове плем'я,
Звільнення від зла, й від щастя,
що отам дрімалось.
Ідемо ж!»
А меч пломінний відкривав нам землю.

ПРОЩАННЯ

Мовлю до тебе по роках мовчання,
Мій сину. Нема Верони.
Розтер пил цегляний у пальцях. Те, що зосталось
З великої любови до родинних міст.

Чую твій сміх у саду. Весни шаленіючий
Подих із мокрого листя наблизивсь до мене,
До мене, котрий без віри у жадну рятівну міць,
Пережив інших і самого себе.

Якби ти бачив, як то, коли уночі
Ніби на ґвалт збудиться хтось і питає
В серця, що б'ється: «Чого ж тобі це,
Ненаситиме? Весна, і соловей співа.

Сміх дитинний в саду. Перша зірниця чиста
Відкривається над піною нерозквітлих узгір,
І знов на уста мої злегка повертається спів,
І молодієш ізнов, як у минулій Вероні.

Кинуть. Відкинути все. То ж не те.
Не буду воскресать, ані вертатись навспак.
Спіть, Ромео й Джульєта, в узголов'ї
розколотих пер.
Не піднесу з попелу ваших поєднаних рук.
Запустілі костьоли нехай навідає киця
Блиском зіниць на вівтарях. І сова
На мертвих арках нехай лаштує гніздо.

В спеку, білим полуднем серед румовищ змія
Гріється хай на листках матері-й-мачухи.
В тиші
Кругом блискучим оповива непотрібне злото.
Не вернусь. Хочу бачити, що зостається.
Відкинувши весни і молодість,
Відкинувши уста карміновї,
З котрих в розпашілі ночі пливла
Хвиля гаряча.

Відкинувши співи і запах вина,
Присяги, і діямантові ночі,
І крик чаїний, за котрим котиться блиск
Чорного сонця.

Із життя, із яблука,
що його розтяв пломенистий ніж,
Яке збережеться зерня.

Сину мій, віруй мені, не лишиться нічого.
Тільки труд чоловічого віку,
Борозни долі, на долоні,
Тільки труд,
Нічого більше.

Із збірки поезій «Ocalenie» («Спасіння»)
Польща, 1945 р.

Перетлумачив з польської
В.Боровий

Вячеслав Липинський

ТРАҐЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО САНЧО ПАНЧА

*(Із записок книжки еміґранта)**

В.Правобережець (Вячеслав Липинський)

Ґеніяльний твір Сервантеса вічно актуальний. Його постаті безсмертні, бо вони на протязі століть усе відроджуються в кожнім новім поколінню европейських націй. Через цілу історію Европи йдуть поруч себе Дон Кіхот і Санчо Панчо, як нерозривно зв'язані з собою символи ріжної у формах, але одноцільної в суті, старої европейської культури.

Ідеалізм і реалізм. Традиція і поступ. Минувшина і будучина, зв'язані з собою. Глибока віра у витворене поколіннями своє власне розуміння життя і практичне, насущне використовування його реальних форм - ось дві сторони єдиної культури, що творять її цілість, що забезпечують їй сталість, міць і еволюціонізм навіть у революціях. Це та Европа, в якій практичний Санчо Панчо реалізує ідеї романтика Дон Кіхота. Та Европа, що входить у нову еру зі збереженими пам'ятками минулих століть, із захованими побожно творами людського духа, а не з tabula rasa покритого руїнами і попелищами степу...

Старі культурні верстви одмирають. Нові з силою молодости вибиваються на верх і переймають витворену цими старими верствами культуру.

Дон Кіхот зі своєю заржавілою старою зброєю, зі своїми, перейнятими з батьківських заповітів думками, зі своїм суцільним і викінченим розумінням оточуючого світу весь виростає з минувшини. Його віра - це традиційна віра предків у шляхетність і красу життя. І збирається він у свою життєву дорогу з одиноким завданням: зберігти цю віру, зберігти лицарську традицію, зберігти культуру, зберігти досвід минулих поколінь і передати цей скарб дорогоцінний своєму товаришеві подорожньому - Санчо Панчу.

---

* Вперше нарис був надрукований в Harvard Ukrainian Studies. - v.Lix.-nr.3/4.-1985.- Special issue. The political and Social Ideas ot Vjeceslav Lypyns'kyj.

Санчо Панчо за собою не має нічого. Він весь у будуччині. Його захоплює сама майбутня подорож, а не мета подорожі. Він не бере з собою ні зброї, ні емблєми своєї мрії: прапорця своєї дами серця. Він мусить іти в дорогу не тому, що так робили його предки, а тому, що його в дорогу пхає буйна, шукаюча виладовання його сила.

Ось ідеаліст і реаліст поруч на однім життєвім шляху. Сміється сердечно Санчо Панча, коли Дон Кіхот бачить у вітряках лицарське військо. Раменами тільки здвигає, дивом дивується, як міг прийняти Дон Кіхот стару і бридку Дульцінею за красуню і за даму свого серця.

Та проте він йде за Дон Кіхотом. Бо образи Дон Кіхота окрашують йому тяжкий шлях. Бо який би нудний був цей шлях, якби не Дон Кіхотові леґенди, що перетворюють бездушну дійсність у живий образ, захоплюючий ріжноманітними барвами, далекими прекрасними перспективами. Бо як би примітивно убоге було життя Санчо Панча, коли б Дон Кіхот не збагачував його тим усім, що вже пережили його предки, якби не вчив Санчо Панча їх досвіду, якби не давав Санчо Панчу тих способів реаґування на життя, що творять Дон Кіхотову суть - здобуту минулими поколіннями культуру.

І Санчо Панчо в кінці перестає сміятись над Дон Кіхотом. Від умираючого лицаря він переймає його глибоку віру, сам одягає зброю і сам стає Дон Кіхотом, і сам веде за собою нового Санчо Панча.

І повірив Санчо Панчо в Дон Кіхота тому, що европейський Дон Кіхот ні разу не злякався примітивного реготу Санчо Панча, ні разу під впливом цього реготу не стратив віру в себе, в заповіти, передані йому досвідом предків.

«Підростеш, порозумнішаєш і повіриш, що єдиною вартістю життя єсть той образ, який ми собі про нього самі сотворимо, а не ті його обломки, які ти своїм ограниченим зором оглядаєш», - думав Дон Кіхот навіть тоді, коли його підкидали на простирадлі, і коли ця картина незвичайно тішила Санчо Панча. Він [Дон Кіхот] побідив тому, що він ні разу не оглянувся на Санчо Панча, ні разу не просив його ради, а йшов своєю дорогою, бо він був Дон Кіхотом, бо це був потомок лицарський, бо в ньому під впливом культури не було вже нічого з його предка Санчо Панча. Европейський Дон Кіхот не демократ. Він не може існувати без Санчо Панча, бо він бачить у нім продовження істнування себе самого - будучого Дон Кіхота.

Без Дон Кіхота не можна би було помислити собі істнування модерної европейської нації. Бо коли б, згідно з реалістичними поглядами Санчо Панча, нація - це громада людей, що балакає одною мовою, то во ім'я реалістичних інтересів, во ім'я практицизму цих людей краще було б перемінити мову і почати балакати так, як більше користно для реальних інтересів цієї громади. І так зробили Санчо Панчі всіх тих націй, які не мали своїх Дон Кіхотів. [1] Допіру коли Дон Кіхот з вульґарної, ординарної і назвичайніщої Дульцінеї зробив даму свого серця і своєї чести, коли він реальний факт людського життя заплоднив духом ідеї, коли механічний етноґрафічний колектив придбав віру в себе, покохав свій ідеальний образ,

свою традицію і свою культуру, коли в національних Дон Кіхотів повірили примітивні Санчо Панчі, і почали за ідею своєї нації класти своє життя, тоді повставали европейські нації, повставали ті складні духові людські колективи, котрих своїми реалістичними методами жаден новий Санчо Панчо збагнути не в силі.[2]

Тепер в українській літературі починають лунати голоси, що Україна - це край Азійського сходу, що ми маємо багато спільного з Китаєм, де єсть тільки селяни і інтеліґенти-мандарини, що на Сході лежить сила і що ми повинні одвернутись од гнилої Европи. І можна було б у це все повірити, коли б ці всі гарні річі писано не у Відні. Але доки український інтеліґент перед большевицькою навалою Сходу втікав так як і його предок з часів Галицької Держави на Захід, а не до «духово спорідненого» Китаю, то доти лишається факт, що Україна - це край західної культури і що нас обов'язують головні лінії розвитку цієї культури.

Де ж наш Дон Кіхот і наш Санчо Панчо, без яких нації західної культури помислити собі не можна?

Коли на весні 1648 року з низової України вийшов проти цілої могутности польської Річи Посполітої Богдан Хмельницький, маючи тільки глибоку віру, що він виб'є з ляцької неволі руський нарід увесь, то український Санчо Панчо, який бачив реальні сили Хмельницького, що складалися з парусот людей, аж за боки од реготу брався, дивлячись на цього свого Дон Кіхота.[3] Але Великий Богдан не злякався Барабашового реготу і зі своєю вірою він пішов просто до своєї цілі, ні разу не оглянувся на свого Санчо Панча, ні разу не спитав, що той Санчо Панчо думає, і своєю вірою він заразив міліони українських Санчо Панчів і вирвав тодішню козацьку Україну з-під влади польської.

У 1657 році Україна поховала свого останнього Дон Кіхота. Його життя було закоротке. Усіх його помічників вибили і послідний Дон Кіхот не встиг передати Санчо Панчові своїх рис, свого характеру.[4] По смерті послідного українського Дон Кіхота, Санчо Панчо не повірив в його ідею і вернувся на свій реальний шлях, на шлях практицизму. Він став пробувати, як би можна було збудувати Україну практичними реалістичними методами і на яку реальну силу можна б було в цій будові опертися. Замість творити в собі життя, він став приглядатись до життя і, заблукавшись у трьох соснах практицизму, він загубив свій шлях, мудрував з Виговським, з Мазепою, пішов на еміґрацію з Орликом, ліг до гробу з Кальнишевським. Не стало українського Дон Кіхота, не стало і української нації.[5] Але дужий, механічний, реальний людський колектив істнував. Він далі продукував матеріяли на Дон Кіхотів і Санчо Панчів. Тільки без української віри, без української культури наші Дон Кіхоти йшли в чужі віри, ставали чужими Дон Кіхотами. Вони гинули за Польщу від моря до моря, вони творили міць і силу Великої Російської Імперії. При Україні задержались тільки тілесні Дон Кіхоти, Дон Кіхоти без віри в себе, в свою культуру, в своє призначення. Наш Дон Кіхот перемінився у дворянина, що кається, який і почав епоху так званого відродження української нації.

Між тим на зміну шляхецтву і козацтву виступила нова верства - селянство. Народився новий український Санчо Панчо і став розглядатись

за своїм Дон Кіхотом, за тими культурними верствами, які б указали йому шлях, які б повели його за собою, які б повели його своїм досвідом, своєю культурою.[6] Але замість свого Дон Кіхота побачив Санчо Панчо Дон Кіхота російського та польського. І як кожен Санчо Панчо, став він соромитись свого малоросійського кореня,[7] пішов у писарі, городові центри, в друкарні, в панство-балагули, в чиновники, по шляху, що його вказував йому Дон Кіхот зросійщений, або ж став переходити в латинство, як вказував йому Дон Кіхот спольщений.

Але-ж кожен Санчо Панчо і наш так само любить «красу і силу». Сама сила його не вдовольняла, в каліченю своєї мови, в польських конфедератках він не відчував своєї краси. А що остались ще на Україні сліди послідного українського Дон Кіхота, то по цих слідах, на степі в козацьких могилах, Санчо Панчо став шукати за своїм Дон Кіхотом і тут він зустрівся з українським кающимся дворянином і поповичем.[8]

Вже перша зустріч показалася нашому Санчо Панчові мало приємною.[9] Реаліст Санчо Панчо побачив перед собою такого ж Дон Кіхота, як і інші, тільки ті вірили в себе, йшли своїм шляхом, а той переодягнувся у свитку і все просив у Санчо Панча вибачення за те, що він поганого панського роду, що його предки все Санчо Панча кривдили, що допіру він покаявся і прозрів і що він хоче цілим життям своїм просити за це у Санчо Панча прощеня.[10] Мало того, Санчо Панчо сподівався найти у Дон Кіхота провід і науку, а почув, що на Україні це він - Санчо Панчо один тільки всі дороги знає, і що Дон Кіхот, себто кающийся дворянин, готов за Санчо Панчом іти, куди тільки він за собою поведе.

І порвав наш Санчо Панчо тут зараз у цій першій зустрічі з культурою «брехонь», він став безпомічний, нервовий, він почував, що хтось кладе на нього непосильні завдання, але, не маючи іншого вибору, мусів наш Санчо Панчо піти у свою тяжку дорогу, не маючи перед собою як інші щасливі нації віруючого в себе озброєного досвідом, культурою Дон Кіхота, а тягнучи за собою вічно заплаканого і хлипаючого кающогося дворянина і смиренного поповича.

І на цім шляху почався між ними діялоґ:

- Скажи мені, Дон Кіхоте, - запитав Санчо Панчо, - чому ми не такі як люде. Ось усі мають свої держави, горді своєю мовою, а ми і держави не маємо, і мови своєї соромимося?

- Бо ми, - відповів Дон Кіхот, - не здатні до державного життя. І мова наша надається тільки до пісень, та до домашньої культури, а ось на людях треба нам балакати по-російськи, бо це мова державна.[11]

Не сподобався такий одвіт Санчо Панчу, і питає він:

- А хто ж винен, що так сталось?

- Винні, - каже Дон Кіхот, - мої предки. Вони дурні були і чванливі. Тебе, Санчо Панчо, не слухали, ось і занапастили свою державу, але тепер ми вже за Тобою йдем, що скажеш, так і буде.

- Ну, добре, значить мої предки хотіли державу будувати, а Твої їм заваджали?

- Аякже, аякже, - відповів переляканий Дон Кіхот, - Твої предки, наприклад, проти свого князя терор чинили, потім гетманів своїх убивали,

а воєвод московських призивали, одним словом вони нищили моїх предків як тільки могли, але мене Ти вже, Санчо Панчо, помилуй, бо я їй Богу хочу тільки того, що й Ти хочеш, і піду за Тобою, хоч би Ти завів мене навіть не туди, куди б я хотів.[12]

Сплюнув з пересердя Санчо Панчо і рішив про минувшину вже більше з кающимися дворянами і поповичами не говорити, а їх многотомні історії на цигарки вживати. Але що реальне життя ставило для бідного Санчо Панча свої суворі вимоги, то він безпорадний, послухавши облесливі побрехеньки свого негодящого Дон Кіхота, і не знаючи нічого іншого, повірив у недержавність українського народу і рішив, що він буде требувати для себе тільки автономію.

- Але ж як і цю автономію добути?

- Переговорами з опозиційними російськими кругами. - підсказував несміло кающийся дворянин і смиренний попович.

Але тут Санчо Панчо розсердився. Він своїм практичним розумом знав, що як позиватися з сусідом за межу, то не сусідського сина чи брата собі на допомогу кликати. З тої хвилини перестав зовсім довіряти підтюпцем поспішаючому за ним Дон Кіхотові.

Але що вище свого Дон Кіхота ніякий Санчо Панчо скочити не може, то і наш Санчо Панчо звернув очі свої туди, куди йому показував Дон Кіхот. І він пішов придивлятись до російських опозиційних кругів і побачив, що там шириться нова віра: культ босяка. Ця віра дуже нашому сироті Санчо Панчо до смаку припала. При ній непотрібний оцей плюгавенький Дон Кіхот. Він, Санчо Панчо, сам має знайти свій шлях, він поведе всіх за собою, він сам стане Дон Кіхотом. І лишив свого Дон Кіхота і пішов наш Санчо Панчо по прикладі російських сусідів босякувати.

Чим більше він босякував, тим більше він переймався новою вірою. Йому його російський вчитель сказав, що культ босяцтва вже по цілій Европі шириться і що це там зветься визволенням пролєтаріяту. А що наш Санчо Панчо в Европі не бував і ніякої мови европейської не знав, то він повірив свому російському вчителеві на слово, не знаючи, сердега, що пролєтаріят европейський має вже свою глибоку культуру, що з босяцтвом російським він нічого спільного не має, що його ведуть за собою свої в довгій традиції виховані і вірою своєю сильні Дон Кіхоти. Культ босяка змінив нашому Санчо Панчові все. Він одягнув галоші і червону сорочку, став лаятись погано, грати на гармошці і дожидати слушного часу.[13] Але й тут не обійшлося без впливу свого Дон Кіхота. Санчо Панчо навчився від нього писати, повіривши, що в літературі вся мудрість, став свою босяцьку ідеольоґію в многотомних творах викладати.[14] І так калічилась до кінця краса і сила, з якою став був наш Санчо Панчо йти по своїх крутих щаблях життя.

Перелякався український кающийся дворянин і смиренний попович за свого Санчо Панча. Побачив він, що той, на кого він усі свої надії покладав, десь від нього втікає, і став наш дохленький Дон Кіхот Санчо Панчові якомога догоджати.

Захоплювався його ідеольоґією (страйки у батька), і хоч од неї йому аж у носі крутило, писав хвалебні рецензії, друкував, видавав. Повіз Санчо Панчо за кордон, заклав з ним анти-Дон Кіхотську партію, аж із шкури ліз, щоб під Санчо Панча підробитись. Але від того тільки погорда Санчо Панча росла.[15]

- Пиши, Дон Кіхоте, своє останнє слово, дохни ти, гріхи молодости на тобі мстяться, не здатний ти увійти в обставини босяцької речі, - таку пораду дав свому Дон Кіхотові Санчо Панчо.

Та не знав він бідний, що йому Дон Кіхота не позбутися, бо Санчо Панчо і Дон Кіхот - це брати-близнята і роз'єднати їх ніяка сила не може.

Але Дон Кіхот не переставав. Щоб приблизити до себе Санчо Панча, він оженився з одною з його сестер, запросив його до себе до хати, годував, доглядав, по обіді мухи сам від спячого Санчо Панча зганяв, через вікна скакав, аби дверима не рипати і нервів Санчо Панча не дразнити, - але все це було надаремно.

- Ти думаєш, дурний Дон Кіхоте, що мене обдуриш.[16] Я свою сестру краще від тебе знаю, не з любові, а із-за гроша вона за тебе заміж пішла і тепер ви обоє хочете і мене обдурити. А засъ!

І показав Санчо Панчо бідному кающомуся дворянинови свою «Молоду кров»...

Без свого Дон Кіхота, без віри в націю, без віри в національну ідею застала нашого Санчо Панча година, коли нація повинна була сказати своє слово.[17] І в цю страшну годину, коли ні хвилини гаяти не можна, повторили Санчо Панчо з кающимся дворянином і смиренним поповичем всю пройдену вже ними дорогу. І знов у цій суматосі була автономія, ба тільки з російськими опозиційними кругами, і знов Дон Кіхот благав Санчо Панча вказати йому дорогу [...] коло його, збирав голоси, залицявся на всі лади, співаючи не годинами, а днями. Все це знов до нічого не довело. Скінчилось тим, з чого почалось, що Санчо Панчо викинув за двері нікчемного Дон Кіхота, а сам пішов за вірою в сусіди-босяки, бо своєї власної у нього не стало, бо цієї віри йому свій Дон Кіхот не дав.[18]

І коли здійснились мрії сусідські - поїхав Санчо Панчо до свого сусіда в надії, що ось наступить воля од всіх Дон Кіхотів і настане царство Санчо Панчів. Та тут його ждала траґедія. Приїхавши, він побачив, що там у сусідів такий звичай, що коли російський Дон Кіхот хоче свого Санчо Панча за собою потягнути, то він за босяка переодягається. І побачив бідний Санчо Панчо, що замість тих благ, які йому було пообіцяв сусід-босяк, там виграв тільки свій національний московський Дон Кіхот. Бо не знаючи історії, не знаючи традиції, яка сильніша від теорій, не знав Санчо Панчо, що у сусідів такий споконвічний звичай, що московський Дон Кіхот, коли хоче потягнути Санчо Панчо за собою, то переодягається в босяцьку одежу. Але під цією босяцькою одежею все б'ється серце московського Дон Кіхота. «-» написав Санчо Панчо і опинився на еміґрації, там де вже були всі найлівіщі кающіся дворяни і смиренні поповичі.

Були в цьому періоді два інші моменти. Відродився був на хвилину старий український Дон Кіхот Гетьманщини і на західніх рубежах України,

де не дійшов був культ кающогося дворянина й ідеалізованих босяків, створив він Галицьку Армію. І кажуть, що Санчо Панчо перший раз у життю спочив, коли постала Гетьманщина, і кажуть, що він тільки тоді спокійно спав, коли на варті біля нього стояли жовніри Галицької Армії.[19]

Але не стало в Дон Кіхота сили. Він знов у боротьбі і знов почалася траґедія Санчо Панча. Вигнали його з торбою і він у слушнім обуренні ремствував з цілою люттю на свого Дон Кіхота, що він був слабий, що він не зумів його повести за собою.

І буде мучитися наш Санчо Панчо доти, доки не прийде український Дон Кіхот. Буде він блукати у своїх реальних і практичних комбінаціях, доки Дон Кіхот своєю вірою не потягне його за собою в світ не нудного, а захоплюючого образами Дон Кіхотового духа. Не схамілому, босяцькому, самооплюваному українському інтеліґентові із кающихся дворян і смиренних поповичів потягнути за собою Санчо Панча, який поважає і любить тільки красу і силу. Тільки непохитна віра Дон Кіхота в себе, в свою стару зброю, в свою стару традицію, в свою стару культуру, покладе кінець траґедії Санчо Панча.[20]

Дон Кіхот мусить стати собою.

Дон Кіхот демократ. Хамство Дон Кіхота демократа - ось причина траґедії українського Санчо Панча. Український Дон Кіхот найде загублену віру в самого себе, в заховані у собі завіти предків і Санчо Панчо тоді повірить, і скінчиться його страшна, крівава подорожня траґедія.

Додатки

[1] Завдання національного ідеалізму, створеня національної леґенди, все і завжди припадають на ті верстви, що репрезентують національну традицію. Потомки верстви, що творили славу нації, покликані цю традицію відновити.

[2] Дон Кіхот, зневірений в Санчо Панча, іде на службу до чужих Санчо Панчів.

[3] Поки жив український Дон Кіхот, жила українська нація. Дон Кіхот був Святослав. Не питав народу про форму правління і як він має це вирішити.

[4] Ті, що настали по нім, вже не мали віри. Вони мудрували, боялися смішности, боялися великого ґесту.

[5] Покинутий ним Санчо Панчо [...?] додав його останній, а він смертельно переляканий.

[6] Ріс він молодий, сильний, гарний і життя кипіло в ньому силою нашої родючої землі, нашої здорової породи.

[7] Сім'я дворянська і сім'я духовна, які переховали Традиції.

[8] Кающийся дворянин і ідеалізований босяк - це два культурні типи, котрі внесла в наше життя московська стихія.

[9] Бо він поважає на світі тільки одну річ - силу і нічого так ненавидить як слабости.

[10] - Хіба-ж Ти Українець, коли в Тебе одна половина шляхетсько-польська, а друга царсько-московська?

- Ти з яких будеш? З поміркованих чи щирих?

- Ні з одних, ні з других, а з тих, яких тобі треба, мій любий Санчо Панчо!

[11] Тільки сам народ здобуде Україну, - сказав український Дон Кіхот, але Санчо Панчо, якого один з предків служив околодочним надзрителем, поставився до цих слів Дон Кіхота зі слабою вірою.

[12] Не міг повірити Санчо Панчо, що його предки були настільки глупі, щоб свою власну державу валити, і він своїм чистим серцем почував, що коли український Санчо Панчо на світі єсть, то тому, що був король Данило, а не татарські люде.

Санчо Панчові самому хотілось дуже стати паном, але кающийся дворянин не вірив в справжнього Дон Кіхота, щоб бути паном - значить не просити, не каятись, мати глибоку віру і пошану до себе і до других...[?]

[13] І Санчо Панчо подумав, що бабратися в собі, плювати на себе - це власне ознаки вищої культури.

[14] Чим більше підлещувався до Санчо Панча український Дон Кіхот, тим більше образи його, які малював в своїх творах, були Санчо Панчові страшніші і нагадували апокаліптичні бестії.

[15] І чого він тільки не робив. Одступив було од політики і взявся за культуру, став писати про космос, про гігієну і все намагався розважити. Але коли це не помогло, то рішив примилятись Санчо Панчові ідеольогією.

[16] Ти-ж просто дрібно-буржуазна гадюка та облесник.

[17] Без свого Дон Кіхота він сам мусів взятись за творення життя, за боротьбу з вітряками.

[18] Став ще більше український Дон Кіхот проситися:

- Я стільки книг для тебе написав, я ж все своє життя тебе вчив, я ані молодости, ані радощів не зазнав, бо в тюрмах сидів і все це для тебе, Санчо Панчо. Помилуй же мене хоч одного. І в комуністи піду і соціяльну революцію з тобою робитиму. Тільки не одділяйся од мене, так як не хочу я одділятись на все од тебе.

Але Санчо Панчо не любить прохань і нагнав він здеґенерованого Дон Кіхота зі своєї землі...

[19] Колись український Дон Кіхот вступив до українського Уряду, щоб там яко тайний Нікодим помагати Урядові і Санчо Панчові, коли настало царство босяка.

- Я сподівався, - записав він, - що зможу мати якусь роботу в урядовій партії (Нова Доба, ч. 41).

[20] Наш Санчо Панчо талановитий, - може, найбільш талановитий зо всіх своїх европейських братів.

Санчо Панчові нашому бракує одного-двохсот літ попередньої культури. Він то не доскочить, то перескочить. Нема основ культури і такту.

Іван Андрусяк

КАРБОНАТ ЛІТІЮ

1

він має краплі диму на лацканах
його подоба випита з нуля
його колише на губах земля
сповільнена од вибуху корана

він мав би бути раком чи тяглом
як гіпохондрик мав би дерти лики
а вже як нас обсядуть без'язикі
він мав би знати скільки їх було

та він як вождь відірве шкіри пас
на животі туземної европи
і знаючи котрі меж нас холопи
він по одному вішатиме нас

2

С.Процюкові

хай воли намилені доп'ють
титло ночі впаяне у браму
самота в холодному раю —
— це троянда — подарунок хаму

скупаний у карі маєш зиск
придавила тінь від еполета
тільки ліс мов маятник завис
над чолом хронічного поета

у старого мавра два кінці
перший мозок а наступний фатум
тільки осінь теше олівці
ніби то підвалини на хату

3

важлива є лише систематичність
а решту буде пан або пропав
а решту будуть пити нозепам
і лущитимуть соняхи ґотичні

і порожнисті опади півбань
од верху чорні в середині білі
із них втечуть боги а не дебіли
в катехітично зморщену гортань

але йому замало тих митців
йому потрібно в купелі провини
хоча б єдину дівчину щоб з глини
ліпити їй усе нових отців

4

на зап'ясті місяць або ніж
прожилок це стигма катастрофи
і катранник зупинився між
тими що народжували строфи

видерти шевченка з рушника
те ж саме що рабувати пана
це вага історії така
витерти крило о бік корана

5

їх для тебе місяць повирізував
кревні соки як спадкова блаж
сновига з виделкою як з лінзою
коло тебе сиротливий паж

що за ніч литками або латками
втриматись на голому суку
ти жіночими ласуєш матками
смаженими у своїм соку.

найсмачніші ті що з ембріонами
що якби котрийсь із них воскрес
тільки залишаються червоними
матки молоденьких поетес

декотрі буває навіть думають
іншим батько коси обірвав
а якби тобі подали мумію
ти б її принаймні зґвалтував

6

а вже як гра піде тоді шукай кислоти
тоді намотуй чад запалених коліс
і довго обізри як злизуючи слиз
паруються під шклом вологі кашалоти

лишаючи кору бо психо також тропи
і також восени прострація глисти
і корчиться шакал помежи двох пластин
вмонтованих в живіт чергової европи

простежуючи нас як заворот кишок
в засаді самоти розпукнуться таблетки
і знову на сатурн з розрізаної литки
лесбійським випаром зійде електрошок

13-14 лютого 1994 р.
Надвірна — Коломия

ДІЯҐНОЗ ОФЕЛІЇ

обліт завершених птахів
на полі батька або духа
червона серця потерюха
згортається в несупокій

на горло саду покарай
на тінь зелену на карету
на золотих підніжках в лету
перегортається цей край

карбідом жовтого жалю
перегортає датська осінь
довкруж акустики доносів
хтось тихо виплюне «люблю»

хтось черепом означить порт
де саранча дрімає в сотах
убивство діда це аборт
а гріх убивство ідіота

лиш ніч помилує плечем
посіє мак в дворі палацу
і на могилу пертрубацій
червона мряка потече

* * *

ти увійдеш у тронну залю
між білокамінних повій
аби вони пообзирали
півмісяць виголений твій

під склепом часу темно пасти
і голос гнутий як верблюд
і під столами од напасти
засилля канібальських блюд

тобі приємно їсти вухо
хряці випльовувати в сад
і не оглянувшись назад
відчути в шиї скальпель духу

тобі приємно їсти вухо
хрящі випльовувати в сад
і не оглянувшись назад
тобі приємно

* * *

тризна острова втята в [illegible]ах
знову з бруньок вилазя[illegible]си
і якийсь шолудивий птах
у сокири подушне просити

знову корчаться дні слуті
і жидота співає зрана
аспараґуса чорну тінь
під портретом ґудеріяна

знову ялові павуки
озиваються на приманку
консервованої руки
що відчинена до сніданку

знову губи вусатих ям
заворушаться вайлувато
може знову прийде саддам
власні поминки святкувати

може завтра на голе дно
ляжуть неводи або води
може завтра а може згодом
може можечко
все одно

Степан Процюк

УПИРСЬКІ ПІСНІ

ХУДОЖНИК І БОГ

Шануєш пасажі, шануєш учнівські кістки,
в час божого граду себе підбадьорюєш опієм.
Неначе вітри інквізицій, ти ллєш залюбки
касторку і срібло в казковий і древній Рух Опору.

Проколюєш серце Амура святковим мечем,
а серце Амура бичами вже програне в карти...
Не тільки Амура, ми й батька його перемкнем,
кривавлячи ступні у приступі мікроінфаркту!

Полощемо розпач, старі адвокатські плащі
у вариві часток, у тріску несправжніх колізій,
не тямлячи місць, де чатують сліпі партачі
безкровного права на ніжні черкаські надрізи.

Дефекти леґенд на уроці «Ази божевілля».
І равин братається кров'ю із кучером-ґоєм.
Триває бенкет. Реверанси Парижу й Поділля
такі, мов хворіє стіна на чемну й дрібну параноїю...

НЕСТАЧА КОЛЬОРІВ У ВЕСЕЛКИ

(Упирська пісня)

Біла осанна далека...
Жезли купальської мрії...
Женоприношень лелека
днесь кокетує із Вієм.

Синю прикрасу відмиєм
у карбонаті аскези.
Потім почепим на шию
скитське, скитальницьке лезо.

Жовту для щастя сорочку
візьмем в центральному морґу.
Будем вивчати в куточку
дати насильницьких орґій.

Чорна відьомська інцеста
здатна впливати на Місяць.
Хто буде клястися честю,
вниз головою намістять...

* * *

Раненько встати. (Праведний аллах
ґяурських сумнівів, однако, не осилить.)
Струсити біль і проказати так:
«Летить неплідне древо на сокиру».
Як м'ячик, загилити ідеал
в найдальший кут осінньої квартири
і заспівать надламаний хорал
разом із Богом й католицьким кліром.
Не ждати від маркізів нагород,
зціляти жах несміливих коханок.
Тікати у обійми негритянок
від остраху, від краплених колод
циганських карт, від пристріту і мору.
Склепати день з неструганих дошок.
Від — ер сонорного не впасти в шок,
коли гукнуть тобі: «Memento mori».

* * *

Вже пора поскладати минуле, володарю,
на старий декадентський віз,
перетяти наручник старої мельодії.
У кімнаті гостює ідеалізм.

Підсвідомих колаж вінеґретів
не даються, маестро, раз-в-раз.
В мені десять живе поетів,
коли я прославляю Вас!

Вас складаю з піни катедральних промов,
з деспотичних останків. Їх треба молоти,
бо нагим повернувся у землю Йов
і нагим помирає Рокфелер навпроти.

...На небесних сходинках красується Він.
Золотий ланцюжок багряниться.
Підпоручник апостола вийде на кін —
срібний ніж захищатиме праведних лиця.

* * *

Прикладім до колиски мох,
аби дещо побавити маси.
Нерозлучні колиска і Бог,
неспівмірні колиска і красень.

Розгорни золотий катальоґ,
щоб не змусити зорі чорніти.
Неспівмірні метелик і Бог,
паралельні метелик і квіти.

Намалюйте тубільський ліс
чи деталь імператорських тог.
Нерозривні художник і біс...
Нерозлучні художник і Бог!

Богдан Смоляк

НАПЕРЕДОДНІ ВЧОРАШНЬОГО ДНЯ

Тієї серпневої неділі ми вперше сімейним гуртом вибралися на Озеро. Не знаю, що стримувало нас від цього торік, та й зо п'ять років тому, адже й тоді існувало Озеро, а хлопці наші так само прагнули плавати. Правда, ще минулого літа воно мало ту поширену назву, яка ніби визначала, хто може вільно купатися в його водах, а комусь зась. Хоч як би там не було, а потребу відвідати Озеро, ледь переобтяжену думками, я відчув саме тієї неділі. Дружина не перечила. Двоє синів і п'ятирічна доня зібралися за кілька хвилин.

Уже коло зеленого пагорба, за яким чувся приглушений дзенькіт розбитої шибки плеса, супроводжуваний вигуками захоплення й легкого переляку, ми зустрілися віч-на-віч із незвичайним чоловіком. Він вигулькнув несподівано, наче з-під води, і відразу опинився в центрі нашого п'ятірного ґрона. За круглими скельцями його чорних окулярів, здавалося, не було навіть очних западин. Так само, без якоїсь суттєвої деталі, можливо, зморщок сміху, — існували його губи. На голові мав потерту цигейкову шапку, з якої — чи не дивно? — сочилися брунатні ручаї. Скоріш за все, то стікав піт, але щоб аж так... У великій сумці на двох коліщатках, що її підтримував перед собою старенький, щось вовтузилося і ляскало. Я міг побитися об заклад — риба. Масні, щойно з води, кілограмові корони, яких вудкою і не зловиш, бозна-як опинилися тут. Урешті, все це було радше кумедним, аніж дивним, і ми вже розступилися, аби пропустити подорожнього, як він, ніби до себе, сказав:

— Туди краще не йдіть.

Навіть голос його видався вологим (щоб не сказати — мокрим) і, мабуть, тому викликав довір'я. Ми застигли в нерішучости. Після таких слів годилося чоловіка про дещо розпитати. В очах дружини я помітив принаймні десять запитань. Але їм не судилося прозвучати: незнайомець зник так само несподівано, як і з'явився. Ми розчаровано заозиралися довкола, а дівчинка висловила сумнів щодо швидкости дідуневих ніг. Проте сонце пекло немилосердно, і біле повітря серед тремтячого дня пахло сном. А поряд спокусливо мрілася вода. Ми рушили до неї.

Якщо хтось уперше спостерігав пляж у провінційному містечкові, то мав би сприймати його як велику сцену, на якій розігрується далеко не загумінкове дійство. Зборовши страх перед навальною природністю власного тіла і щирою стихійністю води, на кін виходять діти і дорослі, аби згадати свою давню й ледь забуту ролю — життя у безпосередній близькости з природою, у взаємодоторках, взаємовідчуттях,взаємопотребі. Разом з усіма ми купалися, висихали, як піщинки, на піску, знову купалися. М'яка вода обмивала нас від порохів часу, розмивала якісь невидимі, але міцні перебірки між нами. І перша, і друга властивість текучої давалися їй так невимушено, як люблячій жінці ласка. Шелестіли, постукуючи веслами, човни, викликали віддалені, майже незбагненні асоціяції: щось на зразок солодкої прикованости до своєї ґалери; хлопчаки пірнали з височенького помосту, і жадна передбачлива мама не могла їм цього заборонити. Можливо, через це дружина трохи тривожилася, а загалом було дуже добре. І коли доня навіщось згадала про старенького в зимовій шапці, ми всі заусміхалися. І ще рішучіше віддалися напівсонному соняшному блаженству.

Та саме тоді світ перемінився, немовби хтось різко перевів давно не торканий рубильник. При цьому почулося навіть коротке клацання, хоча, звичайно, то міг бути й зовсім сторонній звук. Я хутко звівся на ноги й поглянув у зеніт: там, де хвилину тому було сонце, темніла ніби глибока вирва. Темінь із неї невпинно поширювалася навсібіч, на півдні досягаючи вже землі, аж поки не стала суцільною світлонепроникною завісою, як то буває при затемненні чи горобиної ночі. Хоч усе це тривало лічені секунди, і, отже, люди могли подумати, що просто хмариться, я встиг відчути за тією завісою немале зрушення. Зримо ситуація нагадувала таку, коли ілюзіоніст за фалдами свого широкого плаща намагається сотворити диво. Це йому вдасться, завіса (чи плащ) відхиляється, і...

Подібне передбачити неможливо. Коли сонце з'явилося знову, воно було вже не те. Його буцімто підмінили або ж зменшили вдесятеро, остудили ще й закинули якомога далі від нас. За мить воно дихнуло справжнім холодом, перша хвиля якого, зіткнувшись із теплом землі, примусила відпочиваючих лише стенати плечима. Зате наступний вал мороку зробив світ невпізнанним, а людей штовхнув рятуватися втечею. З важким гупанням в одну мить осипалося листя приозерних беріз і каштанів. Туго налите хлорофілом, воно падало, наче зграя птахів, убитих одним пострілом. Оголені гілки репалися навпіл, не витримавши раптової зупинки й замерзання живосоків. Трава під деревами мінялася на очах: спочатку блідла й жовтіла, а потім бралася сизим поземком. Я бачив, як з протилежного берега водойми (чому саме звідти?) зі швидкістю пішохода сунеться нерівний фронт криги. Вона досить спритно обснувала човни і, певно, прагнучи заповнити собою прогалини, утворені човнами, потужно натиснула на їх дощаті борти, — ті затріщали, немов сірникові коробки. Ґвалтівними голосами кричали недавно веселі дівчата у човнах; перелякані до смерти, вони ще не розуміли, що порятунок буквально стелиться їм під ноги. На щастя, крига не застала на воді жадного купальника — це

могло б закінчитися траґічно. Ті, що повискакували з води, відразу покрилися тоненькою кіркою льоду. Вони притьмом одягалися у що було, і кожен їхній порух викликав несподіване, подібне до електростатичного, потріскування.

Природа не знати за що завзято помщалася пляжникам, її дедалі наростаючій вигадливости у цьому не було меж. Іноді, щоправда, здавалося, що то лютують якісь найдавніші, атавістичні сили натури, адже завдають прикрощів і їй самій. Чи то поверталася зима, забута ще від провесни? Важко було в це повірити, бо кожне повернення має свій час і сенс. Світ виявився неготовим сприйняти бодай малу частину того зимна, що ринуло на нього. Зсудомлені дрижаками тіла, перелякані серця, розгублені думки... Такого сум'яття заледве хто зазнавав. Обірваний традиційно літній плин життя загрожував насамперед непередбаченими психічними змінами. Людське єство, як і те порепане гілля дерев [illegible]гло не витримати наглого скасування до болю звичного й природн[illegible]о та їх підміни чимось протилежним. Але ці думки вже наздоганя[illegible] мене. Ми майже бігцем, випереджаючи багатьох інших, пропшкували ву[illegible]цею містечка. Закутана з головою у великий волохатий рушник, доня, [illegible]ак, задрімала, і це нас усіх трохи заспокоїло. А містечковий пейзаж н[illegible] більше вражав своєю незвичайністю: до вже баченого на пляжі долучилися обірвані дроти, потріскане скло вікон й автомашин, наглухо позачинювані двері, пустка. Час від часу просто з неба падали якісь закам'янілі пташки. І треба було остерігатися їх влучання. Проте я запримітив й інших, очевидно, пристосованих до найлютіших морозів, птахів — великих і чорних, ніби круки, що гоноровo походжали у найближчому сквері. Їхні гортанні голоси, не позбавлені своєрідного оптимізму, загалом нагнітали атмосферу непевности й тривоги. Ті небачені досі пернаті, без сумніву, звістували прихід тривалої ери холоду і були першим наочним прикладом турботи живого про своє виживання.

У тому ж скверику прогулювалися (невже з нагоди недільного дня?) і люди — мужчини, жінки, діти. З усього було видно, що нові природні умови не стали для них несподіванкою. Про це свідчив добротний зимовий одяг, включно з рідкісними для наших країв шубами та шапками, рукавицями й унтами теплим хутром досередини. Ці люди, звичайно, не належали до міщанських сімей, які протягом багатьох років їздили підзаробляти на Сибір і там могли придбати подібну одіж. Надто вже було їх багато. Серед них я впізнав кількох знайомих. Вони погірдно спостерігали за нашими траґікомічними перегонами і навіть не посміхалися.

Мені наче розвиднілося. Аякже, то був їхній зоряний час, день, на прихід якого вони сподівалися все життя. Щорічне повернення помірної у Прибужжі зими від самого початку не влаштовувало їх. Мали кров, що циркулювала лиш тоді, коли довкола все інше втрачало ознаки життя або ж існувало в напівживому, анабіозному стані. Хто його зна, звідки це взялося у них, — але правда була саме такою. Великої муки зазнавали вони сонячними веснами, серед спекотного серпня, у погідному вересні. Надмірна активність цих людей за тепла була штучною і йшла від бажан-

ня, стиснувши час, якнайшвидше досягти холодів. Таким чином їм удавалося зробити не раз багато корисного. Приміром, майже всі зміни на краще у житті моїх краян таки починалися з подачі «зимових». Але дуже скоро часом опановували події, що нанівець зводили навіть найбільші здобутки. То давалася узнаки «зимова кров зимових»... І ось вона ожила, повносило зациркулювала. Її власники чи не вперше отримали можливість, покинувши одвічне змагання за кавалок холоду для всіх, улаштовувати життя на його фундаментальних засадах. І тому вони не просто спацерують — прикидають, з чого розпочати. Вже завтра може з'ясуватися, що наше життя, — вдома, на вулиці, на роботі, — суціль напхане теплим непотребом, і саме через це так важко ведеться, навіть добре забезпеченим людям. Тож підлягають перетрусу словники, енциклопедії, поетичні антольоґії, музейні збірки та кольори спектру. Із житлових інтер'єрів будуть вилучені всі «теплі» матеріали, натомість до нас прийдуть виїмково сталь, чавун, камінь, кераміка. І ще багато чого доведеться позбутися нам, аби остаточно розпрощатися з ідеєю тепла, добра і людяности.

...Нарешті ми дісталися нашої квартири в будинку на околиці міста. Дружина відразу кинулася тепліше одягати дітей, бо в кімнатах була майже мінусова температура, а я, заваривши липового чаю, вийшов у коридор перекурити. Сьогодні нас урятували щасливий випадок і дуже швидка хода. А що буде завтра? Позбавлені елементарних умов людського співжиття, закоцюблі тілом і душею, ми знову станемо перед страшним вибором, добутим із закамарків праісторії, — пристосуватись або зникнути. І ми, як завжди, виберемо перше. Що з цього вийде — неважко передбачити. Хоча може бути ще гірше, адже сьогодні нас покидає остання надія на повернення бодай нормальної зими.

м. Львів

Спогад у річницю події

До 100-ліття світового кіно

Мик. Глущенко. Портрет Олександра Довженка. 1992

Андрій Степаненко

ДОВЖЕНКО ЗА КАДРОМ

Vivere militare est.
(Жити — це боротись)

1.

З екрану совєтської критики Олександер Довженко постає таким собі крилатим серафимом епохи. Драматичним, емоційним, любомудрим. Котрий мовляв, підніс всесоюзне кіно на світовий рівень завдяки совладі. І, не зважаючи на перешкоди, завжди дивився крізь об'єктив марксівсько-ленінського вчення. Щойно тепер аналітики змогли протерти скельця своїх окулярів, позбувшись рожевого туману у власнім світобаченні. І проявилася траґічна душа мистця, який для України вповні не відбувся. Прикутого до

«червоної» ґалєри каторжника духу не допустили до керма українського національного кіно.

Сила ґенія в його корінні. Офіціоз приховував від загалу важливі сторінки його життя. Але наш час проявляє невідоме. Найліпшими довженкознавцями виявилися чекісти. Вони й задокументували його шлях. Довженка породило тверде в національних традиціях село. Як з'ясував старший ляйтнант 2-го відділу МҐБ УССР Павлюк, батько мистця, Петро Довженко, був заможним хліборобом с. Сосниці, що на Чернігівщині. Активний церковник і націоналіст, він належав до гетьманського «Союзу Хліборобів». Яблуко від яблуні недалеко котиться. Тож його син, петлюрівець Сашко, відступав із села, обвішаний ґранатами, з ґвинтівкою в руках. З Володимирської гірки у Києві палив з гармати по «червоних». У Фастові брав участь у жидівському погромі. Все те дзержинці підшили в палятурки «Дєла». (Під софітами ЧК, ҐПУ, НКВД та КҐБ. Укр. радіо, 29 грудня 1994-го року).

«Дєло» поповнювалося новими аґентурно-оперативними даними. До нього підшили нові сторінки (подано в перекладі):

«Справа ч. 112
Виписка з протоколу
засідання Надзвичайної Комісії м. Житомира по боротьбі з контрреволюцією, бандитизмом, спекуляцією і посадовою злочинністю
Грудня 27 дня 1919 року.
ч. 11

СЛУХАЛИ: Справа 112 Орловського Володимира Григоровича (26 років), Довженка Олександра Петровича (25 років), Кучеряшка Омеляна Антоновича (26 років) по звинуваченню в контрреволюції.

УХВАЛИЛИ: Приймаючи до уваги, що Орловський Володимир Григорович, Довженко Олександер Петрович, Кучеряшко Омелян Антонович добровільно вступили до Петлюрівської Армії Української Народньої Республіки та виступали активно зі зброєю в руках проти Совєтської Влади, причому при арешті в них були знайдені підроблені документи, які свідчать про те, що вони перейшли на територію Совєтської Республіки (з Польщі — *А.С.*) для того, щоб перебувати нелеґально, й через те, що вони перейшли на територію Совєтської Республіки після остаточного розгрому залишків Петлюрівської Армії, поляків Червоною Армією і в належний термін не з'явилися в Совєтські установи для реґістрації, визнати їх ворогами робітничо-селянського Уряду, що прийшли з невідомими цілями, і ув'язнити їх у концентраційний табір. Але у зв'язку із запитом про них Губпарткому Комуністів-Боротьбистів вирок до з'ясування суті питання не виконувати.

Ориґінал підписав: Голова комісії тов. Твердохлєбов.

Члени комісії: Ґолубєв, Андреєв, Волжин, Михайлова й Проворецька.

Члени Вол(инського) Губпарткому: Васильєв, Бабич, Лакін, Мусульбас, Рубінштейн.»[1]

---

[1] Р.Корогодський. Знаючи не знати. — «Сучасність». — ч. 10. — 1994.

Так милостиво ухвалили «українські» совєтські урядовці. Хоч уже відпочатку петлюрівські козаки з документами сільських вчителів були приречені. Тим паче один з них, січовий стрілець Кучеряшко, до останку УНР працював у редакції часопису «Стрілецька Думка». У концтаборі на них чекала фільтраційна Чека. Для ідейних ворогів її лєнінські вироки були однозначні — «к стєнкє». Порятував хлопців не Житомирський Губпартком, а земляк і однокурсник, з яким Довженко деякий час навчався у Київському комерційному інституті, — Василь Елланський (Блакитний-Еллан). Будучи засновником української партії комуністів-боротьбистів, він не став «жовтоблакитним». Невдовзі укапісти відкинули Шевченкове «Борітеся — поборете» і поєдналися з КП(б)У. Вона спритно асимілювала боротьбистів, натоді не визнаних Комінтерном. І невдовзі, при нагоді, фізично знищила. Цадикам компартії укапівський місточок до українських сердець у мирну годину виявився непотрібний.

Довженко зостався у Житомирі. Там, піс акінчення у 1914-му році Глухівського учительського інституту, він ко починав своє вчителювання. Там жили його друзі, учні і наречена. на, вчителька, співачка «Просвіти» і піяністка Варя Крилова, що доскона володіла французькою, дочекалася милого. Вчителювати йому не дозволи Рішучий, з військовою виправкою, з шевелюрою з-під заломленої набакир сивої шапки, у чоботях, ґаліфе і селянському сіряку, він не викликав довіри у влади. Тож направили до Губнаросвіти малярем. А малювати любив змалку. При УНР відвідував принагідно Академію Мистецтв. Тож почав малювати для шкіл портрети українських художників. Молодим чиновникам, що з ними мешкали, деклямував уенерівські шедеври Тичини «Як упав же він з коня», «На майдані коло церкви». Разом співали «Туман хвилями лягає» та «Чуєш, брате мій», улюблену пісню Петлюри. Не зважаючи на «таваріща із Чека», котрий і не крився з тим і не відлучався від їхнього гурту. Домінував ще український дух. Польську навалу Довженко стрів з ґвинтівкою. Уроджений командир, він згуртував хлопців. Обстріляли жовнірів за Тетеревом і місто покидали останніми, на тендері паровоза. Негадано потрапили до полону. Порятувала всіх Сашкова кмітливість і відвага. Розмовляв з жовнірами по-польському. Окупацію Київа потаємно перебув у хаті наросвітянської друкарки.

Більшовики вигнали жовнірів українською силою. Збройний опір комуні перекинувся на духовий. Дехто сподівався на знебарвлення большевизму у національних формах. Інші ждали сприятливої нагоди для повстання. Заходилося на тривалу опозицію новим володарям. Виявилися й щировіри п'ятикутньої зірки Соломона, щедро сполощеної лєнінцями кров'ю міжусобиць.

Життя не зупинилося. Довженко зостався в міськнаросвіті. Копіював велику мапу України для літоґрафського розмноження. Школярі мусіли знати Материзну. Окупації минають — Україна вічна! Потім його призначили до драмтеатру ім. Шевченка комісаром. Як згадувала артистка Варвара Маслюченко, дружина Остапа Вишні, стрункий комісар виявився в театрі... босий. Дійсно, взуття не вистачало, його берегли. Одначе у Довженка вистачило сміливої іронії продемонструвати суть люмпенського комісарства.

А ще казав, що хоче написати дідові, щоби вислав йому постоли з лика. Себто, мав намір озути комісарство в лапті. Надовго не «закомісарився». Устиг пропустити на кін патріотичний репертуар. Зокрема, створене чудовим драматурґом і невдалим політиком Володимиром Винниченком. Затим Довженка призначили до Наркомзаксправ.

Попрацював у посольстві Варшави. Весною 1922-го року послали секретарем ґенерального консульства УССР до Берліну. Европа по війні оживала. Навідувався до Берлінської Академії Мистецтв, де й здибався зі студентом Миколою Глущенком, теж петлюрівцем, котрий утік 1919-го року з польського лаґеря для інтернованих козаків УНР до Німеччини. Стрілися там й інші краяни. Хлопці заприятелювали. Микола вчився в робітні знаного ґрафіка Вольфсфельда. Сашко теж захоплювався конструктивним малюнком. Німецькі ґрафіки шукали чіткого висвітлення мислі. Як і повержена війною та інфляцією їхня економіка — шляху одужання. Військова поразка не згасила патріотизму німців. Поет Лерш карбував рядки: «Deutschland muss leben, ob wir alle sterben mussen» («Німеччина повинна жити, хоч би нам усім довелося вмерти»). Девіз пасував Україні. У німецькому національному мистецтві утверджувалася мужність. Вона, попри субсидоване юдокапіталом пролетарське мистецтво, ставала на захист духовости автохтонів. Зростала романтика національної сили. Зневажався пацифізм: «Винен не вбивця, а вбитий». Бо дозволив себе вбити. Довженкові імпонував рух у мистецтві, пошуки в кінематоґрафі. Доба підказувала нові шляхи і стилі.

Через чотири місяці з консульства звільнився. Задумав учитися. Боротьбистський ще Наркомос сприяв европейському вишколу творчої інтеліґенції. Довженкові виділили стипендію, тож вступив до приватної малярської школи професора Еккеля. Потім перейшов до професора Кампфа, асистентом якого був Глущенко. Микола написав портрет Сашка.[2] Написав широко, динамічно, в манері шведського мистця Цорна. Вольовий, насторожений зір юнака в кашкеті, в пальто з піднятим коміром — розумний нескорений козацький погляд. Вабила додому українізація. Через рік повернувся в Україну.

Блакитний узяв його карикатуристом до ґазети «Вісти ВУЦВику», яку редаґував у столичному Харкові. Наставав культурницький Ренесанс. Закипало літературне життя. З'являлися розкуто-молоді сили. Ще не муляла вуздечка Аґітпропу. Спочатку Сашко замешкав з дружиною Варею у готельному номері. З часом перейшли до будинку на Пушкінській ч. 58. У комуналці тіснилися майбутні «клясики» і невизнані «предтечі». Варя відвідувала студію Курбаса. А він — вечорниці «Плуга» у Всеукраїнському Селянському Будинку, що на Павлівській. У диспути не встрявав. Малював на плужан дружні шаржі. Цікавився словесними суперечками. Традиційники змагалися з урбаністами, власне, з космоінтернаціоналістами. Намацували нетоптані напрямки творчости. Що діяти? Відкинути своє і поклонятися чужому? Засновував АРМУ — Асоціяцію Революційних

[2] А.Шпаков. М.Глущенко. — ДВ ОМІМЛ. — 1967.

Мистців України. Експериментував ескізами до мультфільму «Макдональд». Кіно уявлялося рухливим живописом. Вдома задекорував поміст у кутку народним килимом. Запрошував друзів малювати натурницю. Студійка, голосно поіменована мистецьким «Гартом», заледве перебула зиму. Ілюстрував альманах «Гарт» портретами Тичини, Сосюри, Поліщука, Йогансена, Дніпровського. Блакитний запросив його з Остапом Вишнею до редакції щойно достиглого «Червоного перця». Так радісно розпочинався духовий розквіт його народу. А вже й з'явилися перші ознаки заморозків. Большевикам ішлося про повне і безоглядне покорення краю. Писав портрет хворого В.Блакитного. Передача УКП до ВКП(б)У виявилася здачею в полон. Українізація не змогла гуманізувати большевизму. Повсюди брала гору аґресивна, безпардонна чужа сила. Весною 1925-го року Сталін призначив ґенсеком ЦК ВКП(б)У Лейзера Каґановича. Це передбачав Ностардамус: «Антихрист терзатиме Київ і зруйнує Москву. На ньому триматиметься все зло. Народжений він поблизу Київа і помре біля Москви...» Підтримуючи про людське око поміркованy українізацію, присланий з Кремля Месія оточував себе перефарбованими на червоне бундівцями. Розпочалося послідовне усунення свідомих українців з керівних постів у партії та культурі. У кінці року не стало Блакитного. Його прирекли на забуття. З літами партайґеноссе зрівняли його могилу з землею. Не дожив до арештів, тож позбиткувалися з мертвого.

Харків сковував Довженків рух, мов тіснота редакційної кімнати. Душа прагнула простору. Довженко мав намір поставити у театрі «97» Миколи Куліша. Стримала вельми патетична в драмі «перемога пролетаріяту». Малював кіноплякати. Перечитував сценарії: здавалося, не святі горшки ліплять. Сам зліпив комедійний сценарій «Вася-реформатор». Заінтриґував кіно. Услід за Юрієм Яновським подався до Одеси. Тим паче сухоти дружини вимагали південного тепла. Її хвороба все частіше і на довший час їх розлучала. Зі смутком полишав харківських друзів. І яблуневий садочок під вікнами, де любив поратися і мислити.

«Приморський Голлівуд», колишня кіностудія Ханжонкова, стрів неофіта холодно. Короткометражку «Вася-реформатор» (1925) поставили без нього і разом з його другим фільмом «Ягідка кохання» (1926) показували в кінотеатрах додатком до повного фільму. Над духовістю панувала копійка, хоча українізувати студію намагалися ще з громадянської війни. До того бралися Лесь Курбас, Амвросій Бучма і старі театрали Микола Садовський, Іван Замичковський, Марко Терещенко, Фавст Лопатинський, згодом консультант з історії та мистецтва Василь Кричевський і поет Микола Вороний. Всі оті студійки Володимира Ґардіна, Євгена Бавера, Петра Чардиніна і Дувіда Ердмана не мали нічого спільного з українством. Замість мистецтва гуляла комерція. Навіть похорон загримованої кінозірки Віри Холодної відзняли, щоб показувати заради прибутку. «Адєсса-мама» полюбляла веселе шахрайство і нахабних самозванців типу «дєтєй лєйтєнанта Шмідта». Такий спосіб життя благословляв на Приморському бульварі бронзовий дюк Рішельє. Її душу виліплювали «конаrмєєц» Ісаак Бабель, Едуард Баґріцкий (Дзюбін), Саша Чорний (Ґлікберґ), Ілля Ільф (Файнзіль-

Звенигора, де колись стояв замок. Село Ґудзівка, що на Звенигородщині. Світлина 1930-х р.р.

берґ) та всілякі пройдисвіти з Пересипу. Вона ще не охолола від злодійської романтики Соньки Золотої Ручки (Соньки Блувштейн) та Мішки Япончика. І від домагань виокремитися всією областю з «державною» мовою Шолом-Алейхема. Українські сили там щойно збиралися. Розпочинали творити п'єси хронічні антаґоністи Микола Куліш з Іваном Микитенком. Редаґував кіносценарії Юрій Яновський. Збирав репортажі для ґазети Кость Гордієнко. І дебютував рідною мовою колишній петлюрівець, курсант Володимир Сосюра. Замість міщанських ідилійок українці взялися творити фільми «Тарас Шевченко», «Микола Джеря», «Коліївщина», «Тарас Трясило». Спізнавали власну історію. Довженко замешкав у готелі «Лондонський». З творчим самовиявом не поспішав. В імпортних фільмах перекладав німецькі титри на українську. Керувати кінофабрикою партія поставила матроса-чекіста Павла Нечеса. Своєрідного близнюка катеринівського графа Потьомкіна-Нечеси. Мали однакові завдання: «надзор». У малограмотного миргородця з немирною вдачею освіту заміняло «класовоє чутьйо». За сценарієм Заца і Шаранського Довженко взявся ставити фільм «Сумка дипкур'єра» (1927). Матеріял був особисто знайомий, тематично совєтський. Зіграв у ньому ролю кочеґара. Хоча душа кипіла обрáзами і óбразами вічної України.

Українське національне кіно він започаткував «Звенигорою». Навідувався до Харкова. На засіданнях ВАПЛІТЕ заприятелював з Юрком Тютюнником. Генерал-хорунжий УНР теж нелеґально вернувся в Україну. Одначе замість координації підпілля потрапив у пастку. Большевики використали талановитого військовика. Читав лекції у школі червоних старшин. Працював у «Книгоспілці». Розстріляли 1929-го року в Бутирках.

З крицевим поглядом і важким цезарським підборіддям, Тютюнник володів чаром слова. У міру емоційний, в міру холодний, мов римський леґіонер. Антропольоґ і лікар минулого століття Талько-Гринцевич називав

етнос Звенигородщини волохами. Себто, нащадками прадавніх римлян. Він практикував зокрема у Шевченковій Керелівці та сусідніх Тютюнникових Будищах. Знав вдачу тамтешнього люду. Тютюнника поважали літератори. З його оповідок зродилися «Чотири шаблі» Яновського. Якось у редакції «Всесвіту» розповів Довженкові про Звенигору. Вона подосі височить над селом Ґудзівкою поруч з горою Стрілицею поблизу Звенигородки. Дзвін княжої Звенигори оповіщав околиці про ворожу навалу. Згодом нуртувала там козацька сила. Поступово Звенигородка розбудувалася за три версти при Тікичу. Кріпостиця на Звенигорі втратила стратеґічне значення. Шляхта користалася нею як поштовою станцією для заміни коней. Проте над нею завжди витав дух звитяги. На Звенигорі гайдамаки чинили над шляхтою народний суд. На вершині не раз бував Тарас Шевченко. Та й сам Юрко Тютюнник. З цікавости пастушка, а потім за необхідности Отамана Вільного Козацтва. Його розповідь про закопані гайдамацькі скарби на Звенигорі приголомшила Довженка. В уяві визрівав фільм-символ.

Сюжет у написаному Тютюнником під нібипрізвищем Юртик сценарії загострив Майк Йогансен. По-військовому прямий, без підтексту, отой міт України іґнорував марксизм. Довженко розумів ситуацію. Кагал Каґановича та й сам наркомосвіти Скрипник з його тезою «творити на замовлення пролетаріяту» сценарій не пропустять. Тож переробив його, приліпивши ще й «классовую борьбу». Сценаристи з ним посварилися. І все-таки у фільмі від варягів до українізації котилося колесо історії України. Німі кадри клекотіли національною боротьбою. У чвалі козацьких коней, дзвоні шабель, у гайдамацьких загравах, у тихоплинних купальських вінках тощо жила незборима нація. Шукала свої скарби — силу та зброю — і проривалася паровозом з неволі — у цивілізацію. Фільозофська, метафорична «Звенигора» (1927, на екранах з 13.02.1928) будила куцим НЕПом, примушувала задуматись. Синтезу духовости нації висвітлили були актори М.Надемський, С.Свашенко, П.Отава, Л.Подорожній. Оформлення В.Кричевського поєднaлося з динамічними і несподіваними, подекуди дотепними кіноманеврами і новаціями режисера. Леґендарна українська «Звенигора» відкривала нові обрії світового кіно. «Картину я не зробив, а проспівав як птах», — згадував Довженко. Сто днів напруженої емоційної праці. Вороги насторожилися, друзі радо сприйняли. Критик В.Хмурий (В.Бутенко, ад'ютант Петлюри, заґітований Ю.Коцюбинським вернутися з еміґрації, згодом репресований) одним з перших вітав появу шедевру: «Звенигора» — Одіссея українського народу від варягів до сьогодні — його життя і боротьба, його минуле, сучасне і майбутнє... «Звенигора» — ґеній і безумство того народу, що віками шукав незнаних скарбів, а незчисленні скарби носив у собі самім, що все життя любив волю і все життя був рабом...»[3] У журналі «Кіно» (1928) окрилений Довженко кинув виклик: «Ми хочемо працювати до 100 літ. Просимо не перешкоджати». Проголосив оте перед порогами суцільних перешкод. Оптимізм спонукав до чину.

[3] «Дніпро». — ч. 9-10. — 1994.

Влада не визнала «Звенигори». Мовляв, «мистцеві не вдалося послідовно й до кінця подолати ідейно-художні вади літературного першоджерела фільму». Не спаплюжив, бачте, національну ідею. А вже «художні вади» приплетені тут явно ні до чого. Оливи до вогню підливав режисер С.Айзенштайн: «Ніхто нічого не може зрозуміти, а зветься «Звенигора». Хулителі української культури айзенштайни не розвивали її, а руйнували. А для чого робочим волам культура? Фільм зняли з екрану і прирекли на забуття.

Наступний з черги, вже «пролетарський» фільм «Арсенал» (1928), як і подальші, Довженко робив за власним сценарієм. Знімав у Києві, в Ірпіні. Так само динамічно, ґротескно, символічно, з несподіваними ракурсами і патетикою. Офіційна версія теми: повстання збаламучених большевиками тисяч робітників «Арсеналу», що тривало з 16 по 23 січня 1918-го року. На приборкання бунту Петлюра особисто водив в атаку козаків УНР. В акції взяли уділ також січові стрільці Коновальця, матроси-чорноморці та вільні козаки Ковенка — добровільці київського українського робітництва. Певне, штурмував «Арсенал» і козак Довженко. «Я український робітник!» — волає герой фільму Тиміш. А большевиків підтримало тільки змосковлене робітництво. Попри зовнішню «совєтизацію» фільму Довженко не реабілітувався перед владою за «Звенигору». Душа перекреслила вимушену спробу пристосувати картину до комуноідеольоґії. «Арсенал» бентежив незагоєні рани нації. Тиміш, котрий воскрес з-під уламків потяга (того, що «наш паравоз, впірьод леті...»), вигукує: «Зроблюся машиністом!» На жаль, вправного машиніста українізації не знайшлося. Колишній чекіст Микола Скрипник до того чину не надавався. Знаходився не тільки під каблуком молодшої на 30 літ дружини на кшталт «крємльовскіх жон», Раї Повзнер, але й під ковпаком Кремля. Машиністом, бодай українського кіно, мав стати Довженко. Визнаний світом, хоч і піднаглядний ҐПУ. Не визнала ВКП(б).

Мешкав тоді в готелі нової столиці — «Палас». Згодом поселився у будинку на Лібкнехта ч. 10. Затято будував кінофабрику. Їздив до Ворошилова боронити квартири для її працівників. Хотіли вселитися військові. Творця підтримувала літературна громада. Харківський «Універсальний журнал» писав: «Довженко хоче — і глядач сміється. Довженко хоче — і глядач сумує... Ми вимагаємо від Довженка, щоб він зробився великим майстром».[4] Заважало Прокрустове ложе большевизму. За його міркою вищих вкорочували. Закладав цитаделю кіно рідного народу подалі від легкобитного «причорноморського Голлівуду». Допомагали студенти на «воскрєсніках». Перед вікнами Кіно-Січі садив сад. Тягнуло до свого упослідженого всіма володарями земного коріння. Народжувався задум «Землі» (1930).

Перед об'єктивом пливли чарівні краєвиди села Яресьок, що на Полтавщині. Розкуто діяли актори, здебільша студенти. Вмонтована в сюжет колективізація не затьмарила української натури. Кольоритна селянська

[4] В.Минко. Червоний Парнас. — «Радянський письменник». — Київ. — 1972.

душа переважала над експериментом усуспільнення землі. Вона ще не вникла в його грабіжницьку суть, не передбачила жахливих наслідків з того. Окремі епізоди, зокрема вечорниці, знімали біля кінофабрики. А похорон тракториста Василя — на Шулявці. Від щасливого творця не відходила юна дружина, фотоґенічна Юлі[illegible] Солнцева. Відсторонена хворобою Варя дала йому волю жити по-своєму. Молодий, дужий, гарний здіймався в новий творчий злет. На електрифікованій реклямі біля Центрального Київського кінотеатру в золотих соняхах стояла дівчина, мов юна Україна. Його вітали вірні друзі. І першим — закоханий у «Звенигору» Григорій Косинка. Обидві картини автор возив за кордон. Демонструвалися повсюди з тріюмфом. Того не стерпіли вороги. У Комуністичній Академії Москви довкола національно-самобутньої «Землі» влаштували спецдиспут. Літкомісари ганьбили її. Буцімто трактор у фільмі поганенький, а воли добрячі, куркульські. В «Ізвєстіях» фейле[illegible]ном «Фільозофи» гавкнув придворний трубадур Д.Бєдний-Прідворов: «ку[illegible]кая кінокартіна». Загарчав Ґорький. Завив Фадєєв: показав гарних, с[illegible] людей. Для чого таким колгоспи? Воліли бачити село убогим п[illegible]хачем перед ворітьми комуністичного раю, вірніше — зони. Фільм [illegible]довго зняли з прокату. Довженко рвав ґазети. Насипáв з батьківського кисету махру і палив самокрутки. Вірив у моноліт села. Навіть смерть діда Семена (так звали його діда) потрактував оптимістично. Новим засівом нива воскресне.

Творча атмосфера кінофабрики ставала задушлива. Шукав відради у кресленні архітектурних проєктів довкілля, Брест-Литовського шосе. Взагалі, завжди марив облаштуванням вічного міста фруктовими деревами при вулицях та майданах, новобудовами, пам'ятниками історичних діячів. Перед кінофабрикою буяв його сад. Між яблунями та грушами тішили око вулики. Читав лекції в кіноінституті. Курс драматурґії викладав його друг, поет Яків Савченко. Невдовзі його замінив Сашко Корнійчук, майбутній керівник сценарного відділу. Історію кіно читав Юрій Авенаріюс, українську мову — Борис Антоненко-Давидович, теорію кіно — Микола Бажан. Після процесу проти СВУ активізувалася антиукраїнізація. Та в кіноінституті і без того навчалися переважно не українці. Кіно-Січ відходила мрією у небуття. Режисери орієнтувалися лише на українську профоpму, не на суть. Приміром, Яша Файнберґ і Льоня Каплєр обробляли твори Гоголя з позицій соцсучасности. Кінофабрику очолив той самий матрос Нечес.

Раптом Довженкові запропонували виконати соціяльне замовлення. Наказали заради його «пєрєвоспітанія» поставити фільм «во славу» 15-ліття Червоного Жовтня. За дванадцять днів написав сценарій «Іван» (1932). Знімав без натхнення, відтак з власною провідною думкою: щоби стояти на своїй землі, селюкові треба вчитися. Картина критикам не сподобалася. Не порятували й мальовничі кадри природи, вихоплені з натури другом-оператором Данилом Демуцьким. Кінокомісари йому в помічники приставили початківців Ю.Єкельчика та М.Ґлідера. А помагати режисерові доручили Льові Канторовичу. Не витягнув сюжет, як писали, навіть досвідчений ще від «Землі» актор Петро Масоха. Насправді ж картина вдалася. Знову крізь аґітпропівську схему проявилося справжнє Довженкове єство. Знімали,

мов на бенкеті під час чуми. На околицю Яреськ для масовки зібрали похмурий голодаючий люд. За сюжетом з нової трибуни начальство закликало на будову Дніпрельстану. А в житті за кремлівським сценарієм розпочинався голодомор. Режисер відчував загрозу знищення нації. Прогульник у фільмі кричав: «Ось мій профіль!» (для кримінальфото). «Ось моя потилиця!» (для нагана Чека). «Досить народ мучити! Об'являю п'ятирічку — в один рік!» Таким був реальний патос безглуздя. І сміх крізь сльози. Все те було продовжено устами «позитивного» героя, секретаря комосередку. Волав до зборів: «Товариші ударники!» Збори гриміли оплесками: «Ударимо! Ударимо! Ударимо!» Секретар: «Хто запалив цю пожежу? Цей 35-годинний порив?» Збори: «Партком, Будком і робоча маса...» Нещасна біомаса. Божевільний партекстаз поміж трупами померлих з голоду. І раптом до зібраних долетіла звістка: аварія! Аварія, не лише як голодомор. Аварія марксизму-ленінізму.

Боронився від напасти, як міг. Фільм, мовляв, експериментальний. Перший його звуковий, не дотягнутий акторами, операторами. Вже тоді витісняли від апарта Демуцького і «внєдрялі» Єкельчика. Фільм вивчали «фахівці»:

«Начальнику СПО ОГПУ — т. Молчанову
оперуполномоченого 4 отд. СПО ОГПУ Шиварова Н.Х.

РАПОРТ

Доношу, что согласно Вашего распоряжения сегодня, 6/XI.32 г. я был на закрытом общественном просмотре звукового кинофильма «ИВАН» — выпуск Укрфильма, автор-режиссер — Довженко. О самом фильме сообщаю:

1) Текст фильма — на украинском языке, поэтому он мне был недоступен в своей основной части: момент вербовки рабочей силы в деревне для Днепростроя и важнейшие моменты из сказанного героем фильма Иваном. Вот почему с уверенностью дать окончательную оценку я не могу.

2) Что же касается только немой стороны, то тема картины: реконструкция психологии крестьянства под руководством осуществляющего индустриализацию советской страны пролетариата. Задача: показать первые шаги этой реконструкции.

3) Основной недостаток картины: она недостаточно убедительна, несколько плакатно-поверхностна. Есть отдельные моменты, представляющие несомненный идеологический провал.

а) Кадры, показывающие бег через плотину к конторе — матери убитого рабочего (несчастный случай). Мать бежит в момент работы. На каждом шагу угрожают раздавить ее самую краны, паровозы и т.п. Возможная катастрофа вызывает тревогу за женщину. Неизбежно появляется мысль о том, как несчастен деревенский житель в хаосе индустриальной стройки.

б) Немножко смягчен образ прогульщика показом его склонности к деревенской идиличности...

Со всем тем, если нет соображений, вытекающих из оценки текста, я считаю картину допустимой к показу на экране.

Оперуполномоченый 4 отд. СПО ОГПУ Шиваров
6 ноября 32 г.»

Таки не все втямив «бакалявр мистецтв у цивільному». Московщення щойно розгорталося. Яничарам з Чека не часто доручали мистецтво. Їм належала робота грубіша. Одначе комунопастухи людських душ відзвітувалися й перед Москвою — начальником СПО ОҐПУ:

«В дополнении к нашему N1200 от 15/XI.32 г. сообщаем, что нами о фильме «Иван» были проинформированы директивные инстанции, в результате чего была выделена специальная комиссия с н/представителем для просмотра и удаления из картины наиболее политически невыдержанных кадров. В настоящее время на Украине картина демонстрируется в исправленном виде.

Кроме этого, в Ц.О. КП(б)У «Коммунист» дана исчерпывающая критика картины «Иван».

Приложение: Копия н/рецензии и перечень удаленных из картины кадров.

Нач. СПО ГПУ УССР Кривец.

Нач. 2 отделения СПО Долинский.»

(Документи стосовно «Івана» і «Щорса» із ст. В.Біленка. Український митець, яким пишається світ. «Сільські вісті», 9 вересня 1994 р.)

2.

Довженка виживали з кінофабрики. Режисер Абрам Роом дорікав йому, що він нібито не вміє працювати з акторами. Заст. редактора ґазети «Комуніст» Ф.Таран висміював фейлетонами. Довженко згадував: «Я був зачислений до табору біольоґістів, пантеїстів, переверзіянців, спінозистів — сумнівних попутників, яких можна лише терпіти...»[5] Його позбавили можливости читати лекції в кіноінституті. Учнів-довженківців вважали контрреволюціонерами. Заарештували Д.Демуцького. За рішенням Аґітпропу ЦК ВКП(б) Довженко підлягав виселенню до Москви.

Кремлівські інквізитори перед очима світу щадили життя найвидатнішим. І приручали їх до своєї пропаґандистської машинерії. Вирваного з корінням із рідного ґрунту Довженка запроторили до «Мосфільму» під нагляд айзенштайнів, ґіндіних і тіссе. Подібні до них «патріоти» заграли першу скрипку у всесоюзній культурі до кінця. Опальний Довженко взявся ставити фантазію на тему соціялізму «Аероґрад» (1935). Пішки сходив сотні кілометрів по сопках Далекого Сходу. «Перевоспітаніє» схвалили. На президії ЦВК при нагородженні діячів кіно оберкат Сталін зауважив про Довженка: «За нім должок — українскій Чапаєв». Знімати «Щорса» (1936) відпустили до Києва. Спецкомісія Істпарту

[5] Олександер Довженко. Автобіоґрафія. — Твори. — т. 1. — Київ. — 1958.

ЦК КП(б)У збирала матеріяли до сценарію. Як завжди приховали обставини смерти начдива. А загинув він не від петлюрівської кулі, про яку туркотіли повсюдно. Щорс тоді мав їхати на передову. Авто було у ремонті. Поїхав начштабівським, якого вів Зельман Касо. На позиції з ним прибули заступник Іван Дубовий і політінспектор 12-ої армії одесит Танхіль-Танхілєвич. Той колишній кримінальник, післанець Троцького і вистрілив з бравнінга під час бою Щорсові у потилицю (стиль Чека). Без акту і обстеження трупа домовину терміново відправили товарняком аж у... Самару (Куйбишев). Член Реввійськради 12-ої армії Аралов згадував: «...с согласія командованія і члєнов Рєввоєнсовєта 12-ой арміі Щорс бил убіт». Боялися націоналістичного ухилу. Використали і знищили. До речі, така доля спіткала тоді Боженка, Думенка, Черняка, Шарого та ін. При перезахороненні Щорса у 1949-му році експерти підтвердили револьверний постріл зблизька в потилицю.[6] Створений Довженком за 11 місяців сценарій віддали на контрольне обговорення у «Правду». Якраз тоді був заарештований командарм І.Дубовий. У Житомирі зняли скульптуру «Помираючий Щорс на руках Дубового». Знімати фільм припинили до затвердження сценарію. З того Довженка на чотири місяці звалив перший інфаркт. Нарешті створений фільм, хоч і сурмив большевицькі гасла, втім, зоставався національним. Все у ньому дихало українством. Умираючий Боженко згадував не Лєніна, а Шевченка. Богунці виглядали неначе петлюрівські козаки. Батальні сцени ніби закликали: «Не забувайте науки громадянської війни! До зброї!» Затурканий люд не чув. Стояв у черзі до слизьких від крови підвалів Чека. Навуходоносори фіксували кожне слово Довженка: «что это за власть, в которой все враги... все дураки и трусы... поставьте надо мной умного и смелого начальника... на каждого творца украинской культуры смотрят, как на потенциального врага... Щорсу легче было гнать с Украины оккупантов, чем мне ставить о нем картину».

Депеша за депешою летіли до Москви:

«Зам. наркома внутренних дел Союза ССР т. Берия Л.П.

Направляю донесение Управления НКВД по Харьковской области об антисоветских настроениях кинорежиссера Довженко.

Народный комиссар внутренних дел УССР

комиссар государственной безопасности 3 ранга Успенский.

15 сентября 1938 г.»

Берія передавав депеші Кобулову, а той Райхману. Доносів вистачало, щоби Довженка по-большевицькому «пустить в расход». Але партії потрібний був «Щорс». Тож у московській неволі режисер мусів стрічатися з «вождями», богунцями та миршавими тілом і духом аґітпропівцями. Кремлівський диявол Сталін пропонував йому створити фільм про Сталіна. Відмовив: «У мене для цього не вистачить сил і таланту». Диявол того не забув. У чеканні чорного ворона вслід за німим зрабленим поспільством у передвиборчій кампанії 1938 р. Довженко мусів проголошувати: «Хай живе велич Сталіна!» Ґеній славив піґмея свідомо. За компромісами, бувало,

[6] І.Цюпа. Таємниця смерти начдива Щорса. — «Київ». — ч. 11. — 1988.

вдавалося висвітлити кадри правди. Знімав документальне у московському озвученні (символічному) «воз'єднання» українських земель. З портретами кремлівського клану над головами демонстрантів. Ота евфорія невдовзі обернулася на траґедію.

Вчувалося передгроззя війни. Сталін братався з Гітлером. І плянував принести «міровую революцію» до Европи на багнетах. Закручував гайку послуху. Розбудовував ҐУЛАҐ. А за мистцем снувала назирці п'ятикутня тінь:

«Совершенно секретно. Начальнику архивного отделения НКВД УССР.

По имеющимся у нас данным Довженко Александр Петрович 1894 г. рождения, проживающий до революции в г. Житомире и работавший учителем в Житомирском высшем начальном училище — начиная с 1917 г. включается в активную политическую деятельность, состоя разновременно в партии боротьбистов и укапистов.

Довженко якобы состоял одним из адьютантов гетмана Скоропадского. Во время петлюровщины Довженко в 1918 г. организовывал петлюровские отряды и в даьнейшем был адьютантом 3-й отдельной бригады сичевой дивизии, начальником которой был отаман Волох.

В 1920 г. после разгрома петлюровщины, Довженко вернулся в Житомир, был арестован органами ЧК, но благодаря активному вмешательству Житомирской организации не то боротьбистов, не то укапистов, Довженко из-под стражи был освобожден.

Необходимо по петлюровским и гетманским архивам, а также по архивам бывших организаций боротьбистов и укапистов по г. Житомиру и Киеву проверить данные о Довженко. С проверкой просим не задерживать.

Начальник 2 отдела УКГБ НКВД УССР
капитан государственной безопасности Дроздецкий.
Начальник 6 отделения 2 отдела
лейтенант госбезопасности Герсонский.

18 февраля 1941 г.»

Так запопадливі штірліци Чека готувалися до війни з... недостріляними. А невдовзі загриміли постріли. Та не катівсько-підвальні, а війни польової. Штірліцам стало не до архівів.

Через тиждень, уночі, з Києва Довженко був евакуйований разом з академіками. Боялися, щоби до німців не потрапили претенденти на міністрів пронімецького українського уряду. Кандидата на Президента академіка А.Кримського «евакуювали» в зеківському телятнику до Кустанаю. Там, у ґулаґівській зоні він і сконав. Довженко опинився в Ашхабаді й там боровся за українське кіно. За доносом, як «дезертира з Києва», його звільнили від керування Київською кіностудією. Замість українських кіногруп новий керівник М.Роом надавав працю «русскоязичним». Довженко згадував: «Українські кадри кінематоґрафії нам не потрібні. Хай б'ються (на фронті

— *А.С.*) — рече черговий ублюдок з Ґнєздиковського провулку». (Щоденник, 2 липня 1942). В українських кінодокумендалістів відібрали авта, фронтову хроніку, не видавали плівки. Київську кіностудію розформували. Декого забрали в Ашхабадську й Ташкентську, решту — на фронт. При тім чимало прихвоснів коло української культури зосталися « в окопах 5-го Ташкентського фронту». Довженко вимагав дозволу для українських операторів знімати з натури «Україна у Вітчизняній війні». Замість того режисеру Григору доручили писати в Ташкенті сценарій «про героїчну ролю еврейського народу у війні». А коли в ґазеті для окупованої території «За Радянську Україну» з'явилася стаття Довженка «До зброї!», то до дзержинців Ашгабаду полетіла депеша капітана «ґосбєзопасності» Соколова. Цікавився, чи не стрічається український націоналіст Довженко з місцевими націоналістами? Чи не розпитує про військові таємниці?

Зрештою від «кіномерзотників» Довженко пішов на фронт. Звідти весною 1942-го року листовно вимагав від вождів життя для українського кіно. Його прикріпили до редакції «Красной звезди» писати статті, новелі, відозви. І причепили на петлиці по два «гроби». Обстріляному вродженому військовикові надали звання інтенданта 2-ої ранґи. Як сам жартував — 2-го ґатунку. А «вояки» М.Бажан, О.Корнійчук, В.Василєвська, С.Голованівський, Є.Долматовський носили по три «гроби». І ставилися до нього зверхньо. При тім недремне око слідкувало за ним повсюдно. Понурі сексоти фіксували кожну дрібницю. Мовляв, зневажав совєтські закони, розхвалював старовину, не любив мешкати в «Ізбах». А ще вважає боягузами псевдоукраїнців Тичину і Корнійчука, а Голованівського і Первомайського — жидівськими націоналістами. Заст. начальника 3-го відділу МҐБ СССР майор Очков мав чим поповнити «Дєло» Довженка. Бо той насміхався із союзників: «Ваша кров — наші консерви». Проявляв зневагу до Сталіна, хвалив націоналістів, волів бачити вибраних керівників мистецтва, а не призначених, казав про низький інтелект Політбюро ЦК КП(б)У тощо. (Під софітами ЧК, ҐПУ, НКВД та КҐБ...)

Він відступав з України в хаотичному потоці погромленої «червоної» армії. Лихоліття шматувало душу. Занотовував: «Боже мій, скільки нещастя народу принесли наші тупоголові воєначальники і скільки ще принесуть... Вони будуть карати ні в чім неповинний народ за те, що не вміли командувати і тільки з орденами під хвостами у кобил... Прийдеться після війни розстріляти мільйон українців — прицілюється уже Д.» (12.VI.42). Той військкор з «ґазетних паршуків» Долматовський, «витвір виховання привілейованих артеківсько-комсомольських вундеркіндів», у короткотривалому полоні був перекладачем. Не засудили, зоставили комісаром і сексотом. Прощаючись з Україною між Дінцем і Доном, Довженко почувався, як у клітці. «Попрошу М.С. (Хрущова) орґанізувати Українську Армію, бодай український корпус червоного козацтва «Запорожську Січ»... (30.VI.42). Та розсварені побратими Сталін з Гітлером трактували українську націю бидлом. Вести щоденника на фронті суворо заборонялося. А не писати — серце не витримає. Тож нотував роздуми: «Про цю траґедію (сталінські репресії в Західній Україні — *А.С.*) написати б роман на тисячі три

градусів температури і вилити в нього увесь свій біль... Це була б книжка для всіх грядущих нащадків наших — реквієм народу, коли присуджено йому умерти в цім двадцятому сторіччі, чи Кормча книга для борців, що ВІРЯТЬ У ЖИТТЯ І РОБЛЯТЬ ЙОГО (ОУН-УПА — А.С.). У нас не державна, не національна і не народня психіка». (2.VII.42). Боліла йому наддніпрянська затурканість. З-під камуфляжу совєтчини проглядалося його націоналістичне світобачення. Однаково вороже до коричневих і червоних. Нотував під бомбами: «...умру від горя, щоб не бачити, як заселятимуть тебе, мати моя Україно, чужими людьми, як каратимуть твоїх недобитків синів і дочок, за німецьке ярмо, за німецьких байстрюків, за каторжну працю в Німеччині, за те, що не вмерли вони з голоду і діждалися нашого приходу... не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, аґрономів. Вони теж поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить. Всі цілі і здорові, як ведмеді, і досвідчені в холодному своєму фахові. Напрактиковані краще німців ще з тридцять сьомого року». (12.VII.42). З огидою потім згадував чекіста, котрий закатував незламного вчителя-бандерівця.

Задумав «Зачаровану Десну» і п'єсу про війну. Клопотався про звільнення художників Седляра і Падалки. Не знав, що вони вже розстріляні. Згадував Київську кіностудію. Німці забрали її книгозбірню, хоч обладнання не зачепили. Але режисер і скульптор Іван Кавалерідзе, котрий з кіногрупою на́ зйомках «Довбуша» в Карпатах потрапив їм до рук, так і не отримав дозволу робити фільми. Довженко сумував за рідними: «Випхали мене з Київа Бажани, залишили моїх батьків безпритульними. Щодня ходили мимо хати і ні один не зайшов. Ніколи було. Виряджали євреїв». (22.IV.42). По звільненню Київа батька не застав у живих, а матір забрав до Москви. «Друг» Бажан чотириоко пас Довженка, аж поки він хворим потрапив до інших пастухів у Москві. Загнали його режисером 3-го ґатунку на Потилиху до «Мосфільму», прозваного Майданеком.

Відтоді писав лише сценарії і прозу. Знімала фільми з москвичами Солнцева. Режисер пересічний, духово українству чужа. Влітку 1943-го року, ще будучи на фронті, Довженко розпочав писати кіноповість «Україна в огні». На її обговоренні 30 січня 1944-го року перед очоленим Сталіним трибуналом кремлівських апостолів Політбюра Молотова, Маленкова, Берії, Мікояна, Щербакова сиділи присяжні київські одописці О.Корнійчук, М.Бажан, М.Рильський. Привезли Олександра Довженка. «Будем вправлять мозґі, — зустрів Берія. — Ти вождю пожалел десять метров пльоночкі...» Затим на мистця накинувся фюрер СССР: «Сценарий «Украина в огне» — єто попітка ревизовать ленинизм, єто вілазка против нашей партии, против советской власти, против колхозного крестьянства, против нашей национальной политики... ни одного положительного героя нет... автор озлобленно віступает против классовой борьбі». Позбиткувалися над ним уволю. Постановою Політбюро Довженка вивели зі Всеслов'янського комітету, з комітету по сталінських преміях, з редакції журналу «Україна», з керівництва Київської кіностудії. Встиг знищити три своїх записники. Відмовилися публікувати його твори київські «друзі». Через рік згадував: «Там (у Кремлі) мене було порубано на шмаття і окривавлені частини моєї душі було

розкидано на ганьбу й поталу на всіх зборищах. Все, що було злого, недоброго, мстивого, все топтало й поганило мене». І не лише в Москві. Київські «браття-пісателі» на зборах 12 березня 1944-го року змісили його з болотом. Таврували Бажан, Рильський, Панч. Лютував Корнійчук: «...він написав наскрізь ворожий нашому ладові твір... Я не читав сценарію Довженка (?! — *А.С.*), але з витягів бачив, що це брудні помиї на нашу дійсність... Радянських людей Довженко вивів мерзотниками». Так розпинався літературний мерзотник. Покірний Тичина додав: «Довженко кладе своїм твором тінь на всю нашу орґанізацію...» А «бдітєльний» Новиченко вирокував: «Довженко став на антилєнінський шлях... у такий напружений час людина спрямовує свій твір не проти ворогів батьківщини, а проти передових сил нашого суспільства». Підказка прозора. Діяли закони військового часу. Паплюжили Копиленко, Ґородской, Ґофштейн. Заввіділом Аґітпропу ЦК КП(б)У К.Литвин підсумував: «...це антисемітизм і буржуазний націоналізм... Довженко виявляє себе як антилєнінець, як націоналіст». Надіслані в Аґітпроп довідки про пленум СПУ з виступами Хрущова, Литвина, Корнійчука, Малишка проти Довженка підписували, мов з підпілля під ґрифом «таємно» (ЛУ, 1 вересня 1994). «Гуманна» СПУ посилювала систему сексотства та закритих судилищ. Компартійні ґавляйтери, «Микитині лякеї» в Україну мистця не впустили. Міністр кінематоґрафії СССР Большаков наказав йому: «Ві будете работать в Москве. Я не советую вам ехать на Украину». Шевченківське заслання пригнічувало. «Невже я такий страшний злочинець, що мене одцуралася Україна?» Хотілося в останніх літах життя написати узагальнюючу книгу «Золоті ворота». У ній Кравчина мав би стати врівні з чільними героями літератури світу. Плянував створити ще 55 творів, з-поміж них сатиру «Загибель богів», комедії, драми, а встиг лише 13. Хворий, у чужому оточенні, не корився. Заробляв на хліб, творив «Поему про море», мріяв зняти «Тараса Бульбу».

За пишними парадами перемоги бачив знедолену Україну: «Скреготуть танки, виють радіо-поети панеґірики маршалам, коням, залізу і знакам нагрудним великих подій. Салюти... А на полі, позапрягавшись у плуг, напруживши м'язи і голови зігнувши від потуги, орали вдови й корови і тихо плакали, вмиваючи слізьми свої права і обов'язки неухильні, і найточнішу у світі достовірність — страждання» (10.V.46). Поза урочистостями Москви бачив муку рідного народу: «Реве радіо, шумить Червона площа... Музика грає «Слався, слався, наш русскій царь!» Ура!.. Справедливість і гідність тільки в нас. І ніде нема демократії, крім нас. І нікого світ так не повинен любити, як нас, і преклонятися нам... і боятися нас... Я лину на Вкраїну, заглядаю у вікна убогих хаток, де вдови сумують і діти, де пухне од голоду народ». (7.XI.46).

Спотикався в малородючій московській ріллі. Мусів переробляти мічурінське «Життя в цвіту» (1949). Сталінові не сподобався сценарій. Фадєєв з Твардовським відхилили від «Нового мира» Довженкових «Нащадків запорожців». Заживо злорадно поминали землячки. Згадали таки у двотомнику української літератури (1950, редактор О.Білецький). Київські шамоти (шемот — імена, idiш) лихословили: «...образы в произведениях А.Довженко... являются тяжелым преступлением перед

украинским народом» (переклад О.Довженка, «Дніпро», ч. 9-10, 1994). Хоч впустили до Каховки писати «Поему про море», та не забули позбиткуватися. Київська кіностудія для своїх нових фільмів використала назви його колишніх («Земля», «Арсенал»). Щоби викреслити з пам'яти народу його доробок, директор її Давид Копиця відмовив знімати «Поему про море». Не дозволив працювати на кіностудії: «...У нас немає жадного вакантного місця». Це для Гуллівера у ліліпутів. Востаннє відвідав Україну в 1956-му році. Добивали «гуманно», без в'язниці. У передмові до його «Избранного» критик Юренєв назвав «Звенигору» буржуазно-націоналістичним твором. Видавці робили в тексті купюри або зовсім замовчували окремі твори. Основні його твори маринувалися у київських видавництвах. Довженко зліг. Директор «Мосфільму» Пир'єв наказував з'явитися до роботи. «Він мусить прийти!» — кричав до Солнцевої по телефону. Переконувала: «Він може вмерти». Зневажливо кинув: «То хай вмирає!»

За два дні йому погіршало. Професор відмовився прибути на виклик. Байдужа фельдшериця зробила заштрик. Але серце вичерпалося. Кожний день життя і кожний фільм брав з бою. Зосталися на екрані і в прозі сповіді перед своїм народом. І сценарії, інтерпретовані московською ментальністю Солнцевої. Приховала від публікації частини його щоденника. Дещо з того зникло, чи не в сейфах КҐБ. Зостався єдиний костюм і 32 крб. на ощадкнижці. Та позагробна премія і позагробне членство СПУ — трюк ідеольоґічних садистів. Ховали за державний рахунок.

Сановники СПУ побоялися приїхати попрощатися з войовничим правдолюбцем. Лише Василь Минко з друзями привіз жменю рідної землі, житнього снопика та яблук. «Друга» Бажана не було. «...он біл одним из виновников его смерти, он біл виновником того, что Александр Петрович не мог вернуться на Украину. Он и Корнейчук...» — згадувала Солнцева. («Дніпро», ч. 9-10, 1994). Ховали у Києві, аби не сталося демонстрації, відмовили влаҁті. Його боялися ще 30 літ після смерти. «Мосфільм» відмовився від похоронного церемоніялу. Прощалися з ним в «Доме литераторов». Козловський відспівав «Мені однаково...» та «Чуєш, брате мій...» Тіло прийняла холодна земля Новодєвічого. А душу додому ще довго не пускали комуністи України. Диктатура босів-босяків мордувала козака Довженка і по смерти. Та він зостався національно-свідомим українцем у наступах і відступах, в полонах і в засланнях, на чужій роботі та в обороні. І вивищується над сонмом орденопросців, паразитів і шакалів пера своєю жертовною важкою боротьбою за інтереси свого Українського Народу. Боротьбою, що їй не видно кінця.

«Чи зберуться наші люди знову на Вкраїні?.. Чи так і залишаться там, а на наші руїни наїдуть чужі люди і утворять на ній мішанину? І буде вона не Росія, не Вкраїна, а щось таке, що й подумати сумно? (14.IV.42).

«Я не хочу жити краще свого народу, я не можу і не хочу жити і бачити нищення, конання мого народу». (2.VII.42).

Він зостався у лавах самостійників.

Березень 1995 р.

Ярослав Гомза

100-ЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КАТЕРИНОСЛАВІ

Як знати, царський уряд заборонив велике свято Українського Народу, свято столітніх роковин Шевченка.

Журнал «Украинская жизнь» ч. 2 за 1914-ий рік писав: «На противагу громадській думці чи, точніше, зовсім усупереч їй (як завжди, між іншим,) невелика інтернаціональна купка націоналістів* підняла ґвалт, вказуючи на державну небезпеку, що загрожує розпадом Росії на випадок вшанування Шевченка, який, на їх запевнення, був сепаратистом, революціонером, безбожником і т. д. і т. п. Ці... заяви, подані куди слід, подіяли, і в результаті - 6 лютого був опублікований у всіх ґазетах циркуляр міністра внутрішніх справ такого змісту: «Всякия публичныя чествования памяти Шевченка, наименования школ и улиц его именем воспретить, а также основание стипендий его имени и всякие сборы на фонд имени поэта, независимо от того, на какие потребности будут предназначены эти деньги.

Открытия памятников и бюстов не должны носить торжественного характера, а публичныя собрания по случаю юбилея не должны быть дозволяемы».**

Проте в Катеринославі ювілейні святкування відбулися й пройшли дуже урочисто.***

Думка влаштувати урочисте святкування столітнього ювілею поета виникла наприкінці 1913-го року серед членів Катеринославського Літературно-Артистичного Товариства «Просвіта». Щоби втілити в життя цю думку, Рада «Просвіти» у жовтні 1913-го року звернулася до Катеринославського губернатора з проханням дозволити орґанізувати спеціяльний Ювілейний Шевченківський Комітет. Дозвіл було одержано в кінці грудня 1913-го року (19.XII). Орґанізаційні збори, які відкрив товариш голови Товариства «Просвіта» Ів. Пінчук, відбулися в залі Анґлійського клюбу 19-го січня 1914-го року. На голову Комітету обрано І.Акінфієва, а секретарями - І. Рудичева та Г. Черняхівського.

---

* Русские националисты представляют по своему национальному происхождению удивительно пеструю смесь, так что термин «интернациональная кучка националистов» является вполне законным в применении к ним. (Примітка редакції «Украинской жизни» ч. 2, ст. 126).

** Див. «Украинская жизнь» ч. 2, 1914, ст. 124-126.

*** Інформація складена за матеріялами «Звідомлення Товариства «Просвіта» у Катеринославі за 1914 рік», Катеринослав, 1915, друкарня К.А.Андрущенка. Всі дати подані за старим стилем. - *Прим. автора.*

Друге зібрання Комітету відбулося в Міській Управі 26-го січня в присутности 47 чоловік, серед яких були гласні Міської Думи і представники деяких орґанізацій.

На цих зборах обрано новий Комітет. На його голову одноголосно обрано професора О. Терпигорева, а його товаришем і заступником - лікаря Ю. Павловського, секретарями - І. Рудичева та В. Дувіна. На цих же зборах обрано також Виконавче Бюро. Комітет постановив: 26-го лютого ввечері відправити панахиду в соборі, а 25-го ввечері орґанізувати публічно урочисте засідання Комітету, яке складалось би з двох частин: читання доповідей, привітань і т. інш., і художньої - співу й читання творів поета. Бюро розробило проґрам урочистого засідання 25-го лютого, який затвердило засідання Комітету 2-го лютого.

Нарешті губернатор дозволив «бесплатное заседание, посвященное памяти Т.Шевченко, ... при условии недопущения как в докладах, так и вообще в речах выражений, носящих тенденциозно-политическую окраску. При этом сообщаю, что указанное заседание может состояться лишь при условии принятия на себя ответственности за соблюдение в нем порядка, согласно вышеизложенных моих указаний, почетным председателем комитета профессором Эварницким, лично изъявившим мне на это согласие».

Губернатор затвердив список членів Комітету, до якого увійшли: Почесний голова Комітету проф. Д. Яворницький, голова Комітету проф. О. Терпигорев, товариш голови - Ю. Павловський, секретарі: І. Рудичев, В. Дувін, скарбник В. Хрінников і 67 членів.

Губернатор затвердив такий проґрам:

І-ий ВІДДІЛ

1. Відкриття засідання.
2. Вступне слово голови Комітету проф. О. Терпигорева.
3. Промова почесного голови Комітету проф. Д. Яворницького «Шевченко - народний поет».
4. Доповідь М. Бикова «Великий поет народной человечности».

ІІ-ий ВІДДІЛ

1. Оголошення привітань і складання вінків до поетового погруддя.
2. «Заповіт» Шевченка, музика Заремби - хор під орудою В. Петрушевського.
3. «Чернець» Шевченка, продеклямує Г. Денисенко.
4. «До Основ'яненка» Шевченка, продеклямує М. Ємець.
5. «Жалібний марш», муз. М. Лисенка, хор.

І ось настав день свята 25-го лютого 1914-го року. О 8-ій годині театральна заля та передпокій Анґлійського клюбу були переповнені людьми. Піднялася завіса. Декорація представляла ніби як простору широку далечінь ясного ранку: палав золотом і вогнем обрій, повище лежала ніжна блакить неба. І на цьому тлі, високо на постаменті вже вималювалось погруддя Шевченка, прибране ознаками поезії, живопису, а також миртовим гіллям.

Почесний голова Комітету проф. Д. Яворницький оголосив урочисте засідання відкритим, причому заявив, що панахида відбудеться в соборі 26-го березня о 6-ій годині вечора.

Професор Терпигорев у короткій гарячій промові дав огляд творчости й духової постаті Шевченка як поета не тільки українського, навіть не тільки слов'янського, але й поета світового рівню, що з великою силою зумів висловити спільну для всіх людей думку про рівність, про чисту природу людини тощо і який з гарячою надією сумував за світлим раєм на землі, що прийде тоді, коли постане мир та злагода між людьми; який з палкою любов'ю і гнівом таврував рабство та всі його прояви, що однаково противні натурі людини, до якого б народу та людина не належала. Даючи оцінку творів поета, доповідач доходить висновку, що тим «апостолом правди і науки», що його з такою мукою виглядав Шевченко у безпросвітній темряві сучасности, й був сам поет.

Доповідач пропонує встати, вшановуючи пам'ять поета.

Публіка встала.

Професор Яворницький у своїй доповіді (вона була виголошена українською, характерною для лектора, чудовою, кольоритною мовою) спинився на творах Шевченка як поета народного, національного. Розглядаючи твори Т. Шевченка за змістом і формою, лектор відмітив у них ті аспекти, де відбився народиній світогляд, побут, повір'я - словом, усе те, що вкупі дає духове обличчя Народу.

Докладно спинився лектор на тому теплому почутті, що його виявляв у своїх творах Шевченко до Запорожжя і запорожців. Розбираючи ті твори, в яких виявилось релігійне почуття поета, автор прийшов до висновку, що Шевченко як поет - людина глибоко релігійна, і як поет національний, релігійна саме у тому дусі, який виробився і склався віками у світогляді Народу. Для характеристики християнського настрою поета професор з великим почуттям прочитав уривки з вірша, написаного Шевченком 25-го лютого, за півдоби до смерти:

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонька убога,
Вірші нікчемні віршувать...

Довго не змовкали оплески по закінченню доповіді Д. Яворницького. Доповідь М. Бикова «Великий поэт народной человечности» була присвячена розгляду того мотиву, який проймає всю творчість Шевченка, - високого почуття людяности, тієї надмірної духової гармонії, яка відріжняє людину від іншої живої істоти і є за ґрунт громадського життя й задаток світлого майбуття людини на землі.

Доповідь, глибока змістом і пройнята великим почуттям, була прослухана з пильною увагою. Доповіді профсора Д. Яворницького та М. Бикова були потім видруковані повністю в «Южной Заре» 26-го лютого і 3-го березня 1914-го року.

Красиву і величну картину являла сцена, коли депутації почали підносити вінки до поетового погруддя, що височіло над юрбою в ефектному освітленні, на тлі голубої далечі. Немов озирав Шевченко своїм звичайним, сумним і суворим глибоким поглядом ціле море голів людей, що зібрались пом'янути його «незлим, тихим словом».

Довгою низкою простяглась процесія депутацій з вінками. Барвистими плямами де-не-де видніються українські вишивання на сорочках, плахти - це депутації від сел, кооперативів, сільських «Просвіт» та інших селянських орґанізацій.

Першими поклали свій вінок до підніжжя поетового погруддя представники ювілейного Комітету. Потім піднесено вінок від Катеринославської «Просвіти» з написом «25 февраля 1914 - Т. Шевченкові Катеринославська «Просвіта». Поет живе в серцях свого народу».

Потім були піднесені вінки від «Научного общества», від «Товарищеского Кружка инжеґеров», від Мануйлівської «Просвіти», від Амурського «Запорозького Товариства «Просвіта», від Краснопільської молочарської спілки, від «Общества помощников врачей», від бібліотеки Нижньо-Дніпровських майстерень, від кооперативної спілки, від «Народньої Торгівлі» та від Студентів Гірничого Інституту.

Далі були зачитані вітальні адреси Катеринославського Літературно-Артистичного Товариства «Просвіта» і його філій: Мануйлівської, Діївської, Амурської, привітання від селян Кам'янки та Підгородного Новомосковського повіту, від Краснопільської молочарської спілки Катеринославського повіту, від селян Лоцманської-Широкої, від «Екатеринославского Научного общества», від сімейно-педагогічного гуртка в Катеринославі, від Товариства інженерів Катеринославщини, від Катеринославського Відділу Імператорського Губернського Земства, від Товариства лікарських помічників, від Спілки Кооперативів, від кооперативу «Народня Торгівля», від службовців та робітників Нижньо-Дніпровських майстерень та від студентів Катеринославського Гірничого Інституту.

Далі були оголошені телеґрафні вітання, що серед них - від селян Павлівки Олександрівського повіту та від селян Куцеволівки. Всього 17 телеґрам. Читанням телеґрам закінчилась офіційна частина засідання.

Чоловічий хор під орудою В. Петрушевського почав «Заповіт». Усі встали. «Заповіт» проспівано було двічі і весь час публіка стояла. Потім Г. Денисенко прочитав поему «Чернець» та уривки з «Івана Підкови», а М. Ємець - посланіє «До Основ'яненка». Святкування закінчилось Лисенковим «Жалібним маршем» на смерть Шевченка, що його виконав мішаний хор під орудою В. Петрушевського.

Після того, як голова оголосив засідання закритим, орґанізатори його та депутації були запрошені на естраду, щоби зробити пам'ятну світлину. Коли всі розмістилися, перед глядачами, що ще залишилися в залі, постала чудова картина: велика естрада, гарно прибрана й декорована художником В. Коренєвим, посеред неї високо над людьми погруддя поета, що його підніжжя було заслано вінками й перевите гірляндами квітів. Тут же півкругом розмістилися ті, що брали участь у святі - жінки, дівчата й чоловіки в европейських та національних вбраннях.

Слідом за урочистим засіданням ювілейного Шевченківського Комітету Рада Товариства «Просвіта» 1 березня орґанізувала великий ювілейний Шевченківський вечір з таким проґрамом:

ПРОЛЬОҐ

Вступне слово «Заповіт» Шевченка». Г. Черняховський. Жива картина «Шевченко і його твори». «Заповіт» в картині», виконує хор.

І-е ВІДДІЛЕННЯ

1. «Т. Шевченкові» - кантата М. Лисенка на слова В. Самійленка. Хор.
2. «Чи ми ще зійдемося знову» Шевченка, муз. М. Лисенка, виконує артист Київської опери М. Микиша.
3. «Посланіє» Шевченка, деклямує артистка Н. Дорошенко.
4. «Садок вишневий коло хати» Шевченка, муз. М. Лисенка, виконує артистка Г. Вельгій.
5. «Молітесь, братіє» Шевченка, муз. М. Лисенка, виконує артист Г. Рязанцев; «Україна» - музична поема Г. Давидовського на слова Шевченка. Хор.

ІІ-е ВІДДІЛЕННЯ

1. «Не тополю високую» Шевченка, муз. М. Лисенка, виконує Г.Вельгій.
2. «Катерина» - поема Шевченка, деклямує Н. Дорошенко.
3. «Мені однаково» Шевченка, муз. М. Лисенка, виконує М. Микиша.
4. «Нащо мені чорні брови» Шевченка, муз. М. Лисенка, виконує артистка З. Малютіна.
5. «Гетьмани, гетьмани» Шевченка, муз. М. Лисенка, виконує Г. Рязанцев.
6. «Ой, нема, нема» Шевченка, муз. М. Лисенка. Хор.

АПОТЕОЗА

«Б'ють пороги» - жива картина з участю хору. Живі картини в постановці художника В. Коренєва. Хор під орудою В. Петрушевського.

Ювілейний вечір відбувся з надзвичайним успіхом. Народу було на ньому сила. Багато людей спеціяльно прибуло з ріжних місць Катеринославщини. На сцені весь час стояло на високому постаменті поетове погруддя, освітлене сяйвом виблискачки й розкішно убране численними вінками, принесеними ріжними депутаціями під час урочистого засідання ювілейного Комітету 25-го лютого. Виконання майже всіх номерів було бездоганним і справляло величезне враження, глибоко зворушуючи глядачів.

Після того Рада мала орґанізувати ще:

16-го березня - літературний вечір з доповіддю про Шевченка у приміщенні «Просвіти»;

24-го березня вдень - великий народній ювілейний концерт у Зимовому театрі;

23-го або 25-го березня - ювілейний вечір для службовців та робітників залізничних майстерень у приміщенні Товариства Народньої Творчости при станції Катеринослав.

До того ж було запрошено виконавців, був опрацьований та виготовлений проґрам, замовлено приміщення, втім, опісля 1-го березня ніяких шевченківських свят у місті поліція вже не дозволила. 16-го березня зовсім несподівано було розформовано і сам Шевченківський Комітет, бо губернатор вважав, що функції Комітету обмежуються лише влаштуванням урочистого засідання 25-го лютого.

Спеціяльними постановами були заборонені також ювілейні шевченківські вечори 2-го квітня у селі Петриківка та 9-го квітня у селі Кам'янка Новомосковського повіту.

смт. Очеретине, що на Донеччині *1994*

Михайло Іванченко

ПРАДАВНЯ УКРАЇНА

ПРАУКРАЇНЦІ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Я ходжу праведним шляхом, і ти бачив того,
Хто лихо мені завдав, о Сонячний Боже небес!
Кіллас, поет хеттів, XV ст. до Р. Х.

Хетти (гетти, гіттіти, гиксоси) вимандрували з придніпрянської Оратанії у ІІ-му тисячолітті до Р. Х. і невдовзі опанували плято та долини рік Малої Азії. Рухливі оріяни-арії підкорили собі там пастуші племена, але на тому не зупинилися. Їхні бойові загони поступово і невідступно просувалися східним узбережжям Середземного моря далі на південь. Відтак у XVIII-му ст. до Р. Х. постала могутня Хеттська держава. Її споріднені племена розбудовували міста, розорювали ниви, часом стикалися в міжусобицях, проте разом боронилися від сусідньої семітської Ассірії. Відомості про хеттів небагатослівні. У єгипетському папірусі, що зберігається в Турині (Італія), оповідається про їхніх попередників хаттів з столицею Хат-Уаріт в Палестині, очевидно давніших приходьків-оріян. З Палестини їх витісняв єгипетський фараон Сенусет ІІІ-ій, але з появою гиксосів-хеттів у 1860-му році до Р. Х. становище краю змінилося. Гиксоси оволоділи хаттами та їхньою новою столицею Хаттасасом, прибрали собі дещо видозміненим їхнє ім'я, стали хеттами. Ота подія закарбована ще й в написі їхнього 29-го царя Аніттаса на кам'яній плиті. Отже, династія їхніх володарів сягає своїм корінням у трипільське Подніпров'я.

Хетти-гиксоси відібрали у єгиптян Ханаан (Палестину) за 500 літ до приходу туди юдеїв, звоювали Ассірію, а з 1720-го року до Р. Х. заволоділи приморським Єгиптом та Нумідією. Їхніх списоносців та мечників у бою завжди прикривали незнані єгиптянам легкі (один воїн міг підняти) бойові колісниці. Як доводив єгиптольоґ Едвард Майєр, хетти панували в Єгипті 14-ма династіями 210 літ. Зрештою єгиптяни зміцніли, підготували власну кінноту і після десятилітньої війни визволилися. Вчений Джон Вільсон у книзі «Культура стародавнього Єгипту» (1965 р., Чікаґський університет)

повідомляв, що ханаанці називали хеттів русами. По дорозі з Єгипту в ханаанських горах поблизу витоку р. Кедрон хетти заснували місто Руса салем - Русів Постій, Мир. Дехто з дослідників прочитує назву як Руса Лель - Русів Мати. Хоч, може, вірніше було б - Русів Весна, похідне від імені богині весняного оновлення Лелі. Звідти й пізніша назва того міста - Єрусалим. Сонцепоклонники хетти принесли самоназву «руси» з Придніпров'я: ур (Сонце-Тур) - урус-рус. Ізраїльський археольоґ Емануел Анаті у книзі «Палестина перед жидами» (1962 р., Нью-Йорк) теж згадує їх: «...археольоґічні експедиції знайшли в Палестині гиксоські (хеттські) могили і в них керамічні вироби тотожні трипільським». І далі: «гиксоські фортифікаційні й оборонні методи, а також оздоби кераміки мають походження північно-східньої ориґінальности». Навіть «Біблія», вияснюючи загалом історію семітів, згадує чужих їм хеттів (Книга Буття. 23,3,5). У ній є пророчі слова про могутність північних приходьків, спрямовану проти Бабілону: «Бо на нього із Півночі вийшов народ, що оберне у спустошення землю його...» (Книга пророка Єремії, 50,3). До знищення того північного народу Ґоґа й Маґоґа і «князя Роша» палко закликає інший пророк (Книга пророка Єзекеіля, 38,39). Підтверджень близькосхідного перебування хеттів чимало. Вони й надалі поглиблено досліджуються. Український вчений Степан Наливайко через самоназви переконливо доводить праукраїнство хеттів. Він співставляє наймення ліванського міста Тріполі з українським селом Трипіллям, а сірійського міста Алеппо з с. Халеп'ям на Київщині. При тім назву Палестини теж виводить з санскритського (праукраїнського) «пал»-захисник.

Хеттська держава зростала в неспокою. Весною 1296-го року до Р. Х. «син бога» фараон Рамзес II-ий на чолі 20-тисячного єгипетського війська вирушив відвойовувати у хеттів Палестину. Хеттський цар Муваталліс із військом передбачливо відступив до своєї кріпости Кадаша. Тим самим заманив єгиптян у пастку, несподіваним ударом роз'єднав їхню кольону і оточив її. Хетти вочевидь переважали військовим ладом та озброєнням. Скажімо, кожна їхня колісниця несла візницю, лучника і щитоносця, а єгипетська лише лучника з візницею. При допомозі свіжих сил погромленому Рамзесові II-му вдалося вгамувати паніку у своєму війську. Велика битва закінчилася чи не першою у світі домовленістю «про вічний мир і дружбу». При тім фараон ще й заслав сватів до доньки царя Муваталліса. Ворожнечу погасило весілля. Задоволений Рамзес II-ий наказав мистцям спорудити величний пам'ятник на честь своєї «перемоги», а придворним одописцям замовив хвалебну поему. Так з'явилася перша фальшивка історії. Їй вірили понад 3000 літ.

Тим часом хеттські племена все більше розмежовувалися, хоч і підпорядковувалися єдиному цареві. Час і простір творив з них окремі князівства з власними господарчо-політичними зацікавленнями. Тому великих втрат хеттам завдавала зміцніла Ассірія. Зрештою в кінці XII ст. до Р. Х. вона остаточно розбила військо останнього хеттського царя і посіла його володіння.

Звідтоді хеттів довго замовчували. Нові сили, які постали на Стародавньому Сході, заходилися писати свою історію «з чистого аркуша».

Аж у 70-их роках XIX ст. знову «відкрив» хеттів англійський сходознавець А.Сейс. З нього глузували вчені, прихильники єгипетської та ассіро-вавілонської культур. Мовляв, лише звідти походить цивілізація. Але Сейс не відступив. Знайдений на базарі сірійського міста Хама камінь з хеттськими написами спростував недовір'я вчених щодо забутого народу. Невдовзі відкопали скульптури з написами тією ж мовою. І не тільки в Сирії. Біля міста Мараша в Туреччині археольоґи виявили кам'яну подобу лева, вкриту хеттськими письменами. А за 150 км від Анкари дослідники натрапили на вирубану в скелі Язиликая «Ґалерію Богів» з вирізьбленими на їхніх подобах такими ж знаками. Позатим, у Єгипті знайшли послання до фараона від хеттського царя Суппілуліумаса.

Світ змушений був визнати хеттів. До того ж відкопаний у 1905-му році архів клинописних глиняних табличок хеттського царства остаточно переконав недовірливих учених і примусив замовкнути зумисних перекручувачів історії. Мова хеттів виявилася не семітською, як дехто сподівався, а індоевропейською, праукраїнською. З XVIII-го ст. до Р. Х. дійшов до сучасности заповіт хеттського царя Хаттусіліса І-го. Окрім того, знайдено ріжні документи, міти, закони, лікарські поради, посольське листування, судові вироки, податкові записи, військові правила, настанови тощо. З імли прадавнини прояснялися діяння великого народу. Розпізнавався його побут і ґрунтовані на справедливости закони. Приміром: «Коли хто на своєму полі розкладе вогонь і пустить вогонь на поле сусіда, і підпалить сусіднє поле, то повинен спалене поле взяти собі, а сусідові віддати добре поле». Згодом такі закони ввійшли до правил життя інших народів, знайшли вияв у «Біблії». Воїни хеттів носили на голові пасмо волосся, подібне до «оселедця» наших запорожців. Зображення полоненого воїна-хетта з таким чубом збереглося на єгипетському пам'ятникові II-го тисячоліття до Р. Х. За тодішнім повір'ям, у чуприні трималося життя. Хеттська леґенда розповідає про невдалого водоноса Цулію. Його волосина впала у царську посудину з питною водою. За той, як здалося цареві, прозорий погрозливий натяк водоноса скарано на горло. Такою виявилася сила повір'я.

Вивчення історії хеттів продовжувалися. У 1947-му році німецький професор Г.Боссерт натрапив у Туреччині на «Левиний камінь» з хеттським написом. Поруч з ним виявилися й лувійські ієроґліфи, теж з індоевропейської мовної групи. У написі йшлося про царя хеттів Азітаванда. Поки що не всі оті знахідки розгадані й прочитані. Втім, із розтлумаченого життєдіяльність хеттів загалом знана. З богами вони спілкувалися як і з людьми - невимушено й просто. Їхня переповнена мітами поезія досить розмаїта. Насамперед вона звеличує Сонце:

Вітаю тебе, Соняшний Боже небес!
Ти бачиш серця всіх людей,
Та нікому не дано бачити серце твоє.

За 500 літ перед Гомером знаменитий поет хеттів Кіллас у великій поемі розповів про боротьбу поміж богами. Певні племена брали собі те за взірець, бо теж не мирилися між собою. Література хеттів ясна і

прямодушна, навіть дотепна. Гостру сатиру вони спрямовували проти недбайливців та бюрократів-державців. Високорозвинутими також були у них математика, ґеометрія, народознавство. Їхні «Аннали Мурсіліса» послідовно розкривали історію. Чимало хеттських записів не втратили свого значення до сьогодні. Скажімо, їхній посібник по вишколу коней покладено за основу сучасної анґлійської школи конярства. Їхня масова грамотність рівночасно сприяла на духовий вияв особи і зміцнення держави. Школярі писали пензликом, чорною тушшю в дерев'яних зошитах. Перед тим аркуш-доцечку обтягували лляним полотном і ґрунтували вапном. А державні документи писалися на глиняних табличках або ґравірувалися на м'яких металевих платівках.

У хеттських іменах, особливо царських, коли прислухатися уважно, почуємо відгомін трипільської Оратанії Придніпров'я. З-поміж кількох ріжних означень священного соняшного світла у них найчастіше виділяється «іл». Приміром: СУ-па-ІЛ-уліумас (СУ - славний, санскрит), М-УР-с-ІЛ-іс (УР - Сонце-Тур), К-ІЛ-лас і т. п. Деякі імена царів мають закінчення «ліс» притаманне пралитовській мові, витвореній теж на Подніпров'ї. Аби переконатися, досить порівняти хеттські Муваталліс, Хаттусіліс із пралитовськими Мянуліс (бог миру) та Калвеліс (морський бог). Більше того. Зрослу на хеттському підґрунті Трою колись називали Ілліон (ІЛ-ліон), а в назві сирійського Дамаска збереглося праукраїнське «ама» - мати. Подібності, що трапляються, є незаперечні. Хеттська держава займала терени нинішньої Туреччини, східне узбережжя Середземного моря та деякі, тепер грецькі, острови. Тож не дивина, що після її занепаду в Анатолії, Карії, Лікії, Фінікії зосталися найменння поселень придніпрянського походження. Приміром: Кут, Кетіс, Катті (від санскритського «катту, каттіна» - хата; власне й хетти - хатяни), Сідон (осідок), Біблос (Баубліс - дуплистий священний дуб, пралитовське, себто - священне місце), Тір (Дгір - мудрець. Звідти й ім'я київського князя - Дір), Смирна-Самарія в Сирії та Самар (нині - Самаль) у Туреччині.

Посіяне хеттами праукраїнське мовне зерно зійшло не тільки на близькосхідному суходолі. Скажімо, острів Крит у прадавнину звався Латана (Лато-Лада - богиня шлюбу, нана - неня, трипільсько-шумерське). А столиця острова називалася Енкомі (Енкі - бог мудрости, мистецтв і води в праукраїнців-шумерів). На о. Латані неподалік один від другого виникли міста Лато (Лада) і Гурнія (Г-УР-нія). Першим богом на острові пошановувався Уран (Ур - Сонце-Тур, Ану - бог неба, трипільсько-шумерське). За острівною леґендою бог неба і землі Зевс (Дяус в індоевропейців, Див у слов'ян) перевтілився в соняшного Тура-вола й викрав фінікійську царівну Европу. Вона народила йому трьох синів. Один з них мав ім'я Радамант (Рада - рід, ама - мати. Себто - з Роду Материчого). Таким чином праукраїнство причетне до становлення Европи.

Культури хеттів і оріїв не тільки перегукуються через моря. Подекуди вони однакові. Улітку 1908-го року італійський археольоґ Луїджі Перн'є знайшов на о. Криті глиняний, так званий «Фестський диск», вкритий хеттськими ієроґліфами. У тому першому в Европі історичному записі зустрічаються слова: Аратаві і Арата (Аратта-Оратанія Придніпров'я),

Акава (кава - провидець, санскрит). До того ж і найменння інших критських міст праукраїнські: Туріс (Сонце-Тур), Амініс (ама - мати). Сам диск округлий - подоба сонця - з текстом реліґійно-політичного договору є першим тиражованим документом. Адже його знаки нанесені виготовленими для того штампами. Таким чином договір розмножений у кількох примірниках. Отже, він - перший у світі друкований текст.

Культ Тура-Сонця на о. Криті теж ототожнювався з силою вола в борозні. Гомер в «Одіссеї» згадує столицю острова місто Кносс (Коносс):

Там кучеряві дорійці живуть й плем'я пеласгів
Мешкає в місті Коноссі...

Саме там споруджений відомий Лябіринт, володіння Мінотавра, священного вола царя Міноса. Звідти втікали на саморобних крилах леґендарний Дедал та його син Ікар. Кносський палац Міноса у 1900-му році дослідив анґлійський археольоґ Артур Еванс. Будинки міста білили або забарвлювали в теплі соняшні кольори, подібні до трипільських. Найбільший розквіт держави о. Кріту припав на 1500-1400 рр. до Р. Х. Натоді палац Міноса, що займав близько двох гектарів, оздобили величним стінописом. На одній з фресок зображений могутній віл у шаленому стрибку. Його тіло покрите божественними знаками - чотирипелюстковими квітами. Стінопис оповідає про небезпечні, присвячені культові плодоріддя, спортові грища з волом. На одній із фресок могутнього звіра схопила за роги дівчина. А юнак, її спільник, вже перелітає через спину тварини. Звичайно, в такій грі спортовці, бувало, гинули. Ось звідки міт про жертви, принесені Мінотаврові. Материзна його - Праукраїна. Подосі збереглися українські казки про Змія, який щороку вимагав юних людських жертв. На критських монетах та печатках карбували чоловіка з волячою головою. Сцени грища з волом відображали на вазах і жертовниках, на металевих та кістяних платівках. Культ ряджені людини з головою вола продовжили ассірійці. Кносський палац після землетрусів неодноразово відбудовувався і поліпшувався. Пошановували там також бога Адоніса-Думуса-Домовика, народженого в Подніпров'ї. З часом мистецтво критських (хеттських) умільців запозичили й розвинули до ґеніяльности античні греки. У ньому відчувається подих трипільської Оратанії: ясна простота плястики і теплосоняшний живопис кераміки та стінопису.

Принагідно тут варто торкнутися іншої теми трипільців-пеласґів, яких Гомер в «Одіссеї» називав «богосвітлими». Мовно й кресово вони споріднені з хеттами. На терени сучасної Греції пеласґи прийшли з придніпровської Оратанії близько 3000 літ до Р. Х. Щойно у XI-му ст. до Р. Х. їх витіснила з півострова альпійська навала грецьких мисливських племен. Вони багато чого запозичили від пеласґів, зокрема й візерунки, названі греками меандрами. Сліди пеласґів на півострові помітні на дослідницьке око повсюди: Еллада (Ел-Лада, Світла Лада - богиня шлюбу праукраїнців), Паллада (де «пал» - захисниця, санскрит), стара назва столиці м. Атени - атена (де «ата» - батько, праукраїнське), Аполлон-Купало та Артеміда з Арти-Оратанії і т. д. Крім того, пеласґи зоставили в

Атенах на стіні велике зображення свого родового знаку - лелеку. Не всі грецькі боги народилися в Греції. На одному з відкопаних хеттських вівтарів-жертовників вдалося прочитати ієроґліфи: «Апулюнес», себто, Апулюнес набагато старший від еллінського Апполона, і йому поклонялися там задовго до грецької античної цивілізації. Дехто виводить ім'я Аполлона з хеттського кореня, що означає «двері», мовляв, він мав колись на ім'я «Тюрайос» (двюрай - двері) - вартовий дверей. У Малій Азії зосталося його прізвисько «Кан давл» - собакодав, вовк. Певне, як тотем котрогось праукраїнського племені. Є й таке припущення: культ Аполлона виник у Карпатах, а звідти через Фракію потрапив до Малої Азії. Попри всі тлумачення, ясна річ, він праукраїнського походження, як і прозвані греками «варварськими» божества Ескулап, Орфей, Діоніс, Деметра, Посейдон, Афродіта, Зевс, Гера та інші менш значимі. Їхні імена вичитані з клинописів о. Криту, де задовго перед приходом греків процвітала крито-міноська культура. На її розріст чимало вміння поклали хетти. Грекам у спадок дісталися з неї писемність, архітектура, скульптура, живопис, кераміка, дещо з побуту та звичаїв. На відміну від грецького патріярхату, на Криті ще панував матріярхат. Очолювала його богиня Висока Пані, рівнозначна трипільській Праматері. На критській табличці її названо «пані Лябіринту». Очевидно, вона стала за пізнішу праподобу богині плодоріддя і хліборобства Деметри. На ахейській табличці вона зветься «Да-мата», як вважаю - «Подаюча Мати» врожаю і приплоду худоби, отже теж праукраїнка.

Чимало нового про життя хеттів довідався в турецькій Анатолії анґлійський археольоґ Джемс Меллларт. Неподалік м. Конья у 1961-63 рр. він розкопав і обстежив пагорб Чатал-Гуюк. Сімнадцятьметрової висоти пагорб прокопав ще на чотири метри вглиб і виявив дуже давні сліди людської культури. Та з-поперед тих здобутків не менш цікаве в іншому. «На другий день розкопів, - писав згодом Мелаарт, - у нашім правім рову з'явилася побілена стіна. Один з робітників штовхнув її, частина тиньку відпала, оголивши фарбовану на червоне поверхню. Придивившись, ми переконалися в тім, що це частина тулуба якоїсь намальованої на рожевому тлі червоною фарбою тварини». Так був виявлений найдавніший у світі стінопис. Хетти будували житла, навіть «трикватирні», з цегли-сирцю. Подібно до їхніх сусідів - шумерів. Будинок мав дерев'яний кістяк і плаский дах з верхнім входом, був цілком пристосованим до теплого півдня. Хетти, як і трипільці, хоронили своїх небіжчиків (досить високих, до 180 см) у скорченому вигляді на лівому боці, в напрямку руху Сонця. І досить часто хоронили під житлом. При тім заможних обсипали червоною вохрою, інших - зеленою або голубою. Поруч з мужами клали зброю, а знатних жінок супроводили до потойбіччя рум'яна, білила та фарба для брів. Подібні поховання під глиняною долівкою оселі знаходив В.Хвойка в Подніпров'ї. Спочатку він вважав ті споруди за «будинки мертвих», склепи-гробівці тощо. Проте пізніше обстеження залишків подібних споруд на Звенигородщині Василем Доманицьким (перший упорядник повного «Кобзаря» Т.Шевченка) та археольоґом Олександром Сґіциним спростували припущення В.Хвойки. Споруди виявилися житлами.

У стінописі храму Чатал-Гуюка виразно виділявся культ Тура-Сонця. Здебільша зображували Тура-вола, який виходив з води, що було

пов'язано з вимолюванням дощу. З-поміж мальованих сцен полювання, ворожіння, бійки людей з чорними птахами виявлений чи не найдавніший плян міста, самого Чатал-Гуюка. Як видно, мистець робив його з натури, бо не забув помістити діючий тоді, а тепер згаслий вулкан. В одному святилищі археольоґи знайшли настінні глиняні барельєфи: голови турів-волів зі справжніми рогами, берегині з піднесеними руками та ін. В іншому святилищі з вузенькими віконцями та жертовником - рельєф великої голови тура, а під нею - менші об'ємні голови волів, фарбовані на червоне й оздоблені, зі справжніми рогами. На стінах у тому Храмі Тура збереглися залишки мальованих сцен полювання на оленів, зображення метеликів, білих рук на червоному тлі і рельєфи жіночих грудей. Знайдені в житлах зернотерки розповідають про колосисті ниви хліборобів. Залишки шкір - про пастухів, а сокири, довбила, різці, чаші, глеки - про розмаїте ремесло поселян. Подібно до трипільців, вони зберігали зерно у великих, метрової висоти, горщиках. А сіяли три види пшениці, ячмінь, горох та вику. Рівночасно боготворіння Сонця-тура пов'язували з пошануванням робочого вола, дужого помічника на ниві. Урожай збирали крем'яними серпами. У 1964-му році на турецькому плято, де подосі родить здичавіла пшениця-самосійка, провели дослід. Один жнець кремінним серпом зібрав за годину півтора кілограми зерна - золота соняшної енерґії. Отже, хеттам жнивувалося незле.

Безперечно, після занепаду своєї держави хетти не зникли з лиця землі. Вони зосталися приневоленими в інших царствах, збагативши їх своєю культурою. Досить помітний був їхній вплив при розбудові царства Урарту. Виникло воно у IX-му ст. до Р. Х. на північному сході терену теперішньої Туреччини (Т-УР-еччина) і швидко зміцніло. Самоназва держави виявнює її духову основу: Ур-Арту, де Сонце-Тур поєднано з Артою, столицею орачів Аратти-Оратанії. Інші назви з Урарту теж перегукуються з трипільською Оратанією. Приміром: гора Арарат (УР-арат), озеро Урмія (УР-мія), плем'я курдів (к-УР-д - коваль, санскрит), цар Сардур (Сард-УР) тощо. Взагалі, у верхів'ях річок Тигру та Єфрату дотепер зосталося скупчення «соняшних» міст. Їхні найменення виказують суть: ЕрзУРум - Прозване Соняшно Мудрим (де «Арзу» - нарицати, «УР» - сонце, «ум» - мудрість; праукраїнсько-шумерське), м. УРфа, м. К-УР-талан та ін. Окрім того, ще притока Тигру - р. М-Ур-ат, Єфрату - р. Хаб-УР. Та й кавказька р. К-УР-а (гірська) походить від шумерського «кур» - гора. А річку Аракс (можливо - Ур-акс) у прадавнину звали р. Рош. При ній жило засвідчене арабськими хроніками плем'я Рош.

Володар Урарту, цар царів Руса I-ий (780-714 рр. до Р. Х.) підкорив і приєднав до своєї держави 23 князівства, здебільша кавказькі. Біля озера Севан збудував нову столицю, присвячену богові війни Тайшебо (Тайше - бог). Про те він розповів у великому наскельному клинописі, висіченому над озером. Твердиня бога війни займала чотири гектари. Стіни з каміння та цегли-сирцю завтовшки 3,5 м сягали семиметрової висоти. У льохах та коморах столиці постійно зберігалося на випадок облоги біля 40 тисяч літрів ріжногатункового вина й 750 тонн зерна. Урарту постійно боронилося від Ассірії. Зрештою у 605-му році до Р. Х. його повалили Мідія та Бабілон.

Мідійці теж мали праукраїнське коріння. Їхній цар звався Кияксар (Кий - цар, подібно до царя скитів-орачів: Колоксар - сонце-цар). Приблизно 590-585 рр. до Р. Х. мідійці напали й на столицю Урарту. Згодом її взяли в облогу кіммерійці. Місто впало, а за тим у тривалій боротьбі розвалилася й держава.

Сучасні розкопи виявили на залишках столиці Урарту 17 царських бронзових щитів з клинописом та карбованими на них волами й левами. Знайдені й 20 бронзових шоломів з іменами царів, зображеннями богів, бойових колісниць, та 20 бронзових горитів з подібними оздобами. Ріжноплемінні урарти були не тільки воїнами, орачами, пастухами, але й вправними мистцями. Повсюди помітне їхнє праукраїнське начало. Скажімо, воно притаманне назвам рік Тигру та Єфрату у верхів'ях, там, де починалися межі Урарту. У праминувшині їх називали: Тигр - Ідагну (Ід-Агну, де «агну» - вогонь, санскрит), а Єфрат - Барануну (Бара - віра, нуну-нана - неня, санскрит). Довгі віки покрили незвідані шляхи праукраїнців порохом забуття. Пам'ять зосталася в мітах та у мовних ріках. Збереглася цікава леґенда урартського племени вірменів, теж індоевропейськомовного, у складеній напочатку VII-го ст. до Р. Х. Зенобом Глаком «Історії Тарона». Вона оповідає про заснування братами-княжичами Кауром, Мелтеєм і Хореваном трьох градів їхнього імени в краю Полуні. Леґенда перегукується з нашим мітом про заснування на трьох горах над Дніпром у краю Полян княжичами Києм, Щеком і Хоривом града Київа. Власне, у краю Палів (пал - оборонець, санскрит). З того утворилося слово «Поляни» і «поляниця» - місце битви, а може й «паляниця» - захищений хліб, врожай. Що це, перегук чи повторення? Мабуть, переказ про заснування Київа занесли до Урарту хетти. Далі вірменська леґенда оповідає про побудову княжичами ще одного граду на горі Керкей, а також храму з подобами двох богів. Керкур - гора (шумерсько-праукраїнське), а Кей, звичайно, ж - Кий. Себто, йдеться про Кийову гору (Київську), де В.Хвойка у 1900-му році розкопав капище з жертовником Рода і Дажбога. Дійсність творила міти на тисячоліття.

Третя найбільша після Єгипту та Шумеру держава хеттів витворила на ґрунті праукраїнської придніпрянської Материзни велику культуру. Після її завоювання ассірійцями, хеттські племена збагатили нею завойовників, а також занесли свою духовість на північно-західне Середземноморʼя. З їхньої заповзятости започаткувалася антична велич Греції та Риму.

Джерела:

1) В.Драчук. Дорогами тисячоліть. Київ, «Веселка», 1978 р.
2) Л.Силенко. Мага-Віра. Британія-ЗСА-Канада, 1979 р.
3) Й.Тереля. Козаки. «Монархія і Україна», кн.3, Київ, 1992 р.
4) Й.Тереля. 2001. Ужгород-Торонто, 1991 р.
5) В.Мицик. Міста Сонця. Тальне. 1993 р.
6) А.Варшавський. Если раскопать холм. «Знание», М., 1975 г.
7) А.Молчанов. Таинственные письмена первих европейцев. «Наука», М., 1980 г.
9) Б.Андрианов. Бык и змея. «Наука и религия», М., 1972 г.
10) Мовознавчі дослідження автора.

Юрій Андру...

МОВЛЕНО ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

(На розмові з Юрієм Андруховичем)

— Я хочу спитати...

— Ти вже питаєш?

— Ну, треба ж з чогось почати. Наприклад, що є Харків для укр. літ. процесу з точки зору Івано-Франківська?

— Сьогодні чи взагалі?

— Мається на увазі з урахуванням історії.

— Ну, це, безумовно, одна із столиць — Харків навіть і юридично встиг побувати столицею. Так що у Франківську дивляться на це абсолютно так само, як і будь-деінде в Україні. Очевидно, що немає іншого якогось погляду на Харків, і на Харків зокрема культурний та літературний. Хоча є, скажімо, інший погляд — це вже я спробую влізти в якісь політичні абсурди. Про Харків на сьогодні досить багато пише одна з наших обласних ґазет, і пише вона завжди гарно. Це є компартійна ґазета «Прикарпатська правда», яка завжди ставить Харків у приклад збандеризованому Франківську. Зокрема пригадується мені одна з таких статей, де говориться, що Харків є одним з найбільших осередків українського інтелекту, і ви бачите, що це висококультурне і освічене місто зберігає пам'ятник Леніну, а наш Франківськ страшенно забитий, темний, і тому в нас пам'ятник зруйнували.

— Ти знаєш, замериканізованих харків'ян це більшою мірою не обходить. Їм більше йдеться, скажімо, про гроші. Так от, власне, про гроші. Твоя проза є, так би мовити, першим кроком до з'яви в Україні літератури, яку можуть купити і яка може користатися попитом.

— Я не можу сказати, що ставлю перед собою апріорно таке завдання, коли пишу чергову прозову річ. Мені хотілося би робити це, безвідносно до читабельности, на високому літертаурному рівні. Але, очевидно, я не тягну за своїм рівнем на справді елітарного письменника, тому в мене воно виходить певною мірою доступне, принаймні тішу себе такими ілюзіями, і вважаю, що ті дві речі — «Рекреації» та «Московіяда» — мали саме читацький успіх, себто те, чого дійсно бракує українській літературі. Колись до подібної проблєми звертався Валерій Шевчук, мовлячи, що одна з бід нашої літератури полягає у тому, що є речі надзвичайно високого рівня, які просто не будуть сприйняті отим середнім читачем, і є речі надзвичайно низького рівня, котрі навіть той читач знову ж сприймати не захоче. У нас немає, скажімо, свого Стівена Кінґа, немає людей, які би створили бестселер. Але це має і зворотний бік, тому що нині українською мовою читають дуже мало, звідси не може виникнути нормальний прошарок, який би нараховував, скажімо, мільйон твердих шанувальників літератури, які би стежили за новинками, цікавилися би процесом і тим самим брали у ньому теж якусь участь. «Рекреації» у мене, до речі, вийшли у Польщі польською мовою, і наскільки мені відомо, — розійшлися, були розкуплені. Тобто я думаю, що в нас ще все попереду.

— У Харкові ходять чутки про вихід твоєї книги у місцевому видавництві «Фоліо».

— Для мене це не є на рівні чуток, я мав конкретну пропозицію і передав рукописи «Рекреацій» та «Московіяди». Цього літа я хочу додати свій найновіший роман, він буде трішки більший за обсягом, так що в цілісности всі ці речі можуть скласти нормальний том. Мені було би дуже приємно і радісно від цього, але тут не все від мене залежить.

— А коли в тебе намітився перехід від поезії до прози?

— Для мене не було якоїсь вікової межі між заняттями поезією та прозою. Я писав прозу і у вісімнадцять років. Потім були «Армійські оповідання». Це вже коли я мав певні поетичні публікації, був у деяких колах навіть відомий як поет. Але під час служби в армії поезія народжуватись не могла. Тобто я робив якісь зусилля над собою, а потім полишив все це. Натомість я просто скористався з нагоди, що в мене з'явилося багато вільного часу на другому році служби (ті, хто служив у війську, розуміють, у чому справа), в мене з'явився час для того, щоби описати все, що я бачив навколо себе. Після війська я знову повернувся до поезії, бо дійсність знову стала поетичною.

Останні речі значною мірою народилися з мого уявлення про те, що після тридцяти поетом бути смішно.

— А наскільки реальними є герої «Рекреацій»? Тобто, чи мають вони прототипів?

— Мені здається, що я справді досягнув того, що вони існують лише частково, що жадного з моїх героїв не списано повністю з натури, але це лише половина того, чим я пишаюсь, інша половина це те, що вони вийшли, як мені здається, живими людьми. Дійсно, в комусь там частина

Неборака, в комусь — частина мене і т.д. У «Московіяді» я припустився деякої помилки. Там використана взагалі більш натуралістичною методою письма, принаймні в першій частині, і тому в мене фіґурують прямі прототипи, абсолютно однозначні люди. Очевидно, я недостатньо добре усвідомлював собі наслідки, бо з багатьма маю розірвані стосунки. Я ніколи не думав, що зможу образити конкретну людину, завжди про все намагаюсь писати з любов'ю, дехто це ловить, дехто — ні, і таким чином після «Московіяди» в мене сталося дійсно кілька таких людських розривів, що безумовно є боляче і неприпустимо. Це ще раз підтверджує, що життя є життя, мистецтво є мистецтво, вони безліч разів перетинаються, але не дорівнюють одне одному, існуючи самодостатньо, і, очевидно, художній образ у будь-якому літературному творі робиться все-таки як образ, а не як фото, скажімо.

— Як ти бачиш своє поетичне покоління в розрізі сучасного літ. процесу, що у ньому, як знати, багато хто перейшов на прозу?

— Я хочу заперечити, що більшість перейшла на прозу, бо і далі пише поезії Герасим'юк, пише Неборак.

— Але він пише і роман.

— Герасим'юк?

— Неборак.

— Неборак? Ну що ж, тим краще, це плюс великий. Але він не полишав і поезію. А, взагалі, покоління мені бачиться таким, що вже справдилося, тоді — у вісімдесяті. І ще хочу додати, що мені було якось напрочуд приємно читати полемізування Віктора Неборака з Оксаною Забужко, бо ми — одне покоління. Я маю на увазі ці дві статті з приводу психольоґічної Америки, надруковані в «Сучасності». Читаючи їх, попри ту безумовну аґресивність, котра панує, скажімо, в оцінках Віктора, мого приятеля і т.д., я все-таки внутрішньо почав пишатися тим, що я живу в один час з такими мудрими людьми, які на такому напрочуд високому рівні викладають надзвичайно складні речі і мають усталену позицію щодо них. Адже суперечка велася про нас, про Америку, про Европу: ми, світ навколо нас — це кардинальні питання, перед якими наша нація зараз стоїть.

— І це зумовило появу «Псів Святого Юра»?

— «Пси» — це швидше літ. майстерня, хоч у маніфесті і сказано, що це угруповання, але тут ідеться не про якусь діяльність, анальоґічну бубабістській чи «Червоної фіри», себто поетичні вечори, виступи, значною мірою така успо-сценічна пропаґанда. «Пси» спрямовані, так би мовити, вглиб, усередину літ. процесу, тобто йдеться про створення певної ляборатории, в якій кожний, приналежний до неї, щось робить і показує найперше цьому колові, де виноситься спільний вердикт, відбувається якесь обговорення, творіння, оскільки ці люди близькі і з думкою один одного рахуються. Це щось нове, як на мене. Меркантильна мета теж є, і вона полягає у тому, щоби прорватись у світ. Тобто ми маємо на сьогодні певну кількість цікавих — я впевнений у цьому — для західнього читача творів. Але жаден видавець поки що не береться за більш-менш поважне видання

* Див. Декларацію новітнього літературного гурту "Пси святоґо Юра", що її підписали: Юр. Покальчук, Юр. Андрухович, В'яч. Медвідь, Іг. Римарук, Вас. Герасим'юк, Вік. Неборак, Олекс. Ірванець. - Сучасність. - ч. 1. - Київ. - 1995. - с. 13. - *Прим. ред.*

цих речей через те, що для нього поки не існує поняття «українська культура». Тож якийсь одинак, скажімо, Юрій Покальчук, який до нього звертається, ще не робить погоди на мапі цієї культури. Якщо йде мова про сімох, про певне коло, тоді за цим стоїть вже якась тенденція. Простіше бути разом, адже гуртом і батька легше бити. Найзагальніша стратеґія полягатиме у тому, щоби, видавши певний альманах тут, українською мовою, добитися його максимально повного розголосу у світі і спробувати зробити перекладний його варіянт. Таким дещо кон'юнктурним, я згоден, але з іншого боку — абсолютно реалістичним і, як на мене, чесним шляхом прориватися у світ із тим, що ми маємо. Я впевнений, що це цікаво.

— «Вступ до ґеоґрафії» — це один з кроків такого прориву?

— Ні, це написано для Українців, у першу чергу для себе самого, я хотів якось систематизувати свої враження від того, що побачив протягом трьох місяців у серці Европи, у клясичній Европі, на півдні Німеччини і півночі Італії.

— Зараз ти звертаєшся до Европи, а в той самий час, Рільке в твоїх перекладах звучить природно українською.

— Дякую, як на мене, це є найвища оцінка для перекладача, якщо перекладний твір звучить природно його рідною мовою. А щодо Европи — я постійно переглядаю все, що заявив раніше, і вже зараз починаю думати про те, що це взагалі якась марна мета, навіть безнадійна і, може, непотрібна. Україна настільки велика і ріжноманітна, що коли реально на це дивитися, вона в Европу не поміститься. І, можливо, справді існує якийсь інший український шлях, не знаю, я не пророк і не політольоґ, і не можу про це говорити. Єдине, що мені хотілося, аби воно було засвоєно нами — це абсолютний культ форми, це дисципліна форми, це, власне кажучи, формальна виразність і довершеність. Це те, що всюди в Европі присутнє. І це те, що цілком реально і нам тут досягнути.

— Ким ти є для України?

— Може, мені краще промовчати у відповідь? Бо це надто відповідально. Хто я є? Я не знаю, хто я є. Мабуть, скоріше скажу, ким би мені хотілося бути. Отже, мені хотілося би бути і залишатись автором текстів, які подобаються не тільки мені, а які читають і інші люди. Для мене завжди стояла ця проблєма. Я пишу для себе, але мені вкрай важливо, щоб це читали інші, щоб я чув відгуки, щоб було спілкування. Я хотів би чимось сприяти тому, щоби ми самі себе все більше і більше поважали, і щоби нас, відповідно, поважали інші, щоби ця земля не уявлялася нам якоюсь проклятою рівниною, на яку залишається тільки бомбу скинути і все на ній врешті поховати, аби вона не загиджувала навколишнє середовище, а щоб це була абсолютно нормальна, сучасна, проґресивна країна. Мабуть, я не можу нічим тут посприяти, але це моя мрія і це єдине, що в цьому контексті можу сказати. А оскільки займаюся словами, а не ділом, то від мене залежить, щоби я робив це якісно, добре, талановито, художньо і т.д.

— Спасибі.

— Нема за що.

Розмову вів Ростислав Мельників
Підготував до друку Сергій Жадан

Харків, березень 1995 р.

Правничий лікнеп: 1. Покаянний лист

Микола Холодний

НА ТЕРЕЗИ СОВІСТІ*

До редакції газети «Літературна Україна»

Прошу редакцію газети «Літературна Україна» опублікувати мій лист, у якому я хочу розповісти про своє падіння. Вважаю, що це піде на користь тим, хто знаходиться в тенетах ворожої буржуазно-націоналістичної ідеології.

Сталося так, що на початку 60-их років, потрапивши під згубний вплив буржуазної пропаганди, ідейно ворожих нашому ладові творів так званого «самвидаву», з яким я знайомився через таких осіб, як Михайло Горинь та Олександр Сергієнко, а також під враженням невірного тлумачення критики культу особи я став поділяти антирадянські буржуазно-націоналістичні погляди і писати вірші з наклепами на радянську дійсність.

Свої вірші, в тому числі ідейно шкідливого змісту, я давав або читав Івану Світличному, Євгену Сверстюку, Борису Антоненку-Давидовичу та іншим своїм однодумцям, які надмірною до них цікавістю та підбадьорюванням надихали мене і далі діяти в тому ж напрямку. З благословення «друзів» мої поезії ходили по руках, потрапили за кордон. При цьому для підсилення антирадянського звучання ряд віршів було перекручено та препаровано.

Неважко уявити, яка «добра» послуга була зроблена мною і моїми однодумцями закордонним центрам українських буржуазних націоналістів у Західній Європі і Америці. Вони не забарились скористатися цим для ідеологічної боротьби проти СРСР.

Мої націоналістичні погляди і спрямована в те ж русло поетична діяльність так глибоко пустили коріння, що я потрапив до «резерву» закордонних ідеологічних диверсантів. Під час контрреволюційного заколоту

* Текст листа подається за правописом оригіналу. — *Прим. ред.*

1968 року в Чехословаччині мені наносили візити колишні редактор журналу «Дукля» Павло Мурашко та голова українського відділення Чехословацької спілки письменників Іван Мацинський й інспірували мене на поїздку до ЧССР, щоб підключитись до розгнузданої антирадянської кампанії. В дію були пущені і мої ідейно хибні вірші, що за моєю згодою з'явились у Чехословаччині в місцевих українських виданнях та передавались по пряшівському радіо.

Проаналізувавши свою минулу діяльність і свої погляди, я побачив, що опинився осторонь життя радянського народу, осторонь радянської літератури і під оплески місцевих та закордонних моїх натхненників і «цінителів» кинув на поталу кращі роки життя. Довірився скульптору Івану Гончару, який затягував у свої облудні тенета дрібнобуржуазної ідеології таких, як я, юнаків і дівчат, спекулюючи на національних почуттях. Орієнтувався у своїй поетичній творчості і в громадській поведінці на таких літераторів, як Іван Світличний, Євген Сверстюк, Борис Антоненко-Давидович. Прислухався до сумнівних порад Оксани Мешко, Олександра Сергієнка, Ганни Коцурової та інших осіб, які своєю «дружньою» підтримкою штовхали мене ще далі в антирадянську трясовину. Так, зокрема, Мешко спровокувала мене на виступ з декламуванням моїх ворожих віршів на націоналістичному зборищі біля пам'ятника Івану Франку.

Без обурення не можу згадувати про цих людей, які, прикриваючись маскою борців за інтереси української нації, зраджували нашому народові на догоду його ворогам.

Прийшло прозріння, і я відчув власну трагедію, трагедію людини, що дозволила собі лити воду на чужий млин.

Коли я думаю про свою майбутню долю, я не байдужий і до долі моїх колишніх однодумців, а тому звертаюсь до них з закликом усвідомити і згубність буржуазно-націоналістичних ідей, порвати з ними, стати в ряди свідомих будівників комуністичного суспільства.

Пишучи ці рядки за велінням власного серця, завдячую тим людям, які допомогли пробудженню моєї совісті, застерегли мене від ролі лакея темних сил Заходу.

Зваживши все, що мною зроблено на шкоду радянському народові, я щиро каюсь, що вчинив злочин проти нього і, засуджуючи свою ворожу діяльність у минулому, відрікаюсь від своїх політично хибних віршів. Я запевняю, що своєю сумлінною працею на благо нашої великої Батьківщини змию ганьбу зі свого імені.

4 липня 1972 р.
«Літературна Україна» ч. 54 (2957), 1972

Що ще читати з епістолярію Мик. Холодного:
1. Передмова до «Поезій». // Сучасність. — 1992. ч. 5.
2. «Винним себе не визнав...» // Сучасність. — 1995. — ч. 4.

(Далі буде)

Ігор Бондар-Терещенко

«МИ ЧАСОМ БУВАЛИ НЕСПРАВЕДЛИВІ»

(Шістдесятництво: завищені оцінки на сторінках «Сучасности»)

«...Поговоримо як держава з державою», — якось запропонував Тинянову Маяковський. «Погуторимо як маґнітофон з маґнітофоном» — саме таке спілкування нав'язали один одному на сторінках журналу «Сучасність» (ч.1, 1995) теперішні ювіляти, справдешні «держави духу», що один з них допіру і зовсім був державним мужем, а інший щойно отримав високу державну нагороду, заледве чи не премію Миру. Отже, сталося так, що вже на сторінках зготованого до друку журналу обидва достойники, Ів. Дзюба та Євг. Сверстюк, взнали про «деякі неточності», які трапилися у спогаді Сверстюка про виступ на вечорі, присвяченому 80-літтю з дня народження Василя Симоненка, що переходив у київському будинку літераторів 16 січня 1965-го року. Мовляв, се був лев, а не собака, тобто «це була не доповідь, а незаплянований імпровізований виступ», як нині свідчить Дзюба, до того ж головував не цей, а той і т. інше.

Тим не менш, подібний «експромт» відомого з історії українського літературного дисидентства автора «покаянного» листа (завдяки якому він потрапив до «націоналістичних» аналів як уявний опонент В.Стуса в його «Відкритому листі до Ів. Дзюби») Євген Сверстюк чомусь воліє називати «документом великої літературної ваги, великої історико-культурної і моральної ваги», і це вже той перший незначний передсмак поникнення вашого патріотичного настрою перед прочитанням тексту самого «Виступу...». Мабуть, з уваги на власну «глибоконаціоналістичну» позицію 1965-го року, за якою національна ідея означала «ідею про повноту суверенного державного і культурного існування української соціялістичної нації (!), про повноту і суверенність її національного внеску в загальну справу миру, демократії та соціялізму», а також з огляду на те, що вже нині та «позиція» з голосу Сверстюка потрактовується як «одчайдушне слово незгоди», «зухвале заперечення істин», що ними доповідач «сміло зачепив замовчувану національну тему», сам Ів. Дзюба скромно значить: «Я не поділяю завищених оцінок Євгена Сверстюка і взагалі спокійніше (чи критичніше?) ставлюся до минулого».

Якщо згадаємо те, як від знаного виступу в кінотеатрі «Україна» починаючи, подібну тему (свого життя) «зачіпав» Василь Стус, то за Ів. Дзюбою слід признати рацію, зокрема, щодо його ставлення до сверстюкових вихвалянь, мовляв, дійсно, негарно виходить, адже його виступ 1965-го року був присвячений таки Симоненкові, а сталося так, що коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає...

Певно, уважаючи на подібні «непередбачені» відрухи ювілята («як маґнітофон з маґнітофоном»), Є.Сверстюк запитує: «Може, нинішні відважні речники вважають, що цей твір утратив вагу, оскільки сам автор не втримався на зайнятій позиції? Тоді я хотів би нагадати, що історія зберігає іскри, а не попіл. І, між іншим, програні битви не є підставою забути попередньо виграні...» При тому вільно буде спитатися: які саме битви виграв Дзюба, навіть уже будучи міністром культури?

Може, Дзюба виграв битву за державний статус української мови? Чи, може, він виграв битву за «Нову Літературу», майже зниклий часопис «Слово», гнаного й упослідженого Анатоля Щербатюка, бездомного Євгена Пашковського? Ні, він виграв битву з комунізмом (!), пішовши у прийми до тієї Системи, таким робом, по суті, зміцнивши її, а «в'їдливий супровід якихось хлопців, що кидали йому навздогін «юда», — той самий супровід, про який пише Сверстюк, згадуючи колишню втечу головуючого на вечорі 1965-го року Л.Новиченка від громослів'я Дзюби, — нині вже воліє називати «не завжди коректними вихватками на мою і моїх ровесників адресу з боку молодших, «усвідомлюючи, що й ми часом бували несправедливі».

Втім, якщо вже автор сих рядків, сліпаючи свого часу при свічці в Музеї літератури, чогось не догледів з далекого Харкова, і Дзюба таки когось там виграв, то де ж наслідки тієї перемоги? Окрім, звичайно, побратськи приписуваних йому Сверстюком. Чи маємо право стверджувати, що нині стан українських справ бодай трохи зміцнився на краще, коли на заваді вивершення хочби й культурного процесу в Україні, так само, як і 1965-го року, стоїть «величезна й тупа сила інертности, збайдужіння й громадянської деморалізації» (Ів. Дзюба), а «Літературна Україна», редаґована під ту пору за словами того ж Дзюби, «як стінґазета районного відділу міліції», і досі друкує на своїх шпальтах якщо не погромні статті Вол. Базилевського, то відверті доноси якогось Харитона Чобота?

Загалом, якщо приглянутись тим характеристикам, що ними відомий християнський миротворець Євг. Сверстюк наділяє текст дзюбиної промови («вічно живий приклад громадського діяння в атмосфері мовчання полохливих патріотів і премудрих пічкурів»), і які вільно буде прикласти навіть до... Євангелія (також з огляду на те, що у назві тієї індульґенції, яку Сверстюк видає своєму побратимові на сторінках «Сучасности», Симоненко «прилітає на білому (апокаліптичному?) коні»), то, можливо, зможемо-таки дати відповідь Сверстюкові на його запитання про те, чому «цей документ епохи, текст, який одразу пішов у «самвидав» і мав би бути хрестоматійним в українській літературі, зараз невідомий молодому поколінню».

Тож наразі слід зазначити, що саме з вини Сверстюка, який, мабуть, волів подати дзюбину промову про Симоненка, до речі, вилучену в нього у

1972-му році і повернену щойно 1993-го року, до якого круглого ювілею (1965—1995), вона з'явилася друком саме сьогодні. До того ж, заходячи в розмову про таке, цілком не мусимо пригадувати, що саме ходило у «самвидаві» під згадану пору, позаяк літературна цінність будь-якої речі від того навряд чи зросте. Краще признаймо собі — чого тільки там не ходило: від останніх листів Леніна до віршів Твардовського та повних текстів перших Конституцій СССР!

Також було би дивно бачити текст публічної промови (навіть дзюбиної) в хрестоматії української літератури, як на тому наполягає Сверстюк. Цікаво, чи знайшлося би в ній місце також «покаянному» листові Дзюби, протоколам партійних зборів київського Інституту літератури доби «звільнення» В.Стуса, стеноґрамам останнього в часі засідання Президії ради СПУ, присвяченому «боротьбі з молодими», на якому Вол. Дрозд чітко сформулював рішення високої літературної чолівки: або ви з нами, або ми проти вас? Якщо ж Сверстюк таки наполягає, то нещасному укладачеві хрестоматії такої «історії української літератури» слід було би розпочати її навіть не з антинаціоналістичних виступів Вінграновського, а з «громадянських» промов Слісаренка на процесі проти СВУ, чи що.

Тож час від часу переочуючи подібну «хрестоматію», наступні покоління нашої молоди, мабуть, виправдають сподівання Євг. Сверстюка й не будуть «снувати з чуток недбало-поверхові версії про шістдесятників».

■

Олег Коцюба

«Я ЙДУ ТАРАСОВОЮ СТЕЖКОЮ!..»

Автор цієї проникливої декларації — високообдарована дитина, поетеса Віка (Вікторія) Івченко. Вона народилася в Києві. Сьогодні їй тільки чотирнадцять, а вона вже авторка трьох збірочок поезій. І яких поезій!.. Пише їх з п'яти років, відтоді вони обійшли багато ґазет і журналів колишнього СССР, з'являлися й закордоном.

У передмові до першої книжечки Віки редактор видавництва «Веселка» Надія Кир'ян слушно завважує: «Погодьмося, що це рідкісний випадок, коли ми можемо вітати маленьку школярку з випуском її книжечки. Принаймні у «Веселці» — це перший такий дебют...» (1990).

Дитина зболеним віршем відгукується на чорнобильське всенароднє лихо-траґедію, пише про жорстоке безглуздя Афґаністану, про атомний реактор у центрі зони оздоровлення українців усього Києва — Пущі-Водиці.

Київське дитя виросло і розвинулося в московськомовному середовищі. «І маємо те, що маємо» — вірші московською мовою. («Нормальна» річ — в ненормальних умовах).

Утром осень несла молоко.
Не разлить молоко нелегко.
Поскользнулась она и упала,
и туманное утро настало...

Свіжо, очима неофіта, поетеса бачить і відтворює світ, буденні картини, щоденні явища, що повз них ми байдуже проходимо, не помічаючи:

Цілий світ живе в траві
дружньо і охоче.
Мурашки на голові
носять все, що хочуть.
І не тільки павучкам
цілий день плести паркан —
обплітати квіти...

А ось вірш п'ятирічної «російської українки» про улюблену бабусю:

Бабунечка — хороша,
рано завітає,
зварить суп з горошком,
книжку прочитає,
буде чистим платтячко,
за квартиру платиться,
за хімчистку і за газ,
як бабуня є у нас.
Й не страшні ні сум, ні втома,
як бабуня у нас вдома.

Чи дев'ятирічної — про театр:

Ленский среди метели
за две минуты до дуэли.
Я думала — наоборот,
поэт Онегина убьет,
или вмешается случайность
и даст осечку пистолет.
Тогда бы не был так печален
известный пушкинский сюжет!..
Ведь как несправедливо это —
убить поэта!..

Як і слід було сподіватися, друга збірочка юної «двомовниці» вийшла рівно через рік після київської в... Москві: «біла ваша, а стала наша!..»

Приглашена на воскресенье
я к Пушкину на день рожденья...

(1991)

Таким чином «зарубка»-«відмітина» була зроблена на українському «деревці», тепер «добрий» (завжди добрий!) дядя-«лісник» з Росії-СССР повинен був якщо не зрубати, то викопати чарівне «деревце» і пересадити його в «безбрежном русском лесу», «в стране чудес», де «сказка становится біллю» і «героем становится ЛЮБОЙ»!

Та зробити з Віки яничарку від поезій не вдалося ані завдяки грубим «столічним» ґонорарам, ані обіцянками «всесоюзной славі». Дитина пуповиною і всіма нервами була зв'язана з Україною і Українцями. Своєчасно здогадавшись про ненормальність свого поетичного (а може, і громадського) статусу, юна поетеса-патріотка квапиться розбудити-розтривожити вміло приспану совість громадян-українців, учителів і сусідів, і найперше свою власну!

На очах усіх — однокласників, учителів і сусідів — дитина-громадянка робить поворот на 180 градусів. «Якщо вам не соромно було робити з українки росіянку, мені не соромно відвернутися від вас!..»

Проте жадних деклярацій! Нікому ані слова. Поетка перекладає на українську десяток віршів зі свого, уже широко відомого, творчого доробку. І — о, диво! — її українські вірші гнучкіші і природніші!.. Переконавшись у тому, що рідну мову вона знає краще і глибше чужої, накиненої, Віка далі пише вірші українською мовою. Тільки українською мовою!.. Двомовний престиж тепер її не тішить і не гріє!.. Тепер настав час вислухати від земляків — товаришів і доброзичників, навіть деяких учителів-мовників, зауваження і докори про те, що Віці, киянці, а «не колхознице», «селянська мова» не пасує, не личить!.. Їй доводять на ріжних рівнях, що московська мова — «язык Пушкина и Ленина» — благородніша, благозвучніша!.. Віка не сперечається... «Навіть якби було так, як ви кажете, — каже вона, — то і тоді я стала б на боці української мови, бо час і їй за триста років «відставання» вибігти вперед... своїх учителів!..»

Збагнувши свою неслушність, мимовільну співучасть у недобрій справі, вона, дівча, поспішає виправити помилку. Віка тепер робитиме тільки добрі справи! Вона, дитина, якщо буде потреба, подаватиме приклад також старшим краянам!..

Віка перекладає на українську вірш «Жізель»:

Отже, мама неправа,
зітхнувши знову!
Я бачила: Жізель жива
і все чудово!..

Будучи дев'ятирічною, являла собою поетку, що з цієї «зарубки» її не зіб'є вже ніякий спритник-помосковлювач чи полонізатор!

В серці рана — не обезболена:
Україна моя знедолена!
І травневі демонстрації —
це річниці радіації!..

Палета Вікторії Івченко яскрава і барвиста. Тематика різноманітна, вражаюча. А тон... тон залишається поетично-дитинний, часто дошкульно осудливий:

Ми в клясі обговорювали нині
тих тат, що приїздять на іменини
і тичуть подарунок нам в долоні,
щоб знову рік прожить у телефоні.
Його портрет усміхнений в кімнаті,
а я б хотіла з ним порозмовляти,
щоб він мені думки свої довірив,
і, як дідусь, любив мене без міри.
Сиділа я і думала печально;
говорять всі, що тато мій начальник,
що з усіма він добрий на роботі,
та любить не мене — чужую тьотю...
Віднині він — мов за вікном трамваю,
я поступово тата забуваю,
для мене він — вже майже перехожий,
хоч кажуть всі, що я на нього схожа.
А в нас в сім'ї сестра виходить заміж!
А вдома в нас так часто хвора мама!
А я росту, як крізь асфальт травинка!
Ах, тату! Тату! Я ж твоя кровинка!
Таких травинок безліч під ногами,
І ось тому ми тулимось до мами!..

(«Обговорення», 1989)

Втручається «експансивна» сестричка і у справи Іри, дорослої сестри:

Ти не ходи, сестричко, заміж!
Не залишай мене і маму!
Коли приходять юнаки,
так сумно пишуться рядки!
Вони тобі приносять квіти,
за тим примусять посуд мити.
А посуд мити ти не любиш,
то, отже, знову з нами будеш!

О, Боже! Виявляється, наша дівчинка-поетка — «чорнобилька» не лише тому, що пише про чорнобильську катастрофу! Вона вражена радіоактивним випроміненням!

Мама, Галина Івченко, везе дитину до Чорного моря, на чисту оздоровчу воду і незабруднене повітря: там донечці полегшає!.. Там вона вилікується від шкідливої радіяції!..

...На хвилях плавали давно
бензини плями.
Як залишилося ВОНО
одно, без мами?
Ой, як хотілося мені
узять його на руки
і відвезти на човні
подалі від багнюки.
Дідусь нагримав: «Не чіпай!
Дельфіни мруть, бо хворі!» —
Невже немає лікарів
дельфінячих у морі?!

(«Дельфіненя»)

Лікування у Києві, Москві не допомагає. Діяспора — в роки «оксамитової» Української Революції дуже щедра — збирає значні кошти на лікування ґеніяльної української дитини-поетки, і Віка з мамою еміґрують до ЗСА. Тут комерсанти від літератури і культури не пропустять своєї вигоди — вони негайно дізнаються про приїзд Вікторії Івченко і видадуть

третю, найбільш повну, збірку під назвою «По чужині!.. По чужині!..» («Я йду Тарасовою стежкою — по чужині! По чужині!..»)

Ні першої, ні другої, ні третьої, американської, збірочки нема навіть у фондах Наукової бібліотеки АНУ імени Василя Стефаника. Більше того, бібліоґрафи цього авторитетного закладу про Віку-поетку чули «лише краєчком вуха». У «Літописах» знаходимо сліди лише поодиноких публікацій в українській, а надто московській, періодиці.

Зустрівшись раз з високим талантом, неначе з небаченим африканським баобабом, на поперечнику котрого влаштовують танцювальний майданчик, мимоволі замислюєшся: а що ж таке ґеніяльність? І мусиш хоч самому собі пояснити цей феномен: мабуть, ґеніяльність це не тільки винятковa всебічна обдарованість, обов'язковість, доброта і любов до людей і батьківщини, але й всеохоплююча ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ перед власним сумлінням за сумління СПІВВІТЧИЗНИКІВ і СПІВГРОМАДЯН.

Палаю, як свічка, спасаюсь у вірі.
Читаю молитву, забуту давно.
Птахи Міннесоти злітають у вирій
і крилами стукають в наше вікно.
На жаль, це качки, а не наші лелеки,
збираються в путь, за ліси, за моря.
ВІЗЬМІТЬ МЕНЕ, ДРУЗІ, В ДОРОГУ ДАЛЕКУ,
БО КЛИЧЕ МЕНЕ УКРАЇНА МОЯ!..

І ще один мотив і знову з зарубіжжя:

Рік еміґрації, мабуть,
хворобі не зарадив...

...Вже всі мої товариші
з лікарні, мабуть, вмерли...
А я живу. А я пишу.
А я дивлюсь на небо.
А я надихатись спішу
за мертвих і за себе!

(«В еміґрації»)

Життєвий подвиг Віки-Вікторії заслуговує найвищого схвалення і підтримки!

А чи не заслуговує творчість Вікторії Івченко Шевченкової, а може, й Нобелевої, нагороди?

Завершую короткий нарис словами Віки-Вікторії, що, як це парадоксально не звучить, розуміє-відчуває життя, людську психольоґію і людське серце краще за багатьох старших і високоосвічених людей — психольоґів і «серцезнавців»:

БЕЗСМЕРТНА Є КРАСА ЖІНОЧА,
КОЛИ ЄДНАЄТЬСЯ З ДОБРОМ!..

м. Львів

Claus-Peter Fisher

З ЧИЙОГО ГОЛОСУ СПІВАЄ СЕРГІЙ КВІТ?

...Іноді, слиш, бува як прорветься в Них «командний» голос із клацаючими нотками наприкінці чи з шелестівками якими рідними, галицькими («тамбовський вовк тобі тувариш-ш-ш»), аж мороз за шкірою дере, так смішно: невже почалося? Гай-гай, — сумно всміхнуться нині вже «реабілітовані», згадавши зовсім недавні погромні виступи проти «українського націоналізму» того ж Павличка чи Вінграновського. А хтось вже й не згадає, замовкнувши навіки з легкої руки інших навчителів: Кагановича й Постишева.

По тому опаментаються («ну нічо-нічо») та й дадуть хлопцям яку премійку чи просто вільно покємарити, дякувати Богові, не в «ластівку» скрутивши, а всього лише у баранячий ріг усезагальної покори. Втім, привчені вже — почухаєшся, де й не свербить. Перечитаєш Пашковського, чайничек поставиш. «Посадкі нєт», — згадавши бачене в метро, повіриш у «найгуманніше на світі»; а в Анґлії, дейкують, аби усяких небораків застерегти від, ще й «нема виходу» прибрали геть. Так то ж в Анґлії, там «бітли»!

До речі, в нас теж доволі часто чути: «ноу проблєм», себто нема ніяких «Українских проблем», ніякого Цибулька, ніякого Сергія Квіта. Натомість до нас «Сучасність» переїхали на чолі із самим Гунчаком, що його згаданий Квіт на сторінках «Проблем» у власній статті «Нова літературна дискусія?» розкусив майже навпіл, вивівши на світ Божий

двійкову фіґуру сього достойника — яко історика і яко редактора, що, виявляється, є не одне і те саме в умовах нашої суверенної держави. В «Сучасності», де друкується сливе уся київська Асоціяція «Нова Література», що нині активно підтримує «Проблеми», ту статтю читали і, здається, полемізувати не збиралися — на відміну від головного редактора того видання, що, ставши ще й у третю позицію, кинувся світом розшукувати «чистого бешкетника» Квіта, дорогою хапаючи за барки всіх підозрілих.

Натомість, як знати, на статтю С.Квіта образився Вол. Моренець, що, здається, не часто друкується в «Сучасності» і зовсім не друкується в «Українських Проблемах».

«З чийого голосу Ви співаєте?» — задушевно питається таки надрукований в «Сучасності» Моренець. «Кому вигідний цей розкол єдиного творчого поля?» «Але під чиї прапори?» і т. інше. Гадаю, братове, після таких авторитетних закидів наших спілчан... к паханів «новопризовець полемічного цеху» Сергій Квіт і без праски н... зі кину «фуфло гнать» і, якщо не повіситься на власному чорному поя... карате, що, між іншим, радить зробити усім «поступівським» редакто... м пані Ірина Калинець (хаджіме!), то таки розколеться, виклавши, як ... духу, і те, з ким він працює, і чи знає Зарокова, і чи бував у нього н... дачі, і чи комуніст той Зароков взагалі. Словом, покаже усі явки і паролі, розтлумачивши до купи, що ж саме сіє «Український Засів» та виригавши креслення тих підземних ходів, що ведуть на пасіку ім. Анатоля Щербатюка, де, як знати, нині переховується Салман Рушді разом із Борманом.

Втім, від усіх прекрасних епітетів на адресу «Сучасности», що їх Моренець подає з уваги на колишні, ще з 1961-го року, запевняння першого редактора журналу Івана Кошелівця («принцип позапартійности і позабльоковости»), слід відняти також давно забуте твердження з кола українського письменства про це видання, як «єдине, що не зґвалтоване Спілкою». Позаяк ті постульовані принципи, в суті речі, застаріли і давно вже не відповідають дійсности, перетиканій, як бачимо, важкостопими входинами на колись цнотливі шпальти «Сучасности» таких («вільне від пропаґанди») спілчанських метрів («Однієї політичної чи ідеольоґічної лінії»), як Драч, Павличко чи Шевчук («окрім однієї свободи нації та особистости»).

Це й не дивно — з уваги на те, до якого саме манастиря чи то пак, богадельні допіру переїхала «Сучасність» із власним самоваром. Отож, розводячись про «послідовну національну деструкцію», саме на це вказував «автор кількох статей» Сергій Квіт хочби й супроти також припечатаного ним «автора фундаментальних моноґрафій та літературних праць» Юрія Шевельова, що ніколи не потрапив би того зробити. Навіть знаючи Зарокова в обличчя. «Не для дітей», мовляв. Адью.

С.П.

До уваги наших читачів в Україні

Місячник національної інтеліґенції

"УКРАЇНСЬКИЙ ЗАСІВ"

продовжує передплату

Бажаючих отримувати "Український Засів" просимо ласкаво замовляти його у всіх відділеннях зв'язку в Україні.

Число індексу 30631

Передплата на один місяць становить **29000** крб.,
на чвертьріччя — **87000** крб.,
на півріччя — **174000** крб.

Передплата місячника "Український Засів" в усіх західніх країнах становить 50 ам. долярів на 1995-ий рік.

Просимо всіх вельмишанованих передплатників надсилати поштові перекази безпосередньо на адресу наших представників.

Адреси наших представників

Австралія	Німеччина	ЗСА
S. KNYSH	VSEWOLOD	NADIA
P.O. BOX 407	S. MARDAK	DEYCHAKIWSKY
Fairfield	50858 KÖLN	9721 BARR Rd.
NSW 2165	Alte Klosterstr., 26	Breckville OH 44141